

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**CARL BROCKELMANN HAYATI, ESERLERİ VE
TARİHÇİLİĞİ**

(YÜKSEK LİSANS)

MUSTAFA YANÇ

BURSA, 2020

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**CARL BROCKELMANN HAYATI, ESERLERİ VE
TARİHÇİLİĞİ**

(YÜKSEK LİSANS)

MUSTAFA YANÇ

**Danışman:
Prof. Dr. Âdem APAK**

BURSA, 2020

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, **İslâm Tarihi** Bilim Dalı'nda 701722001 numaralı **Mustafa YANÇ**'ın hazırladığı “**Carl Brockelmann Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği**” konulu **Yüksek Lisans Çalışması** ile ilgili tez savunma sınavı, 18/06./2020 günü 13:00- 14:00.saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı) olduğuna (oybirliği) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı

Prof. Dr. Âdem APAK

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KABAKÇI

Uşak Üniversitesi

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Carl Brockelmann Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

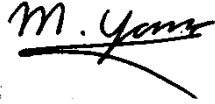
Adı Soyadı : Mustafa YANÇ

Öğrenci No : 701722001

Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları

Programı : İslâm Tarihi

Statüsü : Yüksek Lisans

İmza :

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 21/05/2020

Tez Başlığı / Konusu: **Carl Brockelmann Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 135 sayfalık kısmına ilişkin, 18/05/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **% 8**'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

21/05/2020

Adı Soyadı: Mustafa YANÇ

Öğrenci No: 701722001

Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

Programı: İslâm Tarihi

Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman: Prof. Dr. Âdem APAK

Tarih ve İmza

21/05/2020

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Mustafa YANÇ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslâm Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xiv + 128 sayfa
Mezuniyet Tarihi	: 2020
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Âdem APAK

CARL BROCKELMANN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ

Geniş bir alana yayılmış olan Oryantalizmi 1312 yılında gerçekleştirilen Viyana Konsili ile başlatmak mümkündür. Zamanla farklı aşamalardan geçen ve gelişen oryantalizmin en meşhur temsilcilerinden biri olan Carl Brockelmann, farklı üniversitelerde aldığı eğitimle yetişmiş ve zamanla Doğu araştırmalarında ciddi bir konuma sahip olmuştur. Yine dönemin birçok üniversitesinde eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmuş olan Brockelmann, Dekanlık ve Rektörlük gibi birtakım idari görevlerde de bulunmuştur. Şarkiyatçılık araştırmalarına edebiyat ve tarih alanlarında sayısız eser aramağan eden Brockelmann'ın en tanınmış eseri GAL olarak bilinen “Arap Literatürü Tarihi”dir. Ayrıca tarih çalışmalarının başyapıtı mesabesinde olan “İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi”de unutulmamalıdır. Bir tarihçi olarak Carl Brockelmann'ın klasik oryantalist görüşlerden etkilendiğini savunmak mümkündür. Brockelmann özellikle Hz. Muhammed (sav) ve İslâm Tarihi'nin ilk dönemlerine dair değerlendirmelerindeki sert üslûbu ile öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Oryantalizm, Carl Brockelman, GAL, Alman Oryantalizmi, Nöldeke

ABSTRACT

Name and Surname : Mustafa YANÇ
University : Uludag University
Institute : Social Science Institution
Field : İslamic history and arts
Branch : İslamic history
Degree Awarded : Master with thesis
Page Number : xiv + 128 pages
Degree Date : 2020
Supervisor (s) : Prof. Dr. Âdem APAK

CARL BROCKELMANN, HIS LIFE, WORKS, AND HISTORICISM

It is possible to start Orientalism, which has spread over a wide area, with the Vienna Council held in 1312. Carl Brockelmann, one of the most famous representatives of orientalism that has gone through different stages over time, has grown up with the education he received at different universities and has a serious position in Eastern studies over time. Brockelmann, who had also been involved in educational activities in many universities of the period, also held several administrative positions such as the Dean's Office and the Rectorate. The most well-known work of Brockelmann, who searched countless works in the fields of literature and history for orientalism research, is the “History of Arab Literature” known as GAL. Also, “History of Islamic Nations and States”, which is the masterpiece of history studies, should not be forgotten. As a historian, it is possible to argue that Carl Brockelmann is influenced by classical orientalist views. Brockelmann especially stands out with his harsh style in the evaluations of prophet Muhammed and the first periods of Islamic History.

Keywords:

Orientalism, Carl Brockelmann, GAL, German Orientalism, Nöldeke

ÖNSÖZ

Oryantalizm araştırmaları ölkemizde son yıllarda daha yoğun ilgi görmeye başlamıştır. Oysa Oryantalizm gibi yüzyıllardır etkinliği süren bu faaliyet alanının Müslöman ilim adamları tarafından göz ardı edilmemesi gerekirdi. Belki buna lüzum görölmemesi ve batı dillerine gerektiği gibi vukufiyetin olmaması gibi sebepler oryantalizm araştırmalarının günümüze kadar sınırlı kalması sonucunu getirmiş olabilir.

Bizim Oryantalizm alanında araştırmayı tercih etmemizin sebebi gurbetçi bir ailenin çocuğu olarak Almanya’da doğmuş ve üniversiteye kadar eğitimimizi orada almış bulunmamızdır. Okulda öğretmenlerimizin İslâm hakkındaki bilgilerini oryantalist kaynaklardan elde etmiş olmaları, ayrıca Müslöman kimliğimizden dolayı günlük yaşantımızda muhatap olduğumuz – Oryantalizm’in iddialarını barındıran – sorular, erken yaşlardan itibaren Oryantalizm ve bir nevi oryantalistlerle tanışmamıza vesile olmuştur. Bu sebeple Yüksek Lisans tezimizi aşına olduğumuz oryantalizm alanında hazırlamaya karar verdik.

Araştırma konusu olan Carl Brockelmann’ı tercih etmemizin en temel amili ise müellifin dili Almancaya vakıf olmamız ile onun büyük bir kısmı Almanya’da bulunan kaynaklarına ulaşma imkânımızın bulunmasıdır. Carl Brockelmann’ın Oryantalizm tarihi içinde pek çok araştırmacıyı da etkileyen ihmal edilemeyecek bir konuma sahip olması, kararımızı etkileyen diğer bir faktördür.

“Carl Brockelmann’ın Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği” başlığını taşıyan bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Oryantalizm’in başlangıcından itibaren modern döneme kadar devam eden tarihine kadar yer verilen giriş bölümünde, Carl Brockelmann’ın Oryantalizm tarihi içindeki yerininin tepitine çalışılmıştır. Bu bölümde genel itibarı ile mukayeseli olarak ele alınan Edward Said (“*Oryantalizm*”) ve Robert İrwin (“*Oryantalistler ve Düşmanları*”) gibi müelliflerden, Yücel Bulut (“*Oryantalizmin Kısa Tarihi*”) gibi oryantalizm tarihini kısaca ele alan ilmî şahsiyetlerden ve Albert Hourani (“*Batı Düşüncesinde İslâm*”), Maxime Rodinson

(“*Batı’yı Büyüleyen İslâm*”) ve Montgomery Watt (“*İslâm’ın Avrupa’ya Tesiri*”) gibi oryantalistlerden istifade edilmiştir.

Birinci bölümün amacı Carl Brockelmann gibi bir şahsiyetin yetişmesinde rol oynayan ana faktörleri tespit etmektir. Bu bahiste onun ilmî birikiminde hocaların kendisine katkısına, hayatının bazı dönemlerindeki yaşadığı bir takım olayların şahsı üzerindeki etkisine işaret edilmiştir. Bu bölümde genel itibarı ile Carl Brockelmann’ın otobiyografisinden ve yine Johann Fück ve Muhammed Hamidullah gibi Brockelmann hakkında makale kaleme almış müelliflerden ve Diyanet İslâm Ansikolpedisi’nin şahsıyla ilgili maddesinden istifade edilmiştir.

İkinci bölümde Carl Brockelmann’ın eserleri ele alınmıştır. Tezleri ve kitapları, yine çok sayıda makalesi hakkında verilen bilgiler onun çalışmalarının asıllarına başvurularak elde edilmiş ve kısmen de ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır.

“Carl Brockelmann’ın Tarihçiliği” başlığıyla kaleme alınan çalışmanın üçüncü bölümünde eserleri kısmında tanıtılan tarih konulu kitap ve makaleleri metodolojik anlamda incelenmiştir. Bu bahiste özellikle istifade ettiği kaynaklar tespit edilmiş, yararlandığı kaynakları kullanma biçimine dikkat çekilmiştir. Anlatım metodunun ve üslubunun değerlendirmelere tabi tutulduğu bu son bölümde, hocası Nöldeke’nin onun akademik hayatı üzerindeki etkisi hakkında da durulmuştur.

Bu süreçte desteğini eksik etmeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Âdem Apak’a, yine her türlü desteğiyle her daim yanımda olan eşim Zeynep Yanç hanımefendiye en içten şükranlarımı sunarım.

Mustafa YANÇ

Bursa - 2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
CARL BROCKELMANN'IN HAYATI	17
1. EĞİTİM HAYATI	17
1.1. ÜNİVERSİTEYE KADAR OLAN EĞİTİM HAYATI (1868-1886)	17
1.2. ÜNİVERSİTE HAYATI (ROSTOCK, BRESLAU, STRASSBURG) (1886-1890).....	19
2. STRASSBURG'DA ÖĞRETMENLİK DÖNEMİ.....	21
3. AKADEMİK ALANDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ.....	21
3.1.BRESLAU.....	21
3.2. BERLİN.....	23
3.3. KÖNIGSBERG.....	24
3.4. HALLE	25
3.5. HALLE VE EMEKLİLİK DÖNEMİ.....	25
4. ŞAHSİYETİ.....	26
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
CARL BROCKELMANN'IN ESERLERİ	28
1. TEZLERİ	28
1.1 DOKTORA TEZİ.....	28
1.2. DOÇENTLİK TEZİ	28
2. TARİH KİTAPLARI	28

2.1. <i>Die Gedichte des Lebîd, nach der Wiener Ausgabe übersetzt und mit Anmerkungen versehen, Teil II: Diwan des Lebîd. Aus dem Nachlasse des Dr. Anton Huber herausgegeben. (Leiden, 1891)</i>	28
2.2. <i>İbn Qutaiba's Ujun Al-Ahbar, Nach den Handschriften zu Constantinopel und St. Petersburg (Weimar, 1900; Straßburg 1900-1908)</i>	29
2.3. <i>İbn Saad, Biographien Muhammed's seiner Gefährten und der späteren Träger des Islam bis zum Jahre 230 der Flucht, Band VIII, Biographien der Frauen (E.J. Brill, Leiden, 1904)</i>	30
2.4. <i>Geschichte der arabischen Literatur (Weimar ,1898; Berlin, 1902, Leiden, 1937-1942)</i>	30
2.5. <i>Verzeichnis der Arabischen, Persischen, Türkischen, und Hebräischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Breslau (Breslau. 1903)</i>	34
2.6. <i>Katalog der Orientalischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg (Hamburg, 1908)</i>	35
2.7. <i>Geschichte der Christlichen Literaturen des Orients von C. Brockelmann, Franz Nickolaus Finck, Johannes Leipoldt, Enno Littmann) (Leipzig, 1907)</i>	36
2.8. <i>Der İslam von seinen Anfängen bis zur Gegenwart (Berlin, 1910)</i>	36
2.9. <i>Geschichte der islamischen Völker und Staaten (München 1939, 1943)</i>	37
2.10. <i>Das Nationalgefühl der Türken im Licht der Gechichte (Halle, 1918)</i>	38
2.11. <i>Wiederaufbau (Halle, 1919)</i>	39
3. <i>DİLBİLİMSEL KİTAPLARI</i>	39
3.1. <i>Lexicon Syriacum (Edinburgh-Berlin, 1895)</i>	39
3.2. <i>Syrische Grammatik (Berlin, 1899)</i>	40
3.3. <i>Arabische Grammatik (Berlin, 1905)</i>	41
3.4. <i>Hebräische Syntax (Neukirchen, 1956)</i>	41
3.5. <i>Semitische Sprachwissenschaft (Leipzig, 1906)</i>	42
3.6. <i>Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen (Berlin, 1908 (I), 1913 (II))</i>	42
3.7. <i>Kurzgefasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen (Berlin, 1908)</i>	43
3.8. <i>Semitistik (Leiden, 1954)</i>	44
3.9. <i>Ali's Qissai Jûsuf. Der älteste Vorläufer der osmanischen Litteratur (Berlin, 1917)</i>	44
3.10. <i>Mitteltürkischer Wortschatz (Leipzig, 1928)</i>	45
3.11. <i>Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens (Leiden, 1951-1954)</i>	45
4. <i>TARİH KONULU MAKALELERİ</i>	47
4.1. <i>“İslam” (Jahresbericht der Geschichtswissenschaften, 1894-1914, 1916)</i> 47	
4.2. <i>Ein Beitrag zur Quellenkritik der Qânûnnâmes (İSLAM, 1918)</i>	48
4.3. <i>Die morgenländischen Studien in Deutschland (Rede zur Erinnerung an das 75 Jährige bestehen der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, gehalten</i>	

auf dem Deutschen Orientalistentag zu Leipzig am 30. September 1921) (<i>Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft</i> (ZDMG), 1922)	48
4.4. <i>İbn Ğauzis's Kitâb al-Wafâ fi fadâ'il al-Mustafa</i> , nach der Leidener Handschrift untersucht (Beiträge zur Assyriologie und vergleichende semitische Sprachwissenschaft, 1895)	49
4.5. <i>Mohammedanische Weissagungen im alten Testament</i> (<i>Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft</i> (ZAW), 1895).....	49
4.6. <i>Zu den rhetorischen Schriften des İbn Al-Muqaffa</i> (ZDMG, 1899).....	49
4.7. <i>Das Neujahrfest der Jezîdîs</i> (ZDMG, 1901)	50
4.8. <i>Ein arabischer Bericht über Malta</i> (ZDMG, 1901).....	50
4.9. <i>Eine altarabische Fassung der Siebenschläferlegende</i> (Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen, II: <i>Westasiatische Studien</i> (MSOS), 1901)	51
4.10. <i>Wesen und Ursprung des Eponymats in Assyrien</i> (<i>Zeitschrift für Assyriologie</i> , 1902).....	51
4.11. <i>Das Dichterbuch des Muhammad b. Sellâm Al-Ğumahî</i> (<i>Orientalische Studien Th. Nöldeke zum 70. Geburtstag</i> , 1905)	52
4.12. <i>Ein Tieropfer in der georgischen Kirche</i> (<i>Archiv für Religionswissenschaft</i> (ARW), 1905)	52
4.13. <i>Ein syrischer Regenzauber</i> (ARW, 1906)	52
4.14. <i>Eine Kriegsurkunde aus Mekka</i> (<i>Die Welt des İslams</i> , 1918).....	53
4.15. <i>Allah und die Götzen, der Ursprung des islamischen Monotheismus</i> (ARW, 1922).....	54
4.16. <i>Nasr ibn Muzâhim, der älteste Geschichtsschreiber der Schia</i> (<i>Zeitschrift für Semitistik</i> , 1926).....	54
4.17. <i>Volkskundliches aus Alturkestan</i> (<i>Asia Major</i> , 1925).....	55
4.18. <i>Zu al-Ğahsijârîs Wezirgeschichte</i> (<i>İslamica</i> , 1927)	55
5. DİLBİLİMSEL MAKALELERİ.....	56
5.1. <i>Die griechischen Fremdwörter im Armenischen</i> (ZDMG, 1894)	56
5.2. <i>Die armenische Übersetzung der Geoponica</i> (<i>Byzantinische Zeitschrift</i> , 1896).....	57
5.3. <i>Beiträge zur Geschichte der arabischen Sprachwissenschaft. I: Al-Kisâi's Schrift über die Sprachfehler des Volkes</i> (ZA, 1898).....	57
5.4. <i>Zur Aussprache des arabischen Ğim</i> (ZA, 1898).....	58
5.5. <i>İqâmat as-salât</i> (<i>Festschrift, Eduard Sachau zum 70. Geburtstag</i> , 1915) ...	58
5.6. <i>Fabel und Tiermärchen in der älteren arabischen Literatur</i> (<i>İslamica</i> , 1926)	59
5.7. <i>İbn Ginnî über das weibliche Demonstrativpronomen</i> (<i>İslamica</i> , 1929)	59
5.8. <i>Das assyrische "L"</i> (ZA, 1900)	60
5.9. <i>Zur assyrischen Lautlehre</i> (ZA, 1902).....	60
5.10. <i>Zur Theorie der assyrischen Gutturale</i> (ZA, 1903)	60
5.11. <i>Zur hebräischen Lautlehre</i> (ZDMG, 1904).....	61

5.12. Zur Syntax der Sprache von Ugarit (<i>Orientalia</i> , 1941).....	61
5.13. Beiträge zur hebräischen und zur Aramäischen Grammatik (<i>ZA</i> , 1899) .	62
5.14. Die Femininendung “T” im semitischen (<i>Jahresberichte der schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur</i> – 4.b. Orientalisch-Sprachwissenschaftliche Sektion, 1903).....	62
5.15. Haplologische Silbenellipse im semitischen (<i>ZDMG</i> , 1905).....	63
5.16. Semitische Analogiebildung (<i>ZDMG</i> , 1913).....	63
5.17. Semitische Reimwortbildung (<i>ZS</i> , 1927).....	64
5.18. Deminutiv und Augmentativ im semitischen (<i>ZS</i> , 1928).....	64
5.19. Zur Grammatik des Osmanisch-Türkischen (<i>ZDMG</i> , 1916)	64
5.20. Altosmanische Studien I. Die Sprache Asyqpasas und Ahmedîs (<i>ZDMG</i> , 1919).....	65
5.21. Mahmûd al-Kasgharîs Darstellung des türkischen Verbalbaus (<i>KELETİ SZEMLE</i> , 1919)	65
5.22. Altturkestanische Volksweisheit (<i>Ostasiatische Zeitschrift</i> , 1920).....	66
5.23. Turkologische Studien (<i>ZDMG</i> , 1920).....	66
5.24. Altturkestanische Volkpoesie I, II (<i>Asia Major</i> , 1923, 1924)	66
5.25. Ein neues Südtürkisches Sprachdenkmal (<i>İslamica</i> , 1930)	67
5.26. Gibt es einen hamitischen Sprachstamm? (<i>Antrophos</i> , 1932).....	67
5.27. Ägyptisch semitische Etymologien (<i>ZS</i> , 1932).....	68
5.28. Das semitische mit Ausschuß des Sabaeo-Minäischen und der abessinischen Dialekte sowie der alttestamentlichen Studien (<i>ZDMG</i> , 1904-1910).....	68
5.29. Neuere Theorien zur Geschichte des Akzents und des Vokalismus im Hebräischen und Aramäischen (<i>ZDMG</i> , 1940)	69
6. DÜZELTME İÇERİKLİ TARİH MAKALELERİ.....	69
6.1. Zum Leben des Mar Benjamin (<i>ZA</i> , 1897).....	69
6.2. Ephesia Grammata (<i>Bonner Jahrbücher</i> , 1899)	69
6.3. Zu den Gedichten des Hudailiten Mulaih b. el-Hakem (<i>ZS</i> , 1928).....	70
6.4. Beiträge zur Kritik und Ergänzung von İbn Hazm’s <i>Tauq al-Hamâma</i> (<i>İslamica</i> , 1932).....	70
7. DÜZELTME İÇERİKLİ DİL BİLİMSEL MAKALELERİ.....	70
7.1. Aus einem Briefe des Herrn Dr. C. Brockelmann (<i>ZA</i> , 1894)	70
7.2. Etymologische Miscellen (<i>ZDMG</i> , 1897)	71
7.3. Nochmals Landauer (<i>ZDMG</i> , 1898).....	71
7.4. Zur syrischen Betonungs- und Verslehre (<i>ZDMG</i> , 1898).....	71
7.5. Erwiderung (<i>Theologische Quartalschrift</i> , 1901)	72
7.6. Ein syrischer Text in armenischer Umschrift (<i>ZDMG</i> , 1902)	72
7.7. Ğauharî und die Anordnung des arabischen Alphabets (<i>ZDMG</i> , 1915).....	72
7.8. Eine Türkische Urkunde aus Ungarn (<i>İslam</i> , 1917).....	73
7.9. Mohammed-Mehmed (<i>ZDMG</i> , 1917)	73
7.10. Syriaca (<i>ZS</i> , 1928)	74

7.11. Superglossen zu Schleifer's Randglossen zum <i>Lexicon Syriacum</i> (ZS, 1929).....	74
7.12. Zur Kritik der traditionellen Aussprache des Äthiopischen (ZS, 1929)	74
7.13. Zu dem syrischen Kaufvertrag aus Edessa (ZS, 1935).....	75
7.14. Zur arabischen Handschriftenkunde (ZS, 1935).....	75
7.15. Textkritische Bemerkungen zu <i>al-Balâdurî's Ansâb al-Asrâf</i> (ZDMG, 1937).....	75
8. İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ (ENCYCLOPAEDIA İSLAMICA) MADDELERİ	76
8.1. 1913 (1. CİLT) YILINDA YAYINLANANLAR.....	76
8.2. 1927 YILINDA (2. CİLT) YAYINLANANLAR.....	76
8.3. 1934 (4.CİLT) YILINDA YAYINLANANLAR.....	77
8.4. 1936 (3.CİLT) YILINDA YAYINLANANLAR.....	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	78
CARL BROCKELMANN'IN TARİHÇİLİĞİ.....	78
1. KAYNAK KULLANIMI	78
2. ANLATIM METODU	80
3. ÜSLÛBU	100
4. HOCASI NÖLDEKE'NİN FİKİRLERİNDEKİ ETKİSİ	104
4.1. HOCASI İLE MÜTTEFİK OLDUĞU KONULAR.....	104
4.2. FARKLI DEĞERLENDİRMELERİ.....	105
SONUÇ.....	113
EKLER.....	118
KAYNAKÇA	120

KISALTMALAR

b.	:(İbn) Oğlu
bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	:Editör
Hız.	:Hazret-i
İSAM:	İslâm Araştırmaları Merkezi
s.	:Sayfa
sav.	:Sall-allahu aleyhi ve selem
ss.	:Sayfa Arası
sy.	:Sayı
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	:Ve Benzeri
vd.	:Ve Diğerleri

GİRİŞ

Oryantalizm denildiğinde öncelikli olarak açıklanması gereken kavramlar “Oryantalizm” ve “Oryantalist”tir. Şarkiyatçılık ve Doğubilimcilik olarak da isimlendirilen oryantalizm, en basit anlamıyla Batı’nın Doğu hakkındaki çalışmaları olarak tarif edilebilir.¹ Buna göre oryantalist Doğu araştırmaları, yani oryantalizm alanında araştırma yapan doğulu olmayan ilim adamı demektir.²

Oryantalizm ve Oryantalist kavramları esasında zaman içerisinde farklı anlamlarda kullanılmışlardır. Nitekim İngiliz oryantalistlerinden John Arberry oryantalist kavramının 1683 yılında “Doğu ve Yunan Kilisesi’nin bir üyesi” olmaya karşılık geldiğini ifade eder. 1691 yılında ise Anthony Wood’un Samuel Clark’ı bazı Doğu dillerini bildiği için tanınmış bir “orientalian” (oryantalist) olarak tanıttığını yazmıştır.³ 18. yüzyılda ise, Fransızca “orientaliste” (oryantalist) sözcüğünden Levant olarak isimlendirilen Akdeniz’in doğu sahili ve bu sahildeki ülkelere (Çin ve Hindistan hariç) ait konularla uğraşanlar kastediliyordu.⁴ İngiltere’de ilk kez Edward Pococke için kullanılan⁵ “orientalist” (oryantalist) sözcüğü bilimsel bir disiplinden ziyade bir araştırma tarzına işaret eder. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, bu kavram özel anlam kazanarak Asya dili ve kültürünün incelenmesine işaret eder oldu.⁶ İkinci Dünya Savaşından sonra oryantalizm alanında gerçekleşen – Oryantalizm alanının ve etkisinin yeniden gözden geçirilmesi, uzmanlık alanların belirlenmesi ve doğulu akademisyenlerin oryantalistlere dâhil olması gibi - bir takım değişiklikler ve özellikle Edward Said gibi yazarların oryantalizmi eleştirmesi üzerine, 1973 yılında Paris’te toplanan 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde oryantalizm

¹ Mahmud Hamdi Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*, çev. Abdülaziz Hatip, İzmir: Işık Yayınları, 1993, s. 8.

² Mustafa Sibai, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, çev. Mücteba Uğur, 1. bs., İstanbul: Beyan Yayınları, 1993, s. 12.

³ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, 6. bs., İstanbul: Küre Yayınları, 2016, s. 3.

⁴ Robert Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, çev. Bahar Tırnakçı, 1. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 11.

⁵ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 3.

⁶ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 11.

kavramının kullanılmamasına dair bir karar alınmış⁷, fakat yine de günümüze kadar kullanılmaya devam edilmiştir.

Yukarıda zikredilen oryantalizm ile alakalı tanımlamalar aslında bu kavramı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Zira uzun yıllar süregelen, birçok alana ve dallara yayılmış olan oryantalizmi bütün özelliklerini içine alan bir kalıba sığdırmak mümkün değildir. Bununla birlikte oryantalizmi şöyle tanımlamak mümkündür: “*Oryantalizm, Batı’nın Doğu hakkındaki imajları, ya da Doğu’ya ilişkin Batılı kolektif muhayyiledir. Yani Edebiyat eserlerinden başlayıp gazete yazılarına, teolojik tartışmalardan bilimsel çalışmalara, Batılı siyaset adamlarının konuşma ve tutumlarından, popüler kavramlara varıncaya kadar, Batılı zihin dünyasının her noktasında izini sürebileceğimiz bir alandır.*”⁸

Oryantalizme dair verilen yukarıdaki tanıma bakıldığında zihinden oryantalizmin amacı ile alakalı hususlar geçer. Zira bu kadar geniş bir alana yayılmış olan oryantalizmin sadece Doğu’yu tanımak ve araştırmak gibi bir amaca hizmet ettiğini söylemek, çok iyimser bir yaklaşım olur. Kaldı ki Oryantalizmin amacına dair tartışmalar geçmişte olduğu kadar günümüzde de devam etmektedir. Haliyle bu tartışmalarda oryantalizme bir olumlu ve bir de olumsuz anlam yüklenmiştir. Oryantalizme olumlu anlam yükleyenlere göre oryantalistler ürettikleri bilgiyi sadece akademik bir merak ve objektif bilim kurallarına göre kaleme almışlardır.⁹ Bunların karşısında duranlar ise oryantalizmi toplumlar ve kültürler arası ilişkilerde – ona yüklenen işlev ve yarattığı neticeleri de göz önünde bulundurarak – genelde Doğu’yu, özelde ise İslâm dünyasını Hristiyanlaştırmak, ayrıca Doğu’nun değerli kaynaklarını sömürmek, onların bilim ve kültür tarihini yok etmek ile ilişkilendirmektedirler.¹⁰ İkinci görüşün savunucularından olan Edward Said, oryantalizme dair tanımlarında Batı’nın Doğu’yu yönetmek istediğini¹¹, ideolojik ve tarafgir açıklamalarıyla Doğu’yu mahkûm ettiğini¹², üstelik bütün oryantalistlerin

⁷ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, ss. 2-3.

⁸ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Önsöz, VII.

⁹ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 4; ayrıca bkz. Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*.

¹⁰ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 6; ayrıca bkz. Said, Edward, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, çev. Uzel, Nezih, 1. bs., İstanbul: Pınar Yayınları, 1982.

¹¹ Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, s. 168.

¹² Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, s. 343.

aynı bilgi hazinesinden beslendiklerini¹³, böylece birbirlerinden farklı sonuçlara ulaşmalarının imkânsız olduğunu, ayrıca onların Doğu'yu kendi hayal güçlerine göre tasvir ettiklerine işaret etmektedir. Bununla birlikte bütün oryantalistleri ve araştırmalarını ikinci görüşte olanların belirttiği kapsamın içine dâhil etmek haksızlık olur. Ortaya atılan bu iddianın oryantalizmi karalamak veya işlevsizleştirmek için öne sürüldüğünü düşünmemekle birlikte, ciddi oranda doğruluk payının olduğu da bir gerçektir. Zikri geçen iddiayı desteklemek için aslında meşhur Fransız oryantalistlerinden Louis Massignon'un şu sözü yeterlidir: *"İslamiyet'i öğrenmeyi, yaşamayı, namaz kılmayı, Kur'ân öğrenmeyi suç ve gericilik (irtica) olarak göstermeyi başardık. Artık çoğu hiçbir şeye tam olarak inanmıyor. 14 Asırlık dinlerini, itikatlarını, ibadetlerini tartışılır hale getirdik! Onları derin boşluğa düşürdük. Bundan sonra siz misyonerlerin işi daha kolay oldu! Maaş bağlayarak, vize vaadi, yurt dışı imkânı, hatta cinselliği kullanarak Müslümanları Hristiyan yapınız."*¹⁴

Massignon'un da itiraf ettiği gibi esasında oryantalizmin ilk hedefi dini amaçlara dayanmaktadır. Fakat oryantalizmi sadece misyonerlik gibi bir tek sebebe dayandırmak da genellemeci bir yaklaşım olacaktır. Bundan dolayı oryantalizmin doğuşu ve kurumsallaşmasıyla ilişkili farklı saiklerin bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Bu faktörleri de tarihsel arka planlarıyla değerlendirmek ve bunları oryantalizmin tarihsel akışı içerisinde işlemek daha isabetli olacaktır.

Oryantalizmin tarih içinde hangi aşamalardan geçtiğini, ana temsilcilerinin kimler olduğunu ve sebeplerini değerlendirmeye geçmeden önce, oryantalizmin ne zaman başladığının tespiti önem arz eder. Aslında bu konuda bir fikir birliği yoktur. Bazılarına göre oryantalizmin başlangıcını Antik Yunan çağlarına kadar geri götürmek gerekir. Bir kısmı ise - ki bu gerçeğe daha yakın olanıdır - oryantalizmi esas olarak 1312 yılında gerçekleşen Viyana Konsili ile başlatır.¹⁵ Zira Viyana Konsili kararlarına göre Paris, Oxford, Bologne¹⁶, Avignon¹⁷ ve Salamanque¹⁸ şehirlerindeki üniversitelerde Doğu bilimleri kürsüleri kurulması kararı alınmıştır. Bu kürsüler özellikle Arap, Grek, İbranî ve Süryanî dillerinde eğitim vermek üzere

¹³ Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, s. 344.

¹⁴ Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, s. 1.

¹⁵ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 12.

¹⁶ İtalya'da kurulmuş en eski üniversite olup, günümüzde İtalya'nın üçüncü büyük üniversitesidir.

¹⁷ Güney Fransa'da bulunur.

¹⁸ Kuzey-Batı İspanya

kurulacaktır.¹⁹ Oryantalizmin başlangıcını Napolyon Bonaparte'ın 1798 yılındaki Mısır'ı işgaline kadar geciktirenler olsa da, günümüz İngiliz oryantalistlerinden Robert İrwin oryantizmi Guillaume Postel (1510 – 1581) ile veyahut en geç 17. Yüzyıl ile başlatır.²⁰

Batılıların yahut Batı'nın ilk defa İslâm'la tanışmasının Hz. Muhammed (sav) ile gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Hz. Peygamber (sav) önce gönderdiği davet mektuplarıyla²¹, sonraları ise Mûte²² ve Tebük²³ seferleri gibi askerî faaliyetlerle Batı ile – bu durumda Batı, Bizans Devleti oluyor – farklı temaslarda bulunmuştur. Kendisinden sonra gelen halîfeler de İslâm dinini Hicaz topraklarının dışına taşıyarak Efendimiz'in (sav) izinden yürümüşlerdir. Bu dönemlerden itibaren Batılıların eserlerinde İslâm ve Müslümanlar hakkındaki fikirlerini ortaya koydukları bir gerçektir. Örneğin “Sebeos” adında 7.Yüzyılda yaşamış olan bir tarihçi eserinde İslâm'ın İbrahim peygambere dayandığını, Hz. Muhammed'in (sav) de hakiki bir peygamber olarak gönderildiğini ve onun getirdiği “yazılarda” (vahiy) bir hakikatin var olduğunu savunmuştur. Fakat 8. Yüzyılda Yuhanna ed-Dimeşkî (675 – 749) Sebeos'un İslâm'a karşı takındığı olumlu tavrın zıddına, İslâm'ı olumsuz resmetmiştir.²⁴ Yuhanna ed- Dimeşkî kaleme aldığı bir risalede, İslâm'ın erken dönem teolojik konularını ele almış ve pek çok aşırı yorumda bulunmuştur.²⁵ Bu olumsuz tavır ve yorumları, bir Hıristiyan olan Dimeşkî'nin, Müslümanlar tarafından fethedilen topraklarda (Şam) yaşaması açısından değerlendirmeye alınmalıdır. Dolayısıyla onun bu yorumlarını Bizans dönemine ait eski günlere duyulan bir hasret ve yaşadığı dönem itibarı ile Müslüman yönetici ve halka karşı duyulan bir nefret ile açıklamak mümkündür.

Müslümanların Emevî Devleti'nin askerî faaliyetleri neticesinde İspanya sahillerine çıkmaları, ardından merkezî Emevî idaresinden kopup yeni bir devletin altında filizlenip yayılmaları ve Abbâsî Devleti altında IX. ve X. yüzyıllarda İslâm

¹⁹ Said, *Oryantalizim (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, s. 91.

²⁰ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 12.

²¹ Davet mektupları için bkz. İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Mutaafa es-Sekkâ- İbrahim el Ebyârî - Abdulhafız eş-Şelebî, 3. bs., Beyrut, 1971, c. 4, ss. 254-55.

²² Mute savaşı için bkz. İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, c. 4, ss. 15-30.

²³ Tebük seferi için bkz. İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, c. 4, ss. 159-73.

²⁴ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 30.

²⁵ Mustafa Göregen, “Yuhanna ed-Dimeşkî'nin” Bir Hıristiyan İle Bir Müslüman Arasında Diyalog” İsimli Risalesinin Değerlendirilmesi”, *Kafkas Üniversitesi SBED*, sy. 16 (2015), ss. 111-26.

kültür ve medeniyetini zirveye taşımalarıyla Batı, Doğu ve İslâm'ı gıpta ile izlemiştir. İlk zamanlar Müslümanların fetih hareketlerini eski dönemlerde yaşadıkları ve çabucak geri püskürttükleri saldırılara benzeten Batılılar, zamanla Müslümanlardan bu kadar kolay kurtulamayacaklarını anlamış, Müslümanlar ve İslâm'ı savaşılmaması gereken bir düşman olarak ilan etmişlerdir.²⁶ Bu sebeple Batılılar, şehvetperestlik ve putperestlik ile suçladıkları²⁷ Müslümanlar hakkında bilgi edinebilmek üzere genellikle Endülüs'e gitmişler, burada Müslüman âlimlere öğrenci olmuşlardır. Endülüs medreselerinde özellikle Arap dili ve Kur'ân üzerine yoğunlaşan Fransız Rahip Gerbert, Muhterem Peder Pierelle Aénere ve Gerard de Grémone gibi şahsiyetler eğitimlerini tamamladıktan sonra, kendi ülkelerine dönmüş ve buralarda Müslüman âlimlerinin çeşitli kitaplarını kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Üstelik eğitimi tamamlayıp ülkesine dönen Gerbert²⁸, edindiği ilmî donanımından dolayı Roma Kilisesine Papa seçilmiştir. Bunların dışında İspanya'yı ve manastırlarını gezen ve buralarda dolaylı olarak İslâm ve tercüme faaliyetleri hakkında bilgi edinen Fransız Pierre Maurice de Montbossier'i²⁹ (daha meşhur ismiyle Muhterem Peter) burada zikretmek gerekmektedir. Zira Batı'da gerçekleştirilen ilk Kur'ân tercümesi kendisinin yönetimi altında tamamlanmıştır.³⁰ Kur'ân'ın bu tercümesi, Batılılar tarafından yapılan ilk tercüme olması ve İslâm araştırmaları hakkında yapılan ilk ciddi çalışma olması hasebiyle büyük önem taşımaktadır. Kur'ân'ın bu Latince tercümesi 1698 yılında yapılacak olan ikinci tercüme kadar Batı'daki tek örnek nüsha olması açısından ayrıca önem taşımaktadır.³¹

²⁶ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 31.

²⁷ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 38.

²⁸ Rahip Gerbert 20 yaşlarında Katalonya'da (İspanya) piskoposlardan ders almış (matematik, astronomi), sonraları ise Kurtuba'da Müslüman âlimlerden ders almıştır. Katalonya'da bulunan kütüphanesinde Arapça eserlerin çokça tercümeleri bulunuyordu. II. Sylvester ismiyle Papa olmuştur (999-1003). Montgomery Watt, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, çev. Hulusi Yavuz, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986, ss. 67-68.

²⁹ İspanya Toledo'da Cluny tarikatına bağlı bir Hristiyan rahibidir. "Sarazenlerin (Müslümanlar) İğrenç Sapkınlığı Ya Da Mezhebi" başlıklı bir kitap yazdı. Bu kitabında Müslümanlara karşı mücadelede silah ve güç kullanılmamasına işaret eder. Fakat farklı Hristiyan dostlarına yazdığı mektuplardan Pierre'in silahlı mücadeleyi ve Haçlı Seferlerini savunduğu görülmektedir. Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 30,33.

³⁰ Albert Hourani, *Batı Düşüncesinde İslam*, çev. Celal A. Kanat, 1. bs., İstanbul: Doruk Yayınları, 2010, s. 21.

³¹ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, ss. 32-33.

İslâm'a karşı duyulan kin, nefret ve düşmanlık ile Müslümanlara karşı alınmaya çalışılan önlemler tabîî ki sadece bir takım ilmî çalışmalarla sınırlı kalmamıştır. Bu çalışmaların yanında Haçlı seferleri gibi askerî faaliyetler de gerçekleştirilmiştir. Haçlı seferleri, konumuz olan oryantalizm ile birlikte değerlendirildiğinde iki amaç taşımaktadır. İlki zamanla Müslümanlar tarafından fethedilmiş olan Antakya, Urfa, Kudüs, Kıbrıs ve Trablusgarp gibi stratejik noktalardan Müslümanları çıkarmak ve aynı zamanda bu şehir ve bölgelerin sağladığı ticarî imkânlardan faydalanarak, tekrar dünya ticaretine hâkim olmaktır. İkincisi ise Müslümanların kalbi niteliğinde olan topraklara kadar uzanıp İslâm hakkında bilgi toplamak olmuştur. Batılılar ilk amaçlarına kısmen ulaşmış olsalar da, zamanla bu bölgeler Müslümanlar tarafından geri alınmıştır. Fakat onların ikinci amaçlarına büyük oranda ulaştıklarını söylemek mümkündür. Zira Haçlı Seferleri dönüşünde Doğu'dan Batı'ya ciddi sayıda el yazması kitap ulaşmıştır.³² Ele geçirdikleri yazmaların ileride doğacak olan oryantalizm ve oryantalistlere ciddi anlamda malzeme sağlamıştır. Haçlı Seferlerinin sadece kısmî bir başarıya ulaşmasından ve maliyetlerinin kazandırdıklarından daha fazla olmasından dolayı tekrardan bu denli büyük bir girişime kalkışılmamıştır. Durum böyle olunca, Batılılar hem İslâm'ı daha iyi ve gerçekçi bir şekilde araştırmak, hem de kendilerini içinde bulundukları kargaşanın içinden kurtarmak için bir dizi ıslah çalışmaları gerçekleştirmeye gayret etmişlerdir. Bu çalışmalarının doğacak olan oryantalizmin sistemleşmesinde ve kurumsallaşmasında hiç şüphesiz çok büyük etkisi olmuştur. Fakat hemen belirtelim ki, bu ıslah çalışmaları Batı'nın veyahut Avrupa'nın tekrar bir araya gelmesi ve tek vücut olması olarak değerlendirilmemelidir. Zira bu çalışmaların ilki olarak değerlendirebileceğimiz – öncesinde bahsetmiş olduğumuz – 1312 yılında gerçekleştirilen Viyana Konsili sonrasında, Orta Çağ'da gelenek ve yenilikçi anlayışın çatışması sebebi ile Hristiyan Avrupa'nın birlikte hareket etme anlayışı, yerini millî siyasî projelere terk etmiştir.³³

XIV. yüzyılda yaşamış olan John Wycliffe (1320 – 1384) askerî faaliyetlerin durdurulduğu, İslâm'ın ilerlemesinin engellenmeye çalışıldığı ve Batı'nın yeniden diriltilmeye uğraşıldığı ıslah çalışmalarının ilk temsilcilerinden sayılabilir. Wycliffe

³² Watt, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, ss. 62-66.

³³ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, ss. 49-50.

kendi döneminde İslâm'a isnat edilen gurur, iktidar ve mal hırsı, şiddet öğretisi vb. olumsuz vasıfların aslında Hristiyanlık için de geçerli olduğunu savunmuş ve İslâm ile Hristiyanlık arasında benzetmelerde bulunmuştur. Dolayısıyla Batının ve Hristiyanların kurtuluşunu ve şahlanmalarını bu kötü vasıflardan sıyrılmaları, yani Kilisenin ıslahında aramıştır.³⁴

Seleflerinin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları yöntemleri onaylamayan İspanyol Kardinal John Segovia (1400 – 1458) ise onların İslam hakkında yanlış tespitlerde bulunduklarını ifade etmiştir. O Kur'ân'ın ilahi kaynağının sorgulanmasını vurgulamıştır.³⁵ Segovia bu meselenin XIII. yüzyılda Muhterem Peter ve ekibi tarafından tercüme edilen - hatalarla dolu olduğunu düşündüğü - bir Kur'ân nüshası ile çözülemeyeceğini belirtmiştir. Binaenaleyh Kur'ân'ı yeniden tercüme yeltenmiş, hatta bunun için Müslüman bir hukukçu ile işbirliği yapmış ve tercümeyi bitirmiş olmasına rağmen yayınlamaya hazır hale getirememiştir. Tercüme çalışılan bu nüsha kayıptır.³⁶ Segovia'nın Kur'ân'ı tercüme etmekte zorlanmış ve netice olarak tamamlayamamış olması göz önünde bulundurularak Viyana Konsili gereği kurulan muhtelif Arapça kürsülerinin amaçlarına ulaşamadıklarını ileri sürmek mümkündür. Zira Segovia Arapça bilen bir şahıs aramış, uzun bir süre bulamadıktan sonra Müslüman bir Arap ile karşılaşmış ve onunla çalışmaya koyulmuştur. Dolayısıyla bir asırdır süregelen Arapça kürsülerinin amaçlanan hedefe ulaştıklarını söylemek isabetli olmayacaktır.

XV. yüzyılın son çeyreği ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde İslâm, Batı'da çok yönlü bir kıstas olarak kullanılmıştır. Bir taraftan adalet, başvuru ve şikâyet merceği olarak kabul edilen Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da devletlerarası hukuku düzenlemesi arzu edilmiş, diğer taraftan Protestanlar ve Katolikler arasında vuku bulan tartışmalarda hakaret unsuru olarak kullanılmıştır.³⁷ Protestanlığın kurucusu olan Martin Luther Papalık makamını Türklerle (Müslümanlar) aynı kefeye koyarak,

³⁴ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 54.

³⁵ Asaf Hüseyin, *Batı'nın İslam'la Kavgası*, çev. Metin Karaşahan, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991, s. 19.

³⁶ Maxime Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, çev. Cemil Meriç, İstanbul: Pınar Yayınları, 1983, s. 36. (Kur'ân'ın tercümesi bittikten sonra, Müslüman olan hukukçu yaptığı yeni bir evlilikten sonra farklı bir şehre geçmiştir. Segovia ise Arapça bilmediğinden tamamlanan nüsha son düzeltmeler yapılamadığı için yayınlanamamıştır.

³⁷ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, ss. 57-58.

Osmanlı Devleti ve İslâm'ı Tanrının gazabı, Katolikleri ve temsilen Papa'yı da Deccal olarak değerlendirmiştir. Karşı harekete geçen Katolikler ise aynı yolu takip etmişlerdir. Taraflar arasındaki – Osmanlı Devleti'nin ve Müslümanların da dâhil edildiği - tartışmalardaki kin ve nefret katı bir Katolik olarak bilinen Guillaume Postel'in Martin Luther ve Hz. Peygamber (sav) hakkında sarf ettiği çirkin sözlerden anlaşılacaktır.³⁸

Osmanlı Devleti'nin XV. ve XVI. yüzyıllarda çokça genişlemesi ve dünya siyasetinde etkin olması, Batı'yı birtakım arayışlara sürüklemiştir. Özellikle Hindistan sahilleri gibi ticarî açıdan fazlaca önem taşıyan Doğu sahillerinden pay almayı amaçlayan Batı, Osmanlı Devleti'ni tehdit olarak algılamış ve Doğu'ya Batı'dan ulaşmayı (Atlas ve Büyük Okyanusu aşarak) denemiştir. Dolayısıyla bu uzun ve çetin deniz yolculuğu için uygun gemiler üretmek zorunda kalmışlardır. Bu ise Batı'nın – özellikle İngiltere ve Fransa'nın – XX. yüzyıla kadar sürecek olan Doğu sömürgelerinin kapısını aralamıştır. Doğu'ya gerçekleştirilen bu seyahatlerin sadece sömürgeciliği ve ticareti tetiklediğini söylemek eksik olur. Bu seyahatler sayesinde Doğu ile Batı arasında gelişen siyasî ve ekonomik ilişkiler de ivme kazanmıştır. Bunun sonucu olarak Doğu'yu gezen misyonerlerin ve seyyahların sayısında da artış göstermiştir. Artık amaç sadece İslâm ve Müslümanlar hakkında bilgi toplamak ile sınırlı kalmamaktadır. Seyyahlar ve misyonerler yeni durumda Doğu'daki gezdikleri bölgelerin örf ve adetlerini, hatta bölgenin barındırdığı bitki örtüsü ve hayvan topluluklarına kadar araştırmış ve eserlerine kaydetmişlerdir.³⁹ Böylece Batı Doğu hakkında doğrudan bilgiler elde etmeye başlamıştır. Zira toplanan bu bilgiler Batılı siyasetçiler ve Doğu ile ticarî ilişkiler içinde olan Batılılar için çok fazla önem arz etmiştir.⁴⁰ Elde edilen bilgilerin nesnel olduğunu söylemek mümkün olmasa da, Doğu'nun artık - bir nebze dahi olsa - daha insafli ve hayallerden uzak resmedilmesi Batı için bir kazanç olarak değerlendirilebilir.

³⁸ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 75.

³⁹ Seyyahlar ve eserleri için birkaç örnek: 1- Jean Thévenot (1633 – 1667), “1655-1656'da Türkiye”; 2- Jean Baptiste Tavernier (1605 – 1689), “Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier en Turquie, en Perse, et aux Indes” (Jean Baptiste Tavernier'in Türkiye, Pers ve Hindistan'da gerçekleştirdiği altı seyahat); 3- Jean Cahrudin (1643 – 1713), “Voyage de Monsieur le Chevalier Chardin en Perse et autre lieux de l'orient” (Bay le Chevalier Chardin'in Pers ve diğer bölgelerdeki seyahatleri)

⁴⁰ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, ss. 58-59.

Doğu'yu yerinde tanımaya başlayan ve sıkı ticarî ilişkiler içinde olan Batı bu ilişkileri diri tutmak ve Doğu'yu daha da yakından tanıyabilmek için bir dizi akademik teşebbüste bulunmak durumunda kalmıştır. Bunların ilki 1539 yılında Paris College de France'da⁴¹ Guillaume Postel (1510 – 1581) için kurulan Arapça kürsüsüdür. (Buna rağmen College de France'da düzenli bir Arapça eğitimi ancak 1587 yılından sonra verilebilmiştir) İki kere Osmanlı topraklarına seyahat etmiş olan Postel, İstanbul'da aralarında Türkçe ve Arapça'nın da bulunduğu birkaç dil öğrenmişti. Postel bu dilleri İncili Arapça ve Süryânîce dillerine çevirmek ve nihai amacı olan yakın Doğu'yu Hristiyanlaştırmak (Katolikleştirmek) için öğrenmiştir. Postel aynı zamanda Doğu'ya gerçekleştirdiği seyahatlerden çok sayıda el yazmaları edinmiş, yine bu eserler Cardinal Fernando di Medici'nin kurduğu matbaada basılmış (1586 – 1610) ve böylece Doğu hakkında araştırma yapacak olanlara ve doğacak olan Oryantalizme ciddi anlamda malzeme kazandırılmıştır. Fransa'dan sonra 1613 yılında Hollanda'nın meşhur Leiden Üniversitesi'nde Thomas Erpenius adına bir Arapça kürsüsü kuruldu. Erpenius “*Grammatica Arabica*” başlığı ile yayınladığı eserden dolayı büyük şöhret kazanmıştır. Zira bu eser, bir Avrupalı tarafından Arap grameri hakkında kaleme alınmış ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Erpenius'tan sonra Leiden'deki Arapça kürsüsünü devralan halefi Jacobus Golius yayınladığı Arapça - Latince sözlüğü ile Leiden Üniversitesi'nin adını daha ilerlere taşımıştır. 1653 yılında yayınlanan bu sözlük Arabiyat araştırmalarında 200 yıl boyunca öncü olma rolünü korumuştur. Golius'un öğrencisi Levinus Werner – İstanbul'da elçilik görevinde bulunmuş – ise Doğu eserlerinden Leiden'e yaklaşık 1000 adet el yazması bırakmıştır. Böylece “*Leiden Avrupa'daki Arabiyat çalışmalarının Mekke'si olmuştur.*”⁴²(Gehard Endress)⁴³

Özellikle Hindistan ve günümüz Suriye topraklarında içinde bulunan Halep ile sıkı ticarî ilişkiler içinde olan İngilizler, bu faaliyetlerini devam ettirebilmek ve sağlam temeller üzerine inşa edebilmek için 1632 yılında Cambridge ve 1634 yılında ise Oxford'da birer Arabiyat çalışmaları kürsüsü kurmuşlardır.⁴⁴ Oxford'daki

⁴¹ College de France 1530 yılında Paris'te kurulmuştur. Napolyon Bonaparte ile bugünkü konumunu kazanan okul, üniversiteden bağımsız yüksek düzeyde bir eğitim kurumudur.

⁴² Gerhard Endress, *Einführung in die islamische Geschichte*, 1. bs., Münih: Beck, 1982, s. 17.

⁴³ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, ss. 60-63.

⁴⁴ Süleyman Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s. 49.

Arabiyat çalışmalarını başlatan - Cambridge Arapça kürsüsü kurucusu William Bedwell'in öğrencisi - Edward Pococke (1604 – 1691) ilk Halep'te İngiliz tüccarlarına vaizlik etmek amacıyla kalmış, sonraları ise İstanbul'a geçmiştir. Pococke Doğu'da bulunduğu sürede çok değerli el yazmaları toplamış ve topladığı bu eserlerden edindiği bilgilerle Arapça soyağaçlarını ve İslâmiyet öncesi Arapların dinleri hakkında bir eser hazırlamıştır. (*Specimen Historiae Arabum – Oxford - 1649*)⁴⁵ Yine bu dönem İngiltere'sinde Kur'ân'ı ilk defa İngilizceye çeviren George Sale ve “*History of the Saracens*” eseriyle İslam Tarihi ve Hz. Peygamberi konu edinen Simon Ockley'de dönemin vazgeçilmez simalarındandır.

XVII. yüzyıl, Arabiyat çalışmalarında bir metot değişikliğinin yaşanması ile de öne çıkmaktadır. Özellikle Pococke ve Ockley ile beraber İslâm Peygamberi Batı'da farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Önceleri bir sahtekâr, düzenbaz, şehvet düşkünü vb. olarak tanıtılan Hz. Peygamber, artık bilge ve ahlaksal açıdan bir reformist olarak değerlendirmeye başlanmıştır.⁴⁶ Fakat şeytan olmaktan kurtulan Hz Muhammed (sav) Batı'nın nazarında hala Peygamber olamamıştır ve günümüze kadar da olamayacaktır.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'da yaşanan sözde aydınlanma hareketleriyle birlikte benzer değişiklikleri gözlemlemek mümkündür. Artık Doğu'yu dinî olmayan bir metotla değerlendirmek mümkün olmuş ve Müslümanlar sadece mensup oldukarı İslâm dini çerçevesinde incelenmemiştir. Herbelot'un (1625 – 1695) Müslüman ülkelerin kültürü, tarihi, yazarları ve edebî eserlerini kapsayan, aynı zamanda Batı'da kaleme alınan İslâm Ansiklopedisi'nin taslağı olarak kabul edilen eseri “*Bibliothèque Orientale*”, Doğu araştırmaları alanında çok ciddi bir adım sayılmakla birlikte, Fransa'daki bu değişimi gözlemlemek için örnek sayılabilir.⁴⁷ Fakat bu metot değişikliği ile Batı'nın Doğu'yu henüz tam anlamıyla nesnel bir biçimde ele aldığını söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte Batı'da XVII. ve XVIII. yüzyılda Doğu hakkında kaleme alınan çalışmaların önceki

⁴⁵ Hourani, *Batı Düşüncesinde İslam*, ss. 26-27.

⁴⁶ Hourani, *Batı Düşüncesinde İslam*, s. 27.

⁴⁷ Gerhard Endress, *An Introduction To İslam*, çev. Carole Hillenbrand, 2. bs., Trowbridge: Edinburg UniversityPress, 1994, s. 10.

yüzyılların çalışmalarından daha zengin ve verimli bir üretim olduğunu söylemek doğru olacaktır.⁴⁸

XVII. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti dünya siyaseti üstündeki ağırlığını yitirmeye başlamıştır. Önceleri Avrupalılar tarafından bir tehdit ve otorite olarak algılanan Osmanlı, artık alenen zorba ve beynelmilel tehdit olmakla suçlanıyordu. Bunun zıddı olan ılımlı iktidar ise Avrupalıları temsil ediyordu. Fakat Anquetil Duperron (1731 – 1805) gibi oryantalistler farklı düşünüyordu. Duperron Doğu hakkında ortaya atılan despotizm iddialarının yanlışlığını ortaya koymuş ve Doğu’nun keyfi bir yönetime tabi olmadığını ispat etmiştir. İncil’de bahsedilen seçilmiş millet inancına sahip Duperron, seçilmiş milletin izlerine rastlamak ümidiyle Doğu’yu gezmiş ve bu sırada Zerdüştlerin kitabı “Avesta”yı (1771) ve Brahmanlığa ait “*Upanişadlar*”ı çevirmiştir. Ona göre Doğu hakkında despotizm iddialarını ortaya atan Batılıların hataları ve eksiklikleri daha önce Doğu’ya hiç seyahat etmemiş ve Doğu hakkında edindikleri bilgileri Avrupalı kaynaklardan okumuş olmalarıdır.⁴⁹ Duperron’un bu iddiası Batı kaynaklarının Doğu hakkında ne kadar nesnel olduklarını sorgulamanın gerekliliğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Doğu, Batı için artık tehdit olmaktan uzak, istedikleri zaman girip çıkacakları bir yer olarak değerlendiriliyordu. Bunu en güzel şekliyle Napolyon Bonaparte’ın Mısır’ı işgal girişimi ile görmekteyiz. Napolyon’un bu girişimini Batı’nın Doğu zerindeki sömürgeciliğinin resmen başlaması olarak değerlendirmek mümkündür.

Napolyon Mısır seferine çıkmadan önce Mısır ve Doğu hakkında birçok eser okumuş, yine sefere çıkarken farklı dallarda araştırmalar yapan oryantalist bilim adamlarını yanına almayı ihmal etmemiştir. Napolyon’u Mısır hakkında en çok aydınlatan ve etkileyen Constantin François Volney’in (1757 – 1820) “*Voyage en Egypte et en Syrie pendant les annes 1783,1784 et 1785*” (1787) (Mısır ve Suriye’deki 1783, 1784 ve 1785 yılları arasında seyahat)⁵⁰ başlıklı - Fransızca olarak kaleme alınmış - eseri olmuştur. Napolyon’un bu stratejisi bizlere oryantalist

⁴⁸ Rodinson, *Batı’yı Büyüleyen İşlam*, ss. 51-54.

⁴⁹ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, ss. 82-83.

⁵⁰ Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, ss. 143-44.

bilginlerin sefer esnasında, oryantalist seyyahlarının ise sefer öncesinde vazgeçilmez bir öneme sahip olduklarını göstermektedir.

William Jones (1746 – 1794) ve Duperron’a göre, Napolyon’un Mısır seferinden sonra Batı’nın Doğu araştırmalarında yeni bir dönem başlamıştır.⁵¹ Bu zamana kadar oryantalistler sadece Samî dilleri, İncil, İslâm ve Çin gibi kısmî konularla ilgilenirken, artık Doğu’yu tamamıyla kapsayacak çalışmalar yapılmıştır. Jones’un Sanskrit dillerini tanıtmayı başarması ve Duperron’un Avesta ve Upanişadlar gibi kitapları çevirmesi örnek gösterilebilir.⁵²

Batı bu dönemde – Fransız ihtilali (1789) ile başlayıp II. Dünya Savaşı’na kadar devam eden süreç (1945) - özellikle oryantalist geleneğin oluşması ve kurumsallaşması yönünde çok ciddi adımlar atmıştır. Bu zamana kadar Doğu hakkında toplanmış bilgiler, modern sosyal bilimlerin metodolojisine dayalı bilimsel bir açıdan sunulmaya başlanmıştır. Batı ayrıca bu dönemde kendisinin üstünlüğünü dünyaya dayatmış ve uğraşları neticesinde kabul de ettirmiştir. Artık yazılan Avrupa tarihi, dünya tarihi anlamına gelmektedir.⁵³

XIX. yüzyılda Batı’nın sömürgecilik faaliyetlerinin zirveye çıkmasından dolayı, sömürge ülkelerinin daha iyi araştırılabilmesi ve sömürgelerin elde tutulabilmesi için sömürgeci devletler özellikle dil öğrenimine önem vermişlerdir. Nitekim bu ihtiyacı karşılamak için Viyana ve Paris’te teolojik bağlardan uzak olan tercümanlar yetiştirilmiştir. 1795 yılında Paris’te oryantalist Louis Langles (1763 – 1824)’in özel gayretleriyle kurulan “*Ecole des langues orientales vivantes*”(Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) kuruldu. Fakat okulun asıl öncüsü 1796 yılında buraya öğretmen olarak atanan modern oryantalizmin kurucusu, oryantalizmi laik bir yapı haline getiren, aynı zamanda sistemleşmesi ve kurumsallaşmasını sağlayan ve oryantalizmi bir bilim dalı haline getiren Silvestre de Sacy’dır (1758 – 1838). Sacy ilk oryantalist olarak değerlendirilemese de (Pococke, Erpenius ve diğerlerini hatırlayın) modern oryantalizme açılan bir kapıya benzetilebilir. O titiz ve detaylı çalışmaları, eserlerindeki bilimsel geleneği ve oryantalizm ile yönetim arasında

⁵¹ Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, s. 47.

⁵² Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, s. 94.

⁵³ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, ss. 86-87; Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, ss. 168-69.

kurmuş olduğu köprü ile tanınmıştır.⁵⁴ Kısacası Silvestre de Sacy için oryantalizmin İbn Haldûn'u demek abartılı olmayacaktır. Onu eserleri ve yöntemi yanında öne çıkaran ve vazgeçilmez kılan bir diğer özelliği ise, oryantalizme kazandırdığı öğrencilerdir. Bunlar XIX. yüzyıl ve sonrasında Fransa, İspanya, Norveç, İsveç, Danimarka ve özellikle Almanya'da şarkiyat alanında araştırma yapan dönemlerinin gözde oryantalistleri olmuşlardır.⁵⁵

Bu döneme kadar şarkiyat çalışmalarında şahsî imkânlarıyla bireysel çalışmalar yürüten oryantalistler, XIX. yüzyılın ilk çeyreği ile beraber meslektaşlarıyla bilgi alışverişinde bulunmak için birçok dernek, yine çalışmalarını paylaşmak için de dergiler⁵⁶ kurmuşlardır. Bu derneklerde faaliyet gösteren oryantalistler Arapçayı ve İslâm coğrafyasında konuşulan diğer dilleri öğrenmek ve öğretmek için çaba sarf etmişler ve bunun neticesi olarak farklı Doğu dilleri hakkında sözlükler ve gramer kitapları kaleme almışlardır. Ayrıca Doğu literatürüne ait önemli addettikleri hukuk, edebiyat, ilahiyat gibi alanlardaki eserlerin basımını gerçekleştirmişlerdir. Sonraları ise derneklerde ortaya konulan çalışmaların ve bilgilerin farklı ülkelerdeki oryantalistlerle paylaşılması için kongreler düzenlenmiştir.⁵⁷

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Leiden ve Paris üniversitelerinin etkisi altında kalarak filizlenen Alman oryantalizmi öne çıkmaya başlamıştır. Alman oryantalistleri genel itibarı ile mezkûr iki üniversitede eğitim almış ve kullandıkları kaynakları da yine buralardan temin etmişlerdir. Alman oryantalistlerine örnek olarak Leipzig Üniversitesi'nde uzun yıllar görev yapan Heinrich Leberecht Fleischer (1801 – 1888) - Sacy'nin öğrencisidir - ve Leiden'de belirli bir dönem kalmış olan Theodor Nöldeke (1836 – 1930) (Nöldeke araştırma konumuz olan Carl Brockelmann'ın da hocasıdır) gösterilebilir.⁵⁸ Fleischer ve Nöldeke'nin yanında Julius Wellhausen (1844 – 1918), Carl Brockelmann (1868 – 1958) ve Joseph

⁵⁴ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, ss. 103-5.

⁵⁵ Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, s. 227.

⁵⁶ Dernek ve dergilere örnek: 1- Soci  t   Asiatique (Paris 1821)
Journal Asiatique (Paris 1822)
2- Royal Asiatic Society (Londra 1823)
Jurnal of the royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland
(1834)
3- Deutsche Morgenl  ndische Gesellschaft (1845)
Zeitschrift der Deutschen Morgenl  ndischen Gesellschaft (1847)

⁵⁷ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, ss. 105-9.

⁵⁸ Irwin, *Oryantalistler ve D  şmanları*, ss. 156-57, 199-200.

Schacht (1902 – 1969) gibi isimleri de Alman oryantalistleri arasında zikretmek mümkündür.

XIX. yüzyılda İngiliz üniversitelerinde uzun süre devam eden suskunluk döneminden sonra tekrar bir canlanma başlamıştır. Cambridge Üniversitesi William Wright'ın (1830 – 1889) 1879 yılında Arapça kürsüsüne geçmesiyle mesafe kat etmiş ve Doğu çalışmalarında geride kalmış olan Üniversite böylece Avrupa kıtası standartlarına ulaşmıştır. Wright'ı halefleri W.Robertson Smith (1846 – 1894), R.A. Nicholson (1868 – 1945) ve E.G. Browne (1862 – 1926) takip etmiştir. Oxford Üniversitesi'nde ise Arapça kürsüsünün ilk sahibi olan Pocock'tan sonra David Samuel Margoliouth'a (1858 – 1940) kadar dikkate değer çalışmalar yapıldığı söylenemez. Margoliouth ise ciddi bir eğitim almamasına rağmen kendi çabalarıyla yerini Arabiyat ve İslâmiyat uzmanları arasında almıştır.⁵⁹ Edward William Lane (1801 – 1876) ise selefi olan Sir William Jones'un (1746 – 1794)⁶⁰ ardından İngiliz üniversitelerinde ciddi bir eksiklik olan seyahat geleneğini canlandırmış ve Mısır'da kaldığı uzun yıllar süresince yerel halkı bütün yönleriyle izleyerek ve bizzat onlar gibi yaşayarak edindiği tecrübelerle meşhur eseri “*An Account Of The Manners And Customs Of The Modern Egyptians*” (Modern Mısırlıların Görgü ve Görenekleri Hakkında) (1836) başlıklı eserini kaleme almıştır.⁶¹

XX. yüzyılda Nazilerin iktidara gelmesinden dolayı XIX. ve XX. yüzyıllarda oryantalizm alanında otoriter konumda bulunan Alman oryantalistlerin birçoğunun farklı ülkelere (özellikle ABD) göçmeleriyle birlikte, Alman oryantalizm geleneği yerini Amerikan ve İngiliz oryantalizmine bırakmıştır.⁶²

XX. yüzyılda tarihin seyrini değiştirecek bir takım olaylar yaşanmıştır. Batı'nın kendi içinde I. ve II. Dünya Savaşları ile hesaplaşması, Avrupa'yı birçok bakımdan olduğu gibi oryantalizm alanında da güçsüzleştirmiştir. Böylece güç dengeleri Avrupa'dan ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne geçmiştir.⁶³

⁵⁹ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 115.

⁶⁰ Jones için bkz. Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, ss. 56-62.

⁶¹ Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, ss. 109-15.

⁶² Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 190, 237.

⁶³ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 247.

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra sömürü altında olan devletlerin isyanları sebebiyle oryantalizmin Doğu'ya bakış açısında ve yönteminde değişiklikler gözlenmekteydi. Bu zamana kadar Doğu'yu tarih dışı, durağan, gelişmekten uzak ve bir nesne gibi gören oryantalizm, bundan sonra Doğu'yu kendini yönetebilen ve yaşayan canlı bir organizma olarak değerlendirmek zorunda kaldı.⁶⁴ Bu isyanlar neticesinde Batı sömürge politikasını tekrardan gözden geçirmek zorunda kalarak dekolonizasyon süreci başlatılmıştır.⁶⁵ Dekolonizasyon aslında görünen sömürgecinin kalkıp yerine görünmeyen ve sinsice yönetilen bir sömürgecinin gelmesinden ibaretti. Dolayısıyla sömürü devletlerinde bulundurulanan siyasetçiler ve asker varlıkları geri çekilmiş, fakat Doğu'nun üretime geçmesi yasaklanarak Batı'ya muhtaç edilmiştir. Aslında sömürge kalkmayıp sadece kılık değiştirmişti. Batı artık modern sosyal bilimler aracılığıyla Doğu'yu nasıl modernleştireceğini (Batılılaştıracığını) düşünmekte idi.⁶⁶ Zira modernleşen Doğu'da modern pazarlar üretip, modern ürünleri pazarlayarak, modern düzen olan Kapitalizmin çarkı dönmeliydi.

XX. yüzyıl oryantalizminde karşımıza çıkan bir diğer yenilik, yerli uzmanlar ile oryantalistlerin işbirliği içinde olmalarıdır. Bu zamana kadar oryantalistler için bilgi aktarımından başka bir şey ifade etmeyen Doğulu uzmanlar, artık oryantalistlerle beraber çalışacak ve söz sahibi olacaklardı. Fakat söz sahibi olacak olan yerli, yani Doğulu uzman kişi, Batı'nın onun için çizdiği ve hazırladığı çerçevenin dışına çıkmayacak, ancak bu şekilde akademik alanda kabul görecekti.⁶⁷

Yeni dönem oryantalizmin özelliklerinden biri de, radyo ve televizyon gibi modern teknolojik araçlardan faydalanılmasıdır. Önceleri sadece uzman kesimler için hazırlanan oryantalist çalışmalar, bu dönemde gazeteler ve dergiler vasıtasıyla uzman olmayan okur kitlesini de muhatap almaya başlamıştır.⁶⁸

Modern oryantalizmin (XX. yüzyıl oryantalizmi) bütün özelliklerini bünyesinde barındıran Amerikan oryantalizmi – buraya kadar belirttiğimiz özelliklerin dışında -ana simgesi ve yöntemi haline getirdiği bir özellik daha

⁶⁴ Hourani, *Batı Düşüncesinde İslam*, ss. 56-62, 62-65.

⁶⁵ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 138.

⁶⁶ Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, ss. 521-23.

⁶⁷ bkz. Korkut Tuna, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, 1. bs., İstanbul: Da Yayıncılık, 2005.

⁶⁸ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, ss. 260-61.

taşımaktadır. Amerikan oryantalizmi dünya düzenindeki konumu gereği bölge araştırmalarıyla fazlaca ilgilenmiştir. Bu çalışmalar 1946 yılında Columbia Üniversitesi'nde başlamış ve kurulan farklı programlar sonucunda 9 Aralık 1966 yılında Orta Doğu Araştırmaları Derneği (MESA) kurulmuştur. Önceleri Amerikan devleti tarafından pek fazla önemsenmemiş ve desteklenmemiş olan bu dernek, Amerika'nın dış siyasette zorluklarla karşılaşmasıyla beraber desteklenmeye başlanmış ve böylece Amerikan oryantalizmi bu alanda şekillenmeye başlamıştır. Son olarak ifade etmek gerekir ki Amerikan oryantalizmi devlet ve siyaset ile iç içe olmasına rağmen bu ilişki gizli tutulmaya çalışılmıştır. Oysa Sosyalist Batı'daki (SSCB) oryantalistler ise oryantalizm geleneklerini Marksist metodolojiye uyarladıklarını ve amaçlarının emperyalist güçlere karşı mücadele eden ülkeleri desteklemek olduğunu açıkça savunmuşlardır.⁶⁹

⁶⁹ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, ss. 157-60.

BİRİNCİ BÖLÜM

CARL BROCKELMANN'IN HAYATI

1. EĞİTİM HAYATI

1.1. ÜNİVERSİTEYE KADAR OLAN EĞİTİM HAYATI (1868-1886)

Carl Brockelmann 17 Eylül 1868 günü ticaret ile meşgul olan Alman bir ailenin dördüncü çocuğu⁷⁰ olarak Almanya'nın Rostock kentinde dünyaya gelmiştir.⁷¹ Brockelmann'ın babası Alman ordusunda asteğmen iken bu görevinden istifa ederek ticaret hayatına atılmıştır.⁷² Brockelmann babası ile olan ilişkisine dair anlatımlarını, pazar günleri rutin olarak gerçekleştirdikleri yürüyüş ve sohbetleri ile sınırlı tutmuştur. Baba ve oğul bu gezintilerinde sıkça hasbihal ederken Brockelmann babasına ileriye dönük hedeflerinden bahsettiğinde, babası bu hedeflere ulaşabilmesi için kendi ayakları üstünde durması gerektiğini ve kendisinden herhangi bir maddi beklenti içine girmemesi gerektiğini ifade ederek daha küçük yaşlardan itibaren

⁷⁰ Aile fertleri:

Babası: Carl Heinrich Ernst Brockelmann (31.10.1826- 21.03.1897)

Annesi: Friederike Henriette Dorothea Schäfer

Büyük ablası: Christiane Brockelmann (03.05.1862-24.09.1938)

Küçük ablası: Anna Brockelmann (16.12.1863-04.10.1864) yanlış yapılan bir aşıdan dolayı ölmüş

Abisi: Ernst Brockelmann (21.10.1866-02.09.1910)

Kız kardeşi: Frieda Brockelmann (23.06.1871-12.03.1945)

Oğlan kardeşi: Max Brockelmann (14.12.1876- 19.10. 1878) İngiliz hastalığından ölmüş

(Carl Brockelmann, "Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann", *Oriens*, ed. Rudolf Sellheim, c. 27-28 (1981), ss. 11-15.)

⁷¹ Nuri Yüce, "Brockelmann, Carl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, c. 6, s. 335; Muhammed Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", *İktisat ve Toplum Dergisi*, ed. Bekir Kütükoğlu, c. 8, sy. 1-4 (1984), s. 244; Johann Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 108, sy. 1 (1958), s. 1; Karoly Czegledy, "Carl Brockelmann (1868-1956)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. 7, sy. 1 (1957), s. 105.

⁷² Brockelmann, "Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann", s. 11.

oğlunu özgüveni yüksek bir birey olarak yetiştirmeyi hedeflemiştir.⁷³ Edebî zevk sahibi olarak minnet ile andığı annesi ise oğlunu Alman edebiyatı ve literatürü ile tanıştıran ve ona sonraki hayatında en çok ihtiyaç hissedeceği okuma ve araştırma zevkini kazandırmış olan kişidir.⁷⁴

Kaynaklarda Brockelmann'ın çocukluğu ve ilkokul hayatı hakkında çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Genel olarak yedi yaşında - genel eğitimin yanı sıra kreş hizmetinin de verildiği - bir ilkokula gitmiş olduğu bilinmektedir. 1877 yılında babasının yoğun itirazları ve okul müdürü ile tartışmalarına rağmen yaşının küçük olması gerekçesiyle liseye kabul edilmeyen Brockelmann, lisenin hazırlık sınıfına gitmek zorunda kalmıştır. İlmî gelişiminde kendisine hiçbir katkı sağlamayan hazırlık sınıfını tamamladıktan sonra dönemin Almanya'sında “*sexta*” olarak isimlendirilen ve gereğinden fazla öğrenci ile doldurulmuş olan lisenin birinci sınıfına başlamıştır. Daha lise döneminde dillere yatkın olduğu fark edilen ayrıca ilahiyat okuyarak misyoner olma fikirleri taşıyan Brockelmann, öğretmeni Nerger tarafından İbrânîce öğrenmeye teşvik edilmiş ve yanı sıra Ârâmîce ve Süryânîce'yi öğrenmeye başlamıştır. Özellikle İbrânîce'sini geliştiren Brockelmann lisenin son yıllarına doğru üniversite hocalarının dahi okumakta zorluk çektikleri Tanah pasajlarını rahatlıkla okuyabilecek seviyeye gelmiştir.⁷⁵ Brockelmann'ı yabancı dil öğrenmeye sevk eden sebeplerin arasında Dragoman (tercüman) olmak istemesi de sayılmaktadır.⁷⁶ Lise döneminde öğretmenin ders içindeki ilgisizliği ve dersleri genellikle ders dışı konular ve dedikodu ile doldurması sebebiyle İngilizce ve Fransızca dillerinden nefret eden Brockelmann, sonraları kendi alanı ile alakalı yaptığı okumalar neticesinde bu dillerin edebî inceliklerine vakıf olmuştur. Onun yabancı dillerin yanı sıra Matematik dersini de sevdiği bilinmektedir. Yine bu dönemde haftada iki defa toplanan dergi⁷⁷ okumalarına katılan Brockelmann bu tecrübesi sayesinde Doğu'ya olan ilgisini keşfetmiştir.⁷⁸

⁷³ Brockelmann, “Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann”, s. 21.

⁷⁴ Fück, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, ss. 1-2.

⁷⁵ Brockelmann, “Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann”, s. 19.

⁷⁶ Fück, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, ss. 1-2.

⁷⁷ “Globus” (küre) ve “Ausland” (yabancı ülkeler) isimli dergiler (Brockelmann, “Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann”, s. 19.

⁷⁸ Brockelmann, “Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann”, ss. 19-20.

1.2. ÜNİVERSİTE HAYATI (ROSTOCK, BRESLAU, STRASSBURG) (1886-1890)

Carl Brockelmann liseyi başarıyla tamamladıktan sonra ikamet ettiği Rostock şehrindeki iş imkânlarının bulunmaması sebebiyle ticaretle uğraşmayı ve farklı ülkelerde çalışmayı düşünmüştür. Yine bu dönemde Berlin'e giderek tercümanlık yapmayı istemiş fakat bu düşüncesinden sonraları vazgeçmiştir. İş hayatına girmekle ilgili başarılı girişimler gerçekleştiremeyen Brockelmann sonunda üniversiteye başlamakla niyetlenmiş ve 1886 yılında Rostock Üniversitesi'nde oryantalizm ile birlikte – dönemin eğitim ve öğretim şartları gereği öğretmenlik sınavında başarılı olabilmek için- klasik filoloji ve tarih bölümüne de kaydını yaptırmıştır.⁷⁹ Burada Prof. Dr. Friedrich Wilhelm Martin Philippi⁸⁰ ile tanışan Brockelmann, onun yanında Arapça ve Habeşçe dillerini öğrenmiştir. Philippi Brockelmann'ı ilk defa Samî dillerinin mukayeseli gramerini öğrenmeye teşvik eden hocası olarak bilinmektedir.⁸¹ Hocası Brockelmann'daki cevheri keşfetmiş olacak ki kendisine dönemin en yüksek burslarından birini temin etmiş ve bir yıl sonra 1887 yılında Brockelmann'ı - kendini daha iyi geliştirebilmesi için - Breslau'a,⁸² meslektaşı Franz Praetorius'un⁸³ yanına göndermiştir.⁸⁴ Breslau'da Praetorius'dan Habeş dillerini ve lehçelerini öğrenen Brockelmann aynı zamanda Sigmund Fraenkel ile Talmud okumaları gerçekleştirmiştir. Brockelmann Breslau'da – kendi çabalarıyla öğrendiği Türkçeyi öğretmek için – bir göz doktoru olan H. Cohn'a tavsiye edilmiştir. Önceleri seyahat etmiş olduğu İstanbul'a tekrardan gitmek niyetinde olan Cohn, Türkçe'ye yabancı kalmamak için böyle bir talepte bulunmuş, fakat Brockelmann'dan aldığı özel dersler esnasında daha çok kendisi ile kahve eşliğinde muhabbet etmeyi yeğlemiştir.

⁷⁹ Brockelmann, "Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann", ss. 20-21.

⁸⁰ Philippi Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve fanatik Ortodoks olarak bilinmektedir. Rostock Üniversitesi'nde ilahiyat öğretiminde bulunmuştur. Amboli hastalağına yakalandığından dolayı konuşuğunda sesi kısık algılanıyormuş. (Brockelmann, "Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann", ss. 20-21.)

⁸¹ Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 244.

⁸² Polonya'nın güney batısında yer alan Breslau, bugün Polonya'nın en büyük dört şehri arasında sayılmaktadır.

⁸³ Franz Praetorius (22.12.1847 (Berlin) – 21.01.1927 (Breslau)) Habeş ve Samî dillerindeki uzmanlığı ile bilinmektedir.

⁸⁴ Brockelmann, "Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann", s. 22.

Praetorius ve Fraenkel'in katkılarıyla alanında yetkinleşme imkânı bulan Brockelmann 1888 yılında Strassburg'a geçmiş ve burada dönemin en meşhur oryantalisti olan Nöldeke'ye⁸⁵ öğrenci olmuştur.⁸⁶ Strassburg'da Nöldeke'den oryantalizm dersleri alan Brockelmann, aynı zamanda kendisi tarafından maddî olarak desteklenmiştir. Strassburg'daki hayatın pahalı olmasından dolayı Brockelmann bu dönemde maddi sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu durumu Brockelmann'ın bir arkadaşından dolayı olarak öğrenen Nöldeke kendisine dönemin en yüksek bursunu temin etmiştir. Brockelmann için bir öğretmenden ziyade daha çok bir rehber mesabesinde olan Nöldeke kendisine – geleceği için – ihmal ettiği tarih ve klasik filoloji derslerini tekrardan başlamakta tavsiye etmiş ve ileriye dönük çalışmalarıyla alakalı kendisini daima motive ederek yönlendirmiştir. Brockelmann Strassburg Üniversitesi'nde Nöldeke'nin yanında Hübschmann'dan Ermenice ve Sanskritçe, J. Dümischen'den eski Mısır lisanını öğrenmiş ve Euting'in yanında Arap kitabeleri hakkında bilgi edinip kaligrafi çalışmıştır.

Nöldeke 1889 yılında Taberî ve İbnü'l Esir'in telif ettikleri tarih kitapları ("*Tarihu'l Ümem ve'l Muluk*" ile "*el-Kamil fi't Tarih*") arasında bir intihal olup olmadığını araştırmak üzere bir ödül koymuştur. Bu çalışmayı kısa zamanda tamamlayan Brockelmann 09.04.1890 tarihinde doktor unvanını almıştır.⁸⁷

⁸⁵ "Ustaların ustası" olarak anılan Theodor Nöldeke (02.03.1836-25.12.1930) yaşadığı dönemin en önemli ve vazgeçilmez oryantalistlerindendir. Samî dilleri ile alakalı çalışmalar yürütmüş ve 1879 yılında Taberî tarihini Sasânîler'le ilgili olan bölümleri genişleterek Almancaya tercüme etmiştir. Arap şiiri alanında Avrupalı bilginlerin ustası olarak vasıflandırılan Nöldeke, "*Kur'ân'ın kaynağı ve sûrelerin oluşumu*" (*De origine et compositione surarum qoranicarum impiusque Qorani*) başlıklı doktora tezini hazırlamış ve bu çalışmasını genişleterek 1860 yılında "*Kur'ân'ın Tarihi*" (*Die Geschichte des Korans*) başlığı altında üç cilt olarak neşretmiştir. Günümüz İngiliz oryantalistlerinden Robert İrwin Nöldeke hakkında, bağnaz bir ırkçı oluşu ve aslında Arapça'yı bilmediği gibi söylemlerde bulunmuştur. Fakat bu söylentilere ihtiyat ile yaklaşılması gerekmektedir. Zira üstte de belirtildiği üzere İslâm Tarihi'nin temel kaynağı mesabesinde olan Taberî Tarihi'ni Arapçadan Almancaya tercüme eden Nöldeke dir. İrwin'in bu tavrını, İngiliz olması hasebiyle Alman olan Nöldeke'den haz etmemesi ile açıklamak mümkündür. (İrwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, s. 199;200;214; Mehmed Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihleri*, 1. bs., İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991, s. 46; Czegledy, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 105.)

⁸⁶ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 2.

⁸⁷ Brockelmann, "Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann", ss. 23-25; Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", ss. 244-45; Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 3.

2. STRASSBURG'DA ÖĞRETMENLİK DÖNEMİ

Doktora tezinin tamamlanmasıyla birlikte Strassburg Üniversitesi'nden ayrılan fakat şehirden ayrılmak istemeyen Brockelmann, bir fizyolog olan Goltz'un öğrenme engelli evlatlığına okul derslerinde yardımcı olmuş ve bunun karşılığında kendisine cüzi bir ücret ile beraber konaklama imkânı tanınmıştır.

1890 yılında öğretmenlik için girdiği devlet sınavında başarılı olan Brockelmann, aynı yılın Ekim ayında lisede bir yıl deneme şartıyla ders vermeye başlamıştır. Bir yıl sonra yardımcı öğretmenliğe terfi ederek bir süre daha eğitim-öğretim görevine devam etmiş ve 1892 yılında fahri doçent olarak Breslau Üniversitesi'ne geçmiştir.⁸⁸ Brockelmann'ın hayatının bu dönemini öne çıkaran ve önemli kılan Lebîd divanının⁸⁹ neşri ve Almancaya tercüme faaliyetlerine katılmış olmasıdır.⁹⁰

3. AKADEMİK ALANDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

3.1.BRESLAU

Strassburg'daki Protestan okulunda sabit bir kadro alamayan Brockelmann, Strassburg Üniversitesi'nde fahri doçent olarak hayatına devam etmeyi arzulamış, fakat hocası Nöldecke Strassburg'ta kadrosuz doçentlere ödenen maaşın yetersiz olduğundan dolayı kendisini bu fikrinden vazgeçirmiştir. Bunun üzerine Breslau'daki hocası Praetorius ile irtibata geçen Brockelmann, olumlu görüşmeler sonucunda 1892 yılında Breslau'da fahri doçent olarak göreve başlamıştır. İbnü'l Cevzî'nin eseri "*el-Eser fi muhtasar es-siyer ve'l ahabâr*"ını 1893 yılında neşreden

⁸⁸ Brockelmann, "Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann", ss. 26-27.

⁸⁹ Lebîd ibn Rebî'a Hevazin kabilesinin Ben-î Cafer koluna müntesiptir. Babasının ölümünden sonra amcası Ebu Berrâ Amir'in himayesine giren Lebîd, elçiler yılında kabilesini temsilen Medine'ye gelenlerdendir. Medine'de İslam'ı kabul eden ve buraya yerleşen Lebîd, Hz.Ömer'in halifeliği döneminde kurulan Kûfe'ye yerleşmiş ve burada Muaviye'nin halifeliği yıllarına kadar yaşamıştır. Şairliği ile öne çıkan Lebîd'in şiirleri bir divan haline getirilmiştir. Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, 2. Leipzig: C.F.Amelangs Verlag, 1909, ss. 55-56.

⁹⁰ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 3; Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 245.

Brockelmann, bu çalışmasıyla doçentlik unvanını elde etmiştir.⁹¹ Bu dönemde Berlin’de bir grup Alman oryantalist tarafından hedeflenen İslam Tarihçisi İbn Sâd’ın eseri “*Tabakâtü’l Kübrâ*”nın neşri çalışmalarına dâhil edilen Brockelmann, 1895 yılında kendisine görev olarak verilen Tabakat’ın 8.cildini neşir çalışmalarını gerçekleştirmek üzere Londra’ya gitmiştir. Londra Kütüphanesi’nde çalışmasını kısa sürede tamamlayan Brockelmann, önceleri başlamış fakat tamamlayamamış olduğu İbn Kuteybe’nin eseri “*Uyûnü’l-Ahbâr*”ın neşrini tamamlamak üzere Londra’dan İstanbul’a geçmiştir.⁹² İstanbul Alman Elçiliği’nde ikinci Dragoman (Tercüman) olarak görev yapan Dr.Gies’in aracılığı ile gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra “*Uyûnü’l-Ahbâr*”ın bir el yazması nüshası alman elçiliğine kısa bir süreliğine ödünç verilmiştir. 1895 yılı kışını İstanbul’da çalışmalarıyla geçiren Brockelmann bir sonraki yılın Şubat ayında Breslau’a geri dönmüştür.⁹³ O Breslau’a döndükten hemen sonra Londra ve İstanbul’daki çalışmalarının neşirlerini tamamlamak üzere yayınevleriyle anlaşmaya koyulmuştur. Fakat İstanbul’da bir nüshasını aldığı “*Uyûnü’l-Ahbâr*” beklentisinin aksine değer görmemiş ve yayınevleri tarafından kabul edilmemiştir. Sadece bir yayınevi *Uyûn*’nun yanında daha geniş kitlelerin faydalanabileceği bir eseri kaleme alması şartıyla Brockelmann’ın teklifini kabul etmiştir. Bu eser Brockelmann’ı dünyaca ünlü kılan ve kısacası GAL (*Geschichte der Arabischen Literatur*) olarak isimlendirilen eseri (Arap Literatürü Tarihi) olacaktır.⁹⁴

Breslau’da fahri doçentlik görevinde bulunan ve alanında şiddetle arzuladığı kadrolu ve sağlam bir konuma⁹⁵ geçemeyen Brockelmann, uzun bir dönem kadrosuz kalmasından dolayı maddi sıkıntılarla mücadele ettikten sonra vefasız ve olanaksız olarak vasıflandırdığı oryantalizm alanından istifa etmeyi düşünmüştür. Bundan dolayı 1899 yılında Mönchengladbach şehrinde bulunan bir okula öğretmen olarak

⁹¹ Fück, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 3; Yüce, “Brockelmann, Carl”, s. 335.

⁹² Breslau’da bulunduğu dönemde St. Petersburg Üniversitesi tarafından kendisine gönderilen *Uyûnü’l-Ahbâr*’ın eksik bir fotokopisi ile işe başlayan Brockelmann, İstanbul kütüphanelerinde bu çalışmasını tamamlamayı hedeflemiştir. Brockelmann, “Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann”, s. 28.

⁹³ Brockelmann, “Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann”, ss. 30-32.

⁹⁴ Hamidullah, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 245.

⁹⁵ Brockelmann Rostock’ta profesör olan hocası Philippi’nin ölümünün ardından onun yerine atanmayı beklemiş fakat bu arzusu gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde Kahire Kütüphanesi’ne müdür olarak atanmayı bekleyen Brockelmann, kendisi gibi oryantalist olan Sachau’un kendi elemanlarından birini buraya yerleştirmesi ile saf dışı bırakılmıştır. Brockelmann, “Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann”, s. 35.

başvurmuş, fakat başvurusu Katolik mezhebine mensup olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Umutlarının tükenmek üzere olduğu bir dönemde boşalan bir kadro üzerine Berlin Üniversitesi'nden davet alması, kendisini fazlasıyla memnun etmiştir.⁹⁶ Kısa bir dönem Berlin'de öğretim görevini sürdüren Brockelmann, Berlin'deki olumsuz şartlardan dolayı tekrar Breslau'a dönmüştür. Breslau'da profesör olarak görev yapan Brockelmann, bu zaman zarfında Breslau ve Hamburg kütüphanelerinin yazma eser kataloglarını hazırlamış ve 1903 yılında Königsberg Üniversitesi'nin daveti üzerine oraya geçmiştir.⁹⁷

1923 yılında Berlin Üniversitesi'nde görev yaptığı esnada dönemin Milli Eğitim Bakanı ile yaşadığı sıkıntılardan dolayı Berlin'deki profesörlüğünden istifa eden Brockelmann, öncesinde iki kere görev yapmış olduğu Breslau şehrinde ikinci defa profesör olarak atanmıştır. Breslau Üniversitesi'nde 13 yıl boyunca görev yapan Brockelmann, sakin ve huzurlu bir hayat yaşamasının yanı sıra daima çalışmalarında ihtiyaç duyduğu kaynakları tedarik etmenin zorluğu, hatta imkânsızlığından yakınmıştır. 1932 yılında Breslau Üniversitesi'ne rektör seçilen Brockelmann, dönemin Almanya'sında ırkçı sosyalist akımının güç kazanmasıyla bir takım sıkıntılar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bir keresinde ırkçı sosyalist yanlısı öğrencilerin Yahudi asıllı Profesör Cohn'u protesto etmeleri üzerine Brockelmann üniversiteyi üç gün tatil etmek zorunda kalmış ve bu sebepten ırkçı medyanın hedefi haline gelmiştir.⁹⁸ Hitler ve partisinin iktidara gelmesiyle 1935 yılında görevinden istifa eden Brockelmann, iki yıl süreyle Breslau Üniversitesi'nde onursal profesör olarak görevine devam etmiştir. İki yıl sonra Alman-Asya Cemiyeti Kütüphanesi'nin orada bulunması sebebiyle Halle Üniversitesi'ne geçmiştir.⁹⁹

3.2. BERLİN

Breslau şehrinde fahri doçentlik görevini ifa etmekte olan Brockelmann, 1900 yılında oryantalist Sachau'un daveti üzerine Berlin Üniversitesi'ne geçmiştir. Kısa bir süre önce buradan Leipzig Üniversitesi'ne geçmiş olan August Fischer'in yerini

⁹⁶ Brockelmann, "Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann", ss. 35-36.

⁹⁷ Yüce, "Brockelmann, Carl", s. 335.

⁹⁸ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 10.

⁹⁹ Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", ss. 246-47.

almak ile görevlendirilen Brockelmann, Berlin Üniversitesi'nde Fas ağız Arapçası derslerine girmiş ve aynı zamanda aslen Rabatlı olan öğretmen ez-Zılâlî ile pratik Arapçasını güçlendirmiştir. Berlin Üniversitesi'ndeki kısa süreli eğitim öğretim döneminden sonra Brockelmann'a Erlangen ve Breslau üniversitelerinde kadrolar teklif edilmiş, o Breslau'ı tercih etmiştir.

Oryantalist Eduard Sachau'un 1922 yılında Berlin Üniversitesi'nden ayrılmasıyla birlikte boşalan kadro Brockelmann'a teklif edilmiştir. Aynı dönemde Bonn Üniversitesi'nden de bir teklif alan Brockelmann başkentin ilmî imkânlarından faydalanabilmek için Berlin'i tercih etmiş, fakat öncesinden belirtilen sebeplerden dolayı Berlin'den ayrılarak tekrardan Breslau Üniversitesi'ne geçmiştir.¹⁰⁰

3.3. KÖNIGSBERG

Königsberg Üniversitesi'nden istifa eden Gustav Jahn'ın yerine davet edilen Brockelmann 1903 yılında Königsberg Üniversitesi'nde profesör olarak göreve başlamıştır.¹⁰¹ Burada üniversitenin idari işleri ile de ilgilenen Brockelmann Üniversite binasının eski olması ve Breslau Üniversitesi ile kıyaslandığında öğrencilerin alanlarında eksik kalmalarından şikâyet etmiştir. 1905 yılında oryantalistler kongresine katılmak üzere Cezayir'e giden Brockelmann kongrenin iptal edilmesi üzerine geri dönüş yolunda Strassburg'da hocası Nöldeke'yi ziyaret etmiştir. Üç yıl sonra Kopenhag şehrinde tekrardan organize edilen kongreye Danimarka Cumhurbaşkanı'nın davetlisi olarak katılan Brockelmann Samî dilleri ile alakalı çeşitli oturumlarda yer almıştır.¹⁰² 1909 yılında evlendiği hanımının Königsberg'in soğuk iklimine dayanamamasından dolayı muhtelif üniversitelerde kadro arayan Brockelmann, eski hocası Praetorius'un Breslau'a geçmesiyle Halle Üniversitesi'nde boşalan kadroya talip olmuş ve kabul görmüştür.¹⁰³ Brockelmann'ın Halle Üniversitesi'ni özellikle orada bulunan Alman Asya Cemiyeti (Deutsche

¹⁰⁰ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", ss. 5;9-10; Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 246.

¹⁰¹ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 5.

¹⁰² Brockelmann, "Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann", ss. 41-43.

¹⁰³ Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 246.

Morgenländische Gesellschaft) Kütüphanesi'nden dolayı tercih ettiği bilinmektedir.¹⁰⁴

3.4. HALLE

1910 yılında Halle'de göreve başlayan Brockelmann, 1922 yılına kadar kalacağı bu üniversitede hayatının zirve dönemini yaşamıştır. Süryanice, Arapça, Samî dilleri ve Türkoloji gibi alanlarda ismini duyuran Brockelmann yine bu dönemde yüksek idari görevlerde bulunmuştur. Üniversitede eğitim öğretim faaliyetlerine başlayan Brockelmann bir dönem sonra – yetiştirdiği ve çeşitli vesileler ile destek olduğu – en kabiliyetli öğrencisi Helmut Ritter¹⁰⁵ ile tanışmıştır. Brockelmann zamanla iş arkadaşlarının güvenine mazhar olmuş ve böylece 1913 yılında Dekan ve 1918 yılında ise Rektör seçilmiştir. Fakat I. Dünya Savaşı sonrasına isabet eden Rektörlük görevi birçok zorluğu da yanında getirmiştir. Önce savaştan dönen öğrencilerin tekrar üniversiteye yerleştirilmeleri ve adaptasyonları, sonraları ise sosyal demokratların ve komünistlerin şehirdeki karşılıklı çatışmaları ve Rusların darbe girişimleri Brockelmann'a fazlasıyla sıkıntılı bir dönem yaşatmıştır.¹⁰⁶ Fakat bu sıkıntılar Brockelmann'ı asıl hedef ve çalışmalarından saptırmamış, kendisi bu dönemde Kaşgarlı Mahmut'un divanını Almancaya tercüme etmiş ve eklemelerle genişletmiştir.¹⁰⁷ Carl Brockelmann 1922 yılında Berlin Üniversitesi'nin daveti üzerine Halle'den ayrılmıştır.

3.5. HALLE VE EMEKLİLİK DÖNEMİ

1935 yılında Breslau Üniversitesi'nden emekli olan Brockelmann iki yıl sonra tekrar Halle Üniversitesi'ne geçmiş ve Alman Asya Cemiyeti Kütüphanesi'nde çalışmalarını sürdürmüştür. Bir yandan kısaca GAL olarak isimlendirilen en meşhur eserini ilavelerle genişleten Brockelmann, bir taraftan da GAL'den sonra en meşhur eserleri arasına giren “*İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*”ni (*Geschichte der islamischen Völker*) kaleme almıştır. Carl Brockelmann II. Dünya Savaşı sonrasında

¹⁰⁴ Fück, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 8.

¹⁰⁵ Helmut Ritter (1892-1971) Brockelmann'ın en kabiliyetli öğrencisi ve kısa bir dönem önce vefat eden Prof Dr. Fuat Sezgin'in hocasıdır.

¹⁰⁶ Brockelmann, “Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann”, ss. 45-51; Yüce, “Brockelmann, Carl”, s. 335.

¹⁰⁷ Czegledy, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 107.

Halle Üniversitesi'nde bulunan Alman Asya Cemiyeti Kütüphanesi'nin çoğu tahrip olmuş ve düzensizlik içinde bulunan eserlerini düzene koymak üzere görevlendirilmiştir. Bu görevinin yanında üniversitede Türkçe dersleri veren, Osmanlıca eserler okutan ve Osmanlı tarihi hakkında dersler veren Brockelmann'a ilki 1947 yılında olmak üzere onursal ve Türkoloji profesörlükleri tevdi edilmiştir.¹⁰⁸ Bunların dışında 1951 yılında kendisi Alman Demokratik Cumhuriyeti tarafından bir ödüle layık görülmüş¹⁰⁹ ve bir yıl sonra İbrânîce grameri ile alakalı kaleme aldığı çalışmalarından dolayı Halle Üniversitesi kendisine fahri doktorluk pâyesini (*doctorat honoris causa*) vermiştir.¹¹⁰

1953 yılında ikinci defa emekli olan Brockelmann çalışmalarına son vermemiş, hatta son dönemde evlendiği genç sekreterinin de yardımıyla İbrânîce sözdizimi ile alakalı – neşrine şahit olamadığı¹¹¹ – son çalışmasını kaleme almıştır. Brockelmann 1956 yılında - bir yıl öncesi yakalandığı ve etkisinden kurtulamadığı - soğuk algınlığı hastalığından dolayı 6 Mayıs 1956 günü Halle'de ölmüştür.¹¹²

4. ŞAHSİYETİ

Güçlü hafıza ve kuvvetli bir dil kabiliyetine sahip olan Brockelmann¹¹³ yorulmak bilmez bir azimle çalışarak ardında insanlığa yarar sağlayacak birçok eser bırakmıştır. Brockelmann kendi sınırlarını çok iyi tanıyan, araştırdığı herhangi bir konuyu farklı yönleriyle ele alan ve elde ettiği bulguları süratli bir şekilde kâğıda aktarabilen bir ilim adamı idi. Ayrıca kedisine bir hedef belirlediğinde, amacına ulaşmak için azimle çalışır ve çalışmasını en güzel şekliyle tamamlardı.¹¹⁴ Bu sebeple eserlerinin hacimli ve sayıca çok olmasına şaşırılmamak gerekir. Eserlerini belirli aralıklarla gözden geçiren Brockelmann bazen kendisinin bulduğu, bazen de iş arkadaşlarının uyarıları üzerine oluşmuş olan hataları düzeltmek, geliştirmek ve

¹⁰⁸ Czegledy, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 108; Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 12; Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 247.

¹⁰⁹ Czegledy, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 108.

¹¹⁰ Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 247.

¹¹¹ Czegledy, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 107.

¹¹² Yüce, "Brockelmann, Carl", s. 335.

¹¹³ Yüce, "Brockelmann, Carl", s. 335.

¹¹⁴ Czegledy, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 106.

mükemmelleştirmek için yoğun çaba harcamıştır. Brockelmann'ın bu gayretlerine yönelik GAL olarak bilinen eserine ilerleyen baskılarda üç ciltlik bir zeyl eklemesi örnek olarak gösterilebilir. Eserlerini düzenlemek ile yetinmeyen Brockelmann eserlerinin birçoğunu sadeleştirerek umumun hizmetine sunmuştur.¹¹⁵ Derslerinde ve sunumlarında daima ele aldığı konuyu sistematik ve anlaşılabilir (karşısındaki dinleyici kitlesinin seviyesine göre) bir tarzda aktaran Brockelmann, sorulara muhatap olduğunda, boşluk bırakmadan sorulan alanı tüm yönleri ile açıklardı. Dersleri dışında kendi çalışmalarıyla fazlasıyla meşgul olan Brockelmann, bu zamanlarda dahi öğrencilerinin yardım çağrılarına cevap verir ve kendisinden arzu edilen cevapları tatmin edici ve net bir şekilde arzederdi.¹¹⁶ Brockelmann'ın diğer bir özelliği ise tevazu sahibi olmasıdır. Nitekim kendisinden bahsetmekten nefret eder, bulunduğu ortamlarda hakkında övgülü sözler ile bahsedilmesinden hoşlanmazdı.¹¹⁷

¹¹⁵ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 5.

¹¹⁶ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", ss. 12-13.

¹¹⁷ Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", ss. 243-44.

İKİNCİ BÖLÜM

CARL BROCKELMANN'IN ESERLERİ

1. TEZLERİ

1.1 DOKTORA TEZİ

Das Verhältniss von İbn el-Athîrs Kâmil fit-Ta'rih zu Tabarîs Ahbâr errusul walmulûk. (Straßburg, Philologische Fakultät, Dissertationsschrift, 1890)

(İbnü'l-Esîr'in el- Kâmil fi't-târih'inin Taberî'nin Ahbârü'r-rusûl ve'l-mülûk'u ile ilişkisi – Strasbourg, Filoloji Fakültesi, Doktora Tezi, 1890)

1.2. DOÇENTLİK TEZİ

Abderrahmân Abulfarağ İbn al Ğauzi's Talkîh fuhûm ahl alâtâr fi muhtasar assijar walahbâr. Nach der Berliner Handschrift untersucht. Breslauer Habilitationsschrift.

(Abdurrahman Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser fi 'uyûni't-târîh ve's-siyer'i. Berlin yazmasına göre incelenmiş. Breslau Doçentlik Tezi.)¹¹⁸

2. TARİH KİTAPLARI

2.1. Die Gedichte des Lebîd, nach der Wiener Ausgabe übersetzt und mit Anmerkungen versehen, Teil II: Diwan des Lebîd. Aus dem Nachlasse des Dr. Anton Huber herausgegeben. (Leiden, 1891)

(Lebîd'in Şiirleri, Viyana Baskısına Göre Tercüme Edilmiş ve Notlarla Donatılmış. II. Bölüm: Lebîd'in Divanı. Dr. Anton Huber'in Terekesinden Yayınlanmıştır.)

¹¹⁸ Otto Spieß, *Verzeichnis der Schriften von Carl Brockelmann*, 1938. bs., Otto Harrasowitz, 1938, s. 5.

Brockelmann yayınladığı bu eserin önsözünde, çalışmasının ortaya çıkış serüveni hakkında bilgi vermiştir. Eser - başlığından da anlaşılabilirliği üzere – iki bölüm halinde yayınlanmıştır. Birinci bölümde Brockelmann'ın Lebîd'den¹¹⁹ seçmede bulunduğu ve yer yer yorumladığı 20 şiirin Almanca'ya tercümesi yer almaktadır. Brockelmann bu bölümü bu çalışmadan bağımsız olarak hazırlamıştır. İkinci bölüm ise Dr. Huber tarafından kaleme alınmaya başlanmış, fakat ani ölümü üzerine hocası Nöldeke tarafından bu çalışmayı devam ettirmekle görevlendirilen Brockelmann'ın gayretleriyle tamamlanabilmiştir. Bu kısım Lebîd'in hayatına dair bir biyografi ile başlar ve Almanca'ya tercüme edilmiş 35 şiir ile devam eder. Bahsedilen hal tercümesi ve ilk 19 şiir (21. ile 39. arası) Dr. Huber tarafından kaleme alınmıştır. Nihayet Brockelmann'ın önceleri kaleme almış olduğu çalışması Huber'in başlattığı ve kendisinin tamamladığı bölüm ile birleştirilerek yayınlanmıştır.¹²⁰

2.2. İbn Qutaiba's Ujun Al-Ahbar, Nach den Handschriften zu Constantinopel und St. Petersburg (Weimar, 1900; Straßburg 1900-1908)

(İbn Kuteybe'nin Uyûn'ül-Ahbâr'ı, İstanbul ve St. Petersburg Yazmalarına İstinâden)

Carl Brockelmann bu çalışmasını on asıl bölüm ve bir ek cilt olarak on bir cilt halinde tasarlamasına rağmen sadece ilk dört cildini (1- Kitâb as-Sultân, Weimar 1898, Berlin 1900; 2- Kitâb al-Harb, Strasbourg, 1903; 3- Kitâb as-Su'dud, Strasbourg, 1906; 4- Kitâb at-Tabâi ve'l ahlâk, Strasbourg, 1908)¹²¹ neşrederek çalışmasını yarıda bırakmıştır.

Brockelmann Uyûn'un önsözünde kullandığı yazma nüshalar hakkında bilgi vermiştir. O ilk olarak St. Petersburg'daki Asya Kütüphanesi'ne zimmetli bir el yazmasını kullandığını ve bu nüshayı noksan olmasından dolayı sadece neşrettiği ilk

¹¹⁹ Lebîd hakkında bkz. Süleyman Tülüçü, "Lebîd b. Rebîa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, c. 27, ss. 121-22.

¹²⁰ bkz. Carl Brockelmann, Anton Huber, *Die Gedichte des Lebîd, nach der Wiener Ausgabe übersetzt und mit Anmerkungen versehen. Aus dem Nachlasse des Dr. A. Huber.*, Leiden, 1891.

¹²¹ İsmail Durmuş, "Uyûn'ül-Ahbâr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, c. 42, s. 247.

iki bölüm için kullanabildiğini belirtmiştir. Mezkûr eserin bir diğer nüshasını İstanbul Köprülü Medresesi'ne ait kütüphanede bulunduğunu belirten Brockelmann, çalışmasını bu yazmaya istinaden yayınladığını belirtir.¹²² Fakat Brockelmann'ın yedi asırdır İstanbul ismini taşıyan bir şehri halen eski ismi olan Konstantinopolis ile anması dikkate değerdir.

2.3. İbn Saad, Biographien Muhammed's seiner Gefährten und der späteren Träger des Islam bis zum Jahre 230 der Flucht, Band VIII, Biographien der Frauen (E.J. Brill, Leiden, 1904)

(İbn Sâd, Kaçışın [Hicret] 230. Yılına Kadaraki [Hz.] Muhammed'in [sav], Yoldaşlarının [Ashâb] ve İslâm'ın Sonraki Taşıyıcılarının Biyografileri, Cilt VIII, Hanımların Biyografileri)

Brockelmann İbn Sâd neşrinin önsözünde çalışmasına dair kısa bilgiler vermiştir. Öncelikle başvurduğu kütüphanelerin - (British Museum (Londra), Bibliothèque Nationale (Paris), Köprülü Kütüphanesi (İstanbul) – ve istifade ettiği yazmaların durumları hakkında açıklamalarda bulunmuş, İbn Sâd'ın eseri *Tabakât'ı* hangi saiklerle kaleme almış olduğunu ve yine hangi kaynaklardan yararlandığını belirtmiş, akabinde kendisinin eserde geçen bazı isimleri okumakta zorlandığını belirterek bu bahsi sonlandırmıştır. Brockelmann önsözünün ardından eserde yer alan isimleri - ilki eserin aslına, diğeri de alfabetik sıralamaya göre düzenlenmiş - iki farklı fihrist halinde hazırlamıştır. Bununla da yetinmeyen Brockelmann, ayrıca başlıklar hakkında kısa bilgiler barındıran bir içerik hazırlamış ve kullandığı yazmaların bazı farklılıklarına dikkat çekmiştir.¹²³

2.4. Geschichte der arabischen Literatur (Weimar ,1898; Berlin, 1902, Leiden, 1937-1942)

¹²² Carl Brockelmann, *İbn Qutaiba's Ujun Al-Ahbâr, Nach den Handschriften zu Constantinopel und St. Petersburg (Teil 1)*, Berlin: Emil Felber, 1900, s. III.

¹²³ bkz. Carl Brockelmann, *İbn Saad, Biographien Muhammed's seiner Gefährten und der späteren Träger des Islam*, Leiden: E.J. Brill, 1904.

(Arap Literatürü'nün Tarihi) (1.cilt: Verlag von Emil Felber, Weimar, 1898; 2.cilt: Verlag von Emil Felber, Berlin, 1902; 1. ek cilt: E.J. Brill, Leiden, 1937; 2. ek cilt: E.J. Brill, Leiden, 1938; 3.ek cilt: E.J. Brill, Leiden, 1942)

Brockelmann'ın şöhretini borçlu olduğu ve başyapıtı mesabesinde olan eseri şüphesiz GAL olarak kısaltılan *Arap Literatürü Tarihi (Geschichte der Arabischen Literatur)* başlıklı çalışmasıdır. Brockelmann'ın GAL'i, aslında kaleme almayı düşünmediği ve bir nevi hazırlamaya mecbur bırakıldığı eseridir.¹²⁴ Carl Brockelmann eserin birinci cildinin ilk bölümünü 1897 yılında hazırlamış, bir yıl sonra tamamlayarak 1898 yılında yayınlamış,¹²⁵ ardından dört yıl içinde diğer cildini kaleme alarak çalışmasını tamamlamıştır. 1902 yılında - Breslau Üniversitesi'nde Profesör iken¹²⁶ - yayınlanan bu ciltten sonra Brockelmann uzun süre farklı çalışmalarla meşgul olmuş, fakat GAL'ini defalarca gözden geçirmeyi, belirli eklemeler ve düzeltmelerde bulunmayı ihmal etmemiş ve nihayet 35 yıllık çalışmanın ardından 1937 yılında GAL'e bir cilt eklemiştir. 1938 ve 1942 yıllarında birer cilt daha yayınlayan Brockelmann 1949 yılında ilk iki cildi ek ciltlerle birleştirmiş ve eserin ikinci baskısını gerçekleştirmiştir.¹²⁷ Brockelmann zikredilen bu baskıların dışında – 1901 yılında ilk baskısı ve sekiz yıl sonra ikinci baskısı yapılmış olan - umurun kullanımı için GAL'in sadeleştirilmiş halini bir cilt halinde yayınlamıştır.¹²⁸

Carl Brockelmann Câhiliye döneminden itibaren 1942 yılına kadar İslâm dünyasında Arapça kaleme alınmış eserler ve müellifleri hakkında bilgi verdiği biyografik ve bibliyografik eserin birinci cildinde, istifade ettiği kaynaklar ve takip ettiği yöntem hakkında açıklamalarda bulunmuş, ayrıca kendisinden önce bu alanda kaleme alınmış bazı eserleri zikrederek bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

Eserinde kullandığı kaynakları bibliyografik ve biyografik çalışmalar olmak üzere ikiye ayıran Brockelmann, bu eserlerin bulunduğu - sayıları yaklaşık 168'e

¹²⁴ bkz. s.22

¹²⁵ Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 245.

¹²⁶ Czegledy, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 106.

¹²⁷ Hans Gottschalk, "Carl Brockelmann", *Archiv für Orientforschung*, sy. 18 (1957), s. 227.

¹²⁸ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 5.

ulaşan - ABD, Avrupa, Asya ve Osmanlı kütüphanelerinin isimlerini sıralamıştır. Fakat onun belirttiği kütüphanelerde yer almayan kaynaklardan da faydalanmış olduğu bilinmektedir. Brockelmann eserini genel olarak sabit bir yöntemle kaleme almıştır. Ele aldığı eser ve müellifi hakkında kısa bilgiler verdikten sonra, aktardığı bu bilgilerin hangi kaynaklardan alındığına dair açıklamalarda bulunmuş ve ardından müellif ve eser hakkında kaleme alınmış modern çalışmaları tespit etmiştir.¹²⁹

Brockelmannın *Arap Literatürü Tarihi*’ni Câhiliye döneminden itibaren Abbâsî İhtilâli’ne kadar ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmıştır. O Abbâsîlerin kuruluşu ile birlikte Arap toplumuna yabancı milletlerin karıştığını, bunların eserlerini Arap dilinde kaleme aldıklarını, dolayısıyla bunların Arapça yazılan yabancı literatür olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.¹³⁰

Eserini “Arap Edebiyatı Tarihi” başlığıyla giriş yapan Brockelmann, bu bölümde Câhiliye, Hz. Muhammed (sav) Dönemi, dört Halife ve Emevîler dönemlerindeki şairleri ve şiir edebiyatını konu edinmiştir. “Arap Dilinde İslâm Literatürü” başlığını taşıyan ikinci bölümü ise Abbâsî İhtilâli ile başlatmış ve bu kısmı şiir, Filoloji, Tarih Yazımı, Eğlence Literatürü, Hadis, Fıkıh, Kur’ân İlimleri, Akaîd, Mistik, Tercümanlar, Felsefe, Matematik, Astronomi, Coğrafya, Tıp, Doğa Bilimleri ve Ansiklopediler gibi alt başlıklara bölerek bu alanlardaki eserler ve müellifleri hakkında bilgi vermiştir. Son kısımda “İslam Literatürünün Klasik Dönemi” sonrasını ele alan Brockelmann, 1010 ile 1258 yılları arasındaki zaman dilimini ikinci kısımdaki alt başlıklar ile düzenleyerek eserinin ilk cildini tamamlamıştır.¹³¹

GAL’in ikinci cildini iki bölüm halinde tasarlayan Brockelmann, birinci kısmı “Moğol İstilâsı’ndan Yavuz’un Mısır’ı Fethine kadarki Dönem” başlığı altında işlemeyi uygun görmüştür. Bu dönemi ele alırken İslam Coğrafyasını Mısır, Suriye, Irak, Cezîre, Kuzey Arabistan, Güney Arabistan, İran, Tûrân, Hindistan, Kuzey Afrika ve İspanya gibi bölgelere, ayrıca Rum Türkleri ve Osmanlılar gibi milletlere

¹²⁹ Mehmet Kanar, “Geschichte der Arabischen Litteratur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, c. 14, s. 36.

¹³⁰ bkz. Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Weimar: Verlag von Emil Felber, 1898, c. 1, ss. 1-8.

¹³¹ bkz. Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur (1.Supplementband)*, 1. bs., Leiden: E.J. Brill, 1937.

ayırmiş ve her birini – bazı küçük değişikliklerle birlikte - yukarıda bahsedilen alt başlıklarla şekillendirmiştir. İkinci bölümde Bahreyn, Umman, Etiyopya, Doğu Afrika, Malaya Adaları, Rumeli, Anadolu, Mağrib, Sudan ve Hindistan bölgelerini dâhil ederek Napolyon'un Mısır Seferine (1798) kadarki telifleri ele alan Brockelmann, Napolyon Seferi'nden İngiliz işgaline kadarki döneme has kılınmış son bölümde zikredilen bölgelerden farklı olarak Suriye, Mezopotamya, Afganistan, İstanbul ve Rusya'daki teliflerden bahsetmiştir. Brockelmann *GAL'in* ikinci cildini dönemleri ve memleketleri belirlenemeyen eser ve müellifleri alfabetik sıralamaya göre düzenleyerek sonlandırmıştır.¹³²

İngilizlerin Mısır'ı işgalinden 1942 yılına kadarki çalışmaları kapsayan *GAL'e* sonradan eklenmiş olan bu üçüncü cilt, altı bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları olarak Şiir, Suriye, Amerika'daki Suriyeliler, Irak, Arabistan ve Mağrib'i belirleyen Brockelmann, bu kısımları Anlatımlı ve Tartışmalı Nesir, Dram, Filoloji, Literatür Eleştirisi, Tarih, Modernist Reformcular ve Siyasetçiler gibi alt başlıklarıyla düzenlemiştir. Brockelmann eserinin bu cildinde diğerlerinden farklı olarak tanıtım ve anlatımdan ziyade yorum ve tartışmalarıyla kendi bakış açısını dâhil etmiş ve eserini modern çalışmalara has kılmıştır. *GAL'in* bu son cildi yazarlar, kitap başlıkları ve Avrupalı yayıncılara göre düzenlenmiş bir indeks ve her bir cilt hakkındaki ek ve düzenlemeler ile sona ermektedir.¹³³

Brockelmann'ın *GAL'i* araştırmacılar tarafından tespit edilmiş bazı hatalar içerse de, gerek geniş kapsamlı ve alanında günümüze kadar tek olması, gerek ilim dünyasında çok büyük bir boşluğu doldurmuş olması ve birçok araştırmacıya ışık tutması açısından vazgeçilmez bir değere sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

GAL ilk olarak 1959 yılında Abdülhalim en-Neccar tarafından Arapçaya tercüme edilmeye başlanmış, fakat kendisinin 1962 yılında vefat etmesi sebebiyle tamamlanamamıştır. Seyyid Ya'kub Bekir ve Ramazan Abduettevvâb tarafından 1975-1977 yılları arasında devam ettirilen tercüme hareketi, daha geniş bir komisyonun kurulması ile 1992-1995 yılları arasında tamamlanabilmiştir. İkinci bir

¹³² bkz. Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur* (2. Supplementband), 1. bs., Leiden: E.J. Brill, 1938.

¹³³ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur* (3. Supplementband), 1. bs., Leiden: E.J. Brill, 1942.

tercümesi ise Muhammed Hamidullah tarafından kaleme alınmıştır. Fakat Haydarâbâd Üniversitesi adına neşredilen *GAL'in* bu Urduca nüshasının 1948'deki Hindistan işgali sırasında çıkarılan yangınlar neticesinde yok olup olmadığı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹³⁴

Önceleri *GAL'in* bir devamı mahiyetinde tasarlanan, fakat sonraları müellifi Fuat Sezgin tarafından müstakil bir çalışmaya dönüştürülen *Geschichte des arabischen Schrifttums (GAS) (Arap Edebiyatı Tarihi)*, Brockelmann'ın *GAL'*inden etkilenererek kaleme alınmaya başlanmıştır.¹³⁵

2.5. Verzeichnis der Arabischen, Persischen, Türkischen, und Hebräischen Handschriften der Stadbibliothek zu Breslau (Breslau. 1903)

(Breslau Şehir Kütüphanesi'ndeki Arapça, Farsça, Türkçe ve İbrânîce El Yazmalarının Fihristi)

Brockelmann çalışmasının başında Breslau Kütüphanesi'ndeki yazma eserlerin menşei hakkında bilgi verirken bunların genellikle Osmanlı seferlerinden – yani Osmanlı'nın fethettiği toprakları geri alma girişimlerinde - elde edildiğine değinmiş ve 1686 yılındaki Budapeşte'nin kazanılmasını örnek göstermiştir.

Carl Brockelmann eserini dört ana bölümde işleyerek her bir bölümü başlıkta verilen dillerdeki eserlere has kılmıştır. Birinci bölümde tanıtılan Arapça eserler genellikle Kur'ân baskıları, din dersi kitapları, tefsirler ve kilise hikâyelerini barındıran 18 adet yazmadan oluşmaktadır. Barındırdığı klasik şiir ve tarih kitapları açısından daha zengin olan Farsça çalışmaların tanıtıldığı bir sonraki bölümde Şiir, Anlatımlar, Bulmacalar, Tarih, Coğrafya ve Sözlükler başlıkları altında 24 eser tanıtılmıştır. Türkçe eserlere ayrılmış olan üçüncü bölümde ise Dua Kitapları, Kur'ân İlimleri, Akaid ve Hukuk, Mistik, Efsaneler, Tarih, Anlatımlar, Şiir, Sözlükler, Stilistik, Kozmografi, Rüya Tabirleri ve Diğerleri başlıkları altında 46 yazma eser

¹³⁴ Kanar, “Geschichte der Arabischen Litteratur”, s. 37; Hamidullah, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 247.

¹³⁵ İsmail Baliç, “Geschichte des Arabischen Schrifttums”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, c. 14, s. 37.

bulunmaktadır. Brockelmann bu çalışmasını İbrânîce kaleme alınmış dört eserin tanıtımı ile sona ermektedir.¹³⁶

2.6. Katalog der Orientalischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg (Hamburg, 1908)

(Hamburg Şehir Kütüphanesi'ndeki Doğu Yazmalarının Kataloğu)

Breslau yazmalarının fihristini hazırladıktan beş yıl sonra Hamburg Kütüphanesi'ndeki yazmaları tanıtmayı hedefleyen Brockelmann, çalışmasının giriş kısmında yazmaların hangi yollardan elde edildiklerini aktardıktan sonra öne çıkan bazı yazmaların önemine değinmiştir. Kataloğunda toplamda 338 eseri ele alan Brockelmann, çalışmasını İslâm (O “Muhammedî” diyor) ve Hıristiyan literatürü olarak iki ana bölümde ele almıştır. İslâmî eserlere ait bölüme Arapça yazmaları derlemekle başlayan Brockelmann, öncelikle Kur’ân metinlerini, Tefsir kitaplarını ve tercümeleri tanıtmış, ardından Hadis ve Fıkıh kitapları hakkında bilgi vermiştir. Brockelmann Arapça yazmaları bölümünü Akaid, Tasavvuf, Şiir, Âdâb, Tarih, Gramer, Belâgat, Sözlük, Felsefe, Tıp, Astronomi, Kozmoloji, Gizli İlimler ve Toplama Kitaplar başlıkları altında şekillendirerek tamamlamıştır. İslâm literatürüne ait Farça eserlerin tanıtımı ile devam eden Brockelmann zengin şiir kitaplarının yanı sıra Akaid, Hukuk, Filoloji, Tarih, Tıp ve Astronomi alanları hakkında kaleme alınan yazmaları tanıtmıştır. Türkçe yazmaların toplandığı bu kısmın son bölümü, yukarıdaki disiplinler haricinde Dua, Siyaset, İktisat, Şair Biyografileri, Astroloji ve Mantık alanlarına dair kaleme alınmış eserlerle öne çıkmaktadır. Brockelmann - adet ve çeşit açısından çok daha sınırlı olan - Hıristiyan literatürüne ait yazmaları tanıttığı bölümde, ilk olarak Arapça yazmaları sıralamıştır. İncil nüshaları, inanç kitapları ve kilise hikâyelerinden oluşan bu bölümün ardından herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutmadan tanıttığı Kıptîce, Süryânîce ve Etiyopyaca dillerinde kaleme alınmış yazmaları sıralayarak çalışmasını sonlandırmıştır.¹³⁷

¹³⁶ bkz. Carl Brockelmann, *Verzeichnis der Arabischen, Persischen, Türkischen und Hebräischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Breslau*, Breslau: Verlag von M. und H. Marcus, 1903.

¹³⁷ bkz. Carl Brockelmann, *Katalog der Orientalischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg*, New Jersey: Georgias Press LLC, 2015.

2.7. Geschichte der Christlichen Literaturen des Orients von C. Brockelmann, Franz Nickolaus Finck, Johannes Leipoldt, Enno Littmann) (Leipzig, 1907)

(C. Brockelmann, Franz Nickolaus Finck, Johannes Leipoldt, Enno Littmann'ın [Kaleminden] Hristiyan Doğu Edebiyatı'nın Tarihi)

Mezkûr çalışma Alman Oryantalistleri tarafından kaleme alınan “*Die Literaturen des Ostens in Einzeldarstellung*” (Doğu Edebiyatlarının Müstakil Sunumları) serisinin yedinci cildini oluşturmaktadır. Doğu Hristiyan Edebiyatı'nı araştırma vazifesi Brockelmann ve üç meslektaşına tevdi edilmiş ve Brockelmann eserin ilk bölümünü kapsayan “Süryânî ve Hristiyan-Arap Edebiyatı”nı kaleme almıştır. (Ermenî Edebiyatı Finck, Kıptî Edebiyatı Leipoldt, Etiyopya Edebiyatı Littmann tarafından kaleme alınmıştır)

Brockelmann çalışmasının önsözünde kendisinin önceleri “*Doğu'nun Hristiyan Edebiyatı*” başlıklı bir çalışmayı hazırlamaya niyetlendiğini, fakat bu hacimde bir eserin bir kişiyi zorlayacağını düşündüğünden dolayı vazgeçmek zorunda kaldığını belirtmiş, ardından kaleme aldığı bu bölümde kullandığı kaynaklara kısaca değinerek ana bölüme geçmiştir. Öncelikle Süryânî Edebiyatına ve putperestlik dönemindeki başlangıcına değinen Brockelmann, ardından Hristiyan Edebiyatının doğuşu ve eski klasikler hakkında bilgi vererek bahsi Kilisenin bölünmesi dönemine kadar sürdürmüştür. Ardından tekrar Süryânî Edebiyatına dönen Brockelmann, tarih yazımı ve edebiyatın Araplar ile İslâm hâkimiyeti altındaki gelişmelerine değinerek Süryânîlere ait anlatımını literatürün modern dönemi ile sonlandırmıştır. Son bölümlerde Filistin ve Arap Hristiyanlarının geliştirdiği literatürü tanıtan Brockelmann çalışmasını noktalamıştır.¹³⁸

2.8. Der İslam von seinen Anfängen bis zur Gegenwart (Berlin, 1910)

(Başlangıcından Günümüze İslâm)

¹³⁸ bkz. Carl Brockelmann, “Die Syrische und Christlich-Arabische Litteratur”, *Geschichte der Christlichen Litteraturen des Orients*, Leipzig: C.F. Amelangs Verlag, 1907.

Brockelmann'ın bu çalışması Julius von Pflugh-Harttung'un "*Weltgeschichte*" (Dünya Tarihi) başlığıyla 1910 yılında yayınladığı serisinin üçüncü cildinin ikinci bölümünde yer almaktadır. İslâm'ı başlangıcından modern döneme kadar ele alan Brockelmann, çalışmasını dört bölüme ayırmıştır. "Araplar ve Arap İmparatorluğu" başlıklı ilk kısımda İslâm öncesi Arabistan'ı farklı yönleriyle tanıttıktan sonra Efendimiz'in (sav) hayatına ve davetine değinen Brockelmann, dört Halife ve Emevî Devleti dönemine ilişkin anlatımlarıyla bu bölümü sonlandırmaktadır. "İslâm'ın Dünya İmparatorluğu ve Çöküşü" başlıklı bir sonraki bölümde genel olarak Abbâsîleri ele alan Brockelmann, devletin yükseliş ve çöküş dönemlerini, Farisiler ve Türkler tarafından kurulan devletleri, İslâm'ın İspanya ve Kuzey Afrika'daki varlığını ve son olarak Moğol İstilâsı'nı ele alarak Osmanlı Devleti'ni kaleme aldığı bir sonraki bölüme geçmiştir. Osmanlı Devleti'ni yükseliş, zirve ve çöküş dönemleri içerisinde değerlendiren Brockelmann, çalışmasını Osmanlı ve Mısır'ın son iki yüzyıl içindeki durumları, ayrıca Sudan, Kuzey Afrika ve Fars toprakları hakkındaki mütalaaları ile sonlandırmaktadır.¹³⁹

2.9. Geschichte der islamischen Völker und Staaten (München 1939, 1943)

(İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi)

Brockelmann'ın 1939 yılına ait bu çalışması yukarıda bahsedilmiş olan "*Başlangıcından Günümüze İslâm*" çalışmasının detaylandırılmış ve genişletilmiş halidir. Bu çalışmayı öncüsünden ayıran diğer bir yönü, "Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İslâm Ülkelerinin Yeniden Düzenlenmesi" başlıklı bölümün eklenmiş olmasıdır. Bu kısımda sırasıyla Türkiye, Mısır, Arabistan, Suriye, Ürdün, Irak, İran ve Afganistan'ın 1918 ile 1939 yılları arasındaki durumları ele alınmıştır.¹⁴⁰

Brockelmann bu eserinin yazımında diğer kaynaklarına nispeten J. Wellhausen, L. Caetani (Arap tarihi), W. Barthold, V. Minorskiy (Orta Asya tarihi) ve P. Wittek

¹³⁹ bkz. Carl Brockelmann, "Der Islam von seinen Anfängen bis zur Gegenwart", *Weltgeschichte. Die Entwicklung der Menschheit in Staat und Gesellschaft, in Kultur und Geistesleben*, Berlin: Verlag von Ullstein & Co, 1910, c. 3, ss. 131-319.

¹⁴⁰ bkz. Carl Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, 2. bs., München: Verlag von R. Oldenbourg, 1943, ss. 394-459.

(Osmanlı tarihi) gibi isimlere daha çok rağbet etmiştir. 1800 yılından itibaren kaleme alınan eserlerdeki malzemeyi düzenleyen ve okuyucuya hazır hale getiren Brockelmann, genel olarak laf kalabalığından uzak durmuş ve gereksiz gördüğü bazı detayları atlayarak eserini kaleme almıştır. Bu minvalde hazırladığı eseri kısa dönemde geniş kitleler tarafından rağbet görmüş ve 1943 yılında tekrardan basıma girmiştir.¹⁴¹

Brockelmann'ın izni olmaksızın 1949 yılında İngilizceye tercüme edilen "*İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*" Fransızca ve Arapça dışında Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Neşet Çağatay tarafından tercüme edilen bu eser, sadece 19. yüzyıla kadarki ilk üç bölümü içermektedir.¹⁴²

Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde "Brockelmann" maddesini kaleme alan Nuri Yüce, Brockelmann'ın eserinde İslâmiyet ve Türklükle ilgili bazı konularda gerçeğe uymayan iddialarda bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁴³ Fakat Yüce iddiasını doğrulayacak hiçbir açıklamada bulunmamış ve kaynak göstermemiştir.

2.10. Das Nationalgefühl der Türken im Licht der Geschichte (Halle, 1918)

(Tarihin Işığı İçerisinde [Seyri İçerisinde] Türklerin Milliyetçilik Duyguları)

Mezkûr kitap Brockelmann'ın 12.07.1918 yılında Halle Üniversitesi'ne Rektör olarak göreve başlaması sebebiyle hazırladığı konuşmasının yazıya dökülmüş halidir. Sözlerine Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı esnasındaki durumu ve savaş sonrası yapılması gerekenleri zikretmekle başlayan Brockelmann, Balkanların bağımsızlıklarını elde ettiklerini ve Osmanlı Devleti'nin Batı ile olan ilişkisinin kesildiğine coşkuyla değinerek, Osmanlı topraklarının Doğu'su için de benzer temennilerde bulunmuştur. Sonrasında Peygamber Efendimiz'den (sav) başlayarak Abbâsî Devleti'nin zayıfladığı ve Türklerin tarih sahnesine çıktıkları dönemi özetleyen Brockelmann, Türklerin milliyetçilik duygularını ortaya vuran ilk unsurun Kaşgarlı'nın Divanı olduğunu belirtmiştir. Ardından Osmanlı Devleti'nin zirve ve

¹⁴¹ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 12.

¹⁴² bkz. Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, 2. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.

¹⁴³ Yüce, "Brockelmann, Carl", s. 336.

çöküş dönemlerinde teba'sı hükmündeki gayrimüslimlerle olan ilişkisine ve kendilerine tanınan haklara değinen Brockelmann, II. Abdülhamid'in Jön Türkler tarafından hal edilmesinin ardından ortaya çıkan Türkçülük ve Osmanlıcılık gibi akımlardan ve bunların istenilen etkiyi yaratmadığından bahsetmiştir. Bu bağlamda Ziya Gökalp'ın çalışmalarından övgüyle bahsetmiş ve Osmanlı'nın bu süreçten sonra atması gereken adımları hususunda bazı tavsiyelerde bulunarak konuşmasını sonlandırmıştır.¹⁴⁴

2.11. Wiederaufbau (Halle, 1919)

(Yeniden Bina)

Kitaplaştırılmış olan bu konuşma Brockelmann'ın 22.05.1919 tarihinde Halle'de bulunan Marien Kilisesi'nde Birinci Dünya Savaşından dönen üniversite mensuplarını karşıladığı konuşmasıdır. Hitabına hazır bulunanları selamlayarak başlayan Brockelmann, savaşın son dönemlerinde yaşanan olaylara atıfta bulunarak Alman halkının tarihte hiç bu kadar çetin şartlarla sınanmadığını belirtmiş ve savaşın sonucunu Alman halkı adına bir utanç kaynağı olarak değerlendirmiştir. Savaş sonrasında halkın devlete sahip çıkması gerektiğini savunan Brockelmann, herkesin bu süreçte elinde olan imkânlar dâhilinde toplumun yararı için çalışması gerektiğini savunmuş ve bu bağlamda üniversitelerin halkı bilinçlendirmesi ve evvelinden istikrarlı bir şekilde çalışıp ilim ve araştırma faaliyetlerinin hızlandırılması gerektiği hususunu vurgulamıştır. Brockelmann savaşın kaybedilmesini Alman toplumunun savaş öncesindeki eğlenceye düşkünlüğünde ve maddi imkânları elde etme hırısında aramış, bu gibi kötü özellikleri terk ederek tekrar siyasi ve ekonomik bağımsızlığın ve yurt bilincinin elde edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁵

3. DİLBİLİMSEL KİTAPLARI

3.1. Lexicon Syriacum (Edinburgh-Berlin, 1895)

¹⁴⁴ bkz. Carl Brockelmann, *Das Nationalgefühl der Türken im Licht der Geschichte*, Halle: Verlag von Max Niemeyer, 1918.

¹⁴⁵ bkz. Carl Brockelmann, *Wiederaufbau*, Halle: Verlag von Max Niemeyer, 1919, ss. 1-17.

(Süryânîce Lügat)

1894 yılında ilk beş bölümü, bir yıl sonra son iki bölümü yayınlanan eser, Brockelmann'ın Sâmi dillerine dair meşhur kitaplarının başında gelmektedir. Eser, ilim sahasında büyük bir boşluğu doldurması ve alanındaki geçmiş çalışmalardan düzeni ve hacmi açısından farklılık arz etmesiyle Brockelmann'a büyük bir ün kazandırmıştır.¹⁴⁶ Müellifin kelimeleri köklerine göre düzenlemesi, yine yabancı kelimelerin kökenlerini belirtmesi, ayrıca kelimelerin tercümelerini mümkün olduğu kadar kısa ve gereksiz izahlardan kaçınarak düzenlemesi, eserin hem derslerde öğrencilere yardımcı olacak, hem de dil araştırmacılarına yarayacak düzeye gelmesini sağlamıştır.¹⁴⁷ Brockelmann eserin son kısmına bir Süryânîce - Latince indeks eklemiştir.¹⁴⁸ Eserinin genişletilmiş ve hatalardan arındırılmış ikinci baskısı 1928 yılında yayınlanmıştır.¹⁴⁹ Brockelmann ikinci baskıya dair çalışmalarını yaklaşık on yıl öncesinden tamamlamış, fakat Birinci Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle 1918 yılında başlayan basım malum şartlardan dolayı 1928 yılına kadar uzamıştır.¹⁵⁰

3.2. Syrische Grammatik (Berlin, 1899)

(Süryânîce Gramer)

İlk baskısı 1899 yılında gerçekleştirilen “*Süryânîce Gramer*”, 1951 yılında 13. baskısına ulaşmıştır. Kitabın bu derece rağbet görmesini farklı kesimlere hitap etmesi ve başarılı olması ile açıklamak mümkündür.

Eserini dört kısımda ele alan Brockelmann, yazı bilgisine tahsis ettiği ilk bölümde öncelikle Süryânîce harf ve kelimelere değinmiştir. Akabinde ünlülere ve metin içindeki kullanımlarına değinen Brockelmann, son olarak noktalama işaretleri ve aksanlar hakkında bilgi vermiştir. Bir sonraki bölümde ses bilgisini ele alan müellif, dillerin sınıflandırılması ve seslerin değişimi ile alakalı bilgilere yer

¹⁴⁶ Yüce, “Brockelmann, Carl”, s. 336; Czegledy, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 105.

¹⁴⁷ Hermann L. Strack, “Lexicon Syriacum”, *Theologische Literaturzeitung*, sy. 15 (1894), s. 548.

¹⁴⁸ Fück, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 3.

¹⁴⁹ Gottschalk, “Carl Brockelmann”, s. 226.

¹⁵⁰ Fück, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 8.

vermiştir. Brockelmann üçüncü bölümde isim ve fiiller üzerinden şekil bilgisini ele almış ve son bölümde sözdizimi kurallarına değinmiştir.¹⁵¹

3.3. Arabische Grammatik (Berlin, 1905)

(Arapça Gramer)

Brockelmann'ın "*Arapça Gramer*" başlıklı çalışması aslında A. Socin tarafından 1885 yılında kaleme alınmış eserin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir. İlk defa 1905 yılında bu eserin beşinci baskısını düzenleyen Brockelmann, belirli aralıklarla eserin üstünde çalışmaya devam etmiş ve son baskısını 1951 yılında yayınlamıştır. Brockelmann'ın ölümünden sonra (1958) tekrardan baskıya giren eser, Brockelmann'a ait nüshanın - 1951 baskısının - düzenlenmiş halidir.¹⁵²

Brockelmann'ın bu eseri içeriği açısından "*Süryânîce Gramer*" ile benzerlik arz etmektedir. Öncelikle Yazı Bilgisi başlığı altında med, hemze ve kısa ünlüler gibi konulara değinen Brockelmann, sonraki bölümlerde Arap dilinin ses ve şekil bilgisi hakkında bilgi verdikten sonra söz dizimi kurallarına ayrılmış olan dördüncü bölüm ile eserini sonlandırmıştır.¹⁵³

3.4. Hebräische Syntax (Neukirchen, 1956)

(İbrânîce Sözdizimi)

Brockelmann'ın - ölümüne yakın bir tarihte yayınlanan - Sâmi dillerine dair son çalışması İbrânîce'ye dair kaleme aldığı sözdizimi çalışmasıdır.¹⁵⁴ Eserin asıl amacı M. Noth tarafından Eski Ahit'in açıklanmasına dair kaleme alınmış olan çalışmayı filolojik açıdan desteklemektir. Eserinin ilk bölümünde cümle yapılarını ele alan Brockelmann, genel olarak İbrânîce'deki basit ve birleşik cümlelerden

¹⁵¹ bkz. Carl Brockelmann, *Syrische Grammatik*, 6. bs., Leipzig: Otto Harrasowitz, 1951.

¹⁵² Agop Dilâçar, "Carl Brockelmann (1868-1956)", *Türk Dili Dergisi*, c. 5, sy. 58 (1956), ss. 621-24.

¹⁵³ bkz. Carl Brockelmann, *Arabische Grammatik*, 14. bs., Leipzig: Otto Harrasowitz, 1960.

¹⁵⁴ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 13.

bahsetmiştir. İkinci bölümde yakın anlama değinen ve incelemelere tabi tutan Brockelmann, son kısımda tali cümleleri ele almıştır.¹⁵⁵

3.5. Semitische Sprachwissenschaft (Leipzig, 1906)

(Sâmî Dilbilgisi)

Zikredilen eser Brockelmann'ın mukayeseli Sâmî dillerine dair kaleme aldığı ilk çalışmasıdır. Eserini iki bölüme tahsis eden Brockelmann, birinci bölümde okuyucuya Sâmî dillerini ve yazılarını tanıtmayı hedeflemiştir. İkinci bölümde Sâmî dillerinin kurallarına değinen Brockelmann, bu kısmı ses ve şekil bilgisi başlıkları altında incelemiştir. Brockelmann “*Sâmî Dilbisi*”ni 1916 yılında değişikliklere tabi tutarak tekrardan yayınlamıştır.¹⁵⁶ “*Sâmî Dilbilgisi*” 1910 yılında “*Précis de linguistique sémitique*” başlığı altında W. Marçais ve M. Cohen tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir.

3.6. Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen (Berlin, 1908 (I), 1913 (II))

(Ana Hatlarıyla Sâmî Dillerinin Mukayeseli Grameri)

Brockelmann'ın Sâmî dillerine dair kaleme aldığı en geniş kapsamlı ve günümüze kadar benzeri kaleme alınmamış olan bu eseri, Alman okullarında eğitimin yapıtları arasına dâhil edilmiştir.¹⁵⁷ Dilbilim alanının *GAL* 'i mesabesinde olan bu çalışma Brockelmann'ın eserleri arasında en çok değer verdiği ve defalarca düzenlediği eseridir. Brockelmann hayatının son döneminde hastalığı ilerlemesine rağmen – Ugaritçe'yi de dâhil etmeyi arzuladığı - bu çalışmasının yeni baskısını

¹⁵⁵ Rudolf Meyer, “Hebräische Syntax”, ThLZ, sy. 83/5 (1958), ss. 346-47.

¹⁵⁶ bkz. Carl Brockelmann, *Semitische Sprachwissenschaft*, 2. bs., Leipzig: Göschensche Verlagshandlung G.m.b.H., 1916.

¹⁵⁷ Gottschalk, “Carl Brockelmann”, s. 226.

hazırlamakla meşgul iken gözlerini hayata kapamış ve tamamlamayı arzuladığı son çalışmasını yarıda bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁸

İlk basımı 1908 ile 1913 (iki cilt) yıllarında gerçekleştirilen çalışmanın ilk cildi ses ve şekil bilgisine, ikincisi ise söz dizimi kurallarına ayrılmıştır. Birinci cildinin önsözünde Sâmi dillerini araştırmanın ve bu alandaki telif faaliyetlerinin zorluğundan bahseden Brockelmann, mütevazı çalışmasının bu alandaki bir takım sorulara cevap verebileceğini belirtmiştir. Eserine Sâmi halkları ve dillerine dair açıklamalarıyla giriş yapan Brockelmann, ardından seslerin sınıflandırılması, birleştirilmesi ve değişimi konuları hakkında bilgiler vererek şekil bilgisine geçmiştir. O şekil bilgisine ait konuları zamir, isim ve fiil maddeleri altında işlemiş ve eserinin birinci cildini dizin ve eklemelerle sonlandırmıştır.¹⁵⁹ Çalışma usulüne dair açıklamalarıyla giriş yaptığı ikinci ciltte söz dizimi kurallarını açıklamayı hedefleyen Brockelmann, çalışmasını çeşitli cümle çeşitlerine göre düzenlediği başlıklar altında şekillendirmiştir. Basit cümlelerin yapısı ile söze başlayan Brockelmann fiil, soru, niteleyici, bağımlı, birleşik ve tali cümleler hakkında bilgi vererek eserini tamamlamıştır.¹⁶⁰

Brockelmann'ın bu eseri 1977 yılında Ramazan Abdu'ttevvâb tarafından "*Fikhül'lugati's-Sâmiyye*" başlığıyla Arapçaya tercüme edilmiştir.¹⁶¹

3.7. Kurzgefasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen (Berlin, 1908)

(Sâmi Dillerinin Mukayeseli Grameri'nin Kısacası)

Bu eser yukarıda zikredilen "*Ana Hatlarıyla Sâmi Dillerinin Mukayeseli Grameri*" başlıklı eserin özeti mahiyetindedir. Brockelmann bu eserini derslerde okutulabilmesi ve öğrencilere kolaylık sağlaması için sadeleştirmiş ve bir takım

¹⁵⁸ Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 246.

¹⁵⁹ bkz. Carl Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, Berlin: Reuther&Reichard, 1908.

¹⁶⁰ bkz. Carl Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, Berlin: Reuther&Reichard, 1913.

¹⁶¹ Yüce, "Brockelmann, Carl", s. 336.

değişikliklerde bulunmuştur. O söz dizimine ait son bölümü, çalışmanın özet mahiyetine ve işlevine ters düşeceği gerekçesiyle eserine dâhil etmemiştir.¹⁶²

3.8. Semitistik (Leiden, 1954)

Bertold Spuler tarafından yayınlanan “*Handbuch der Orientalistik*” (Şarkiyat El Kitabı) serisinin Sâmi dillerine ayrılan üçüncü cildinde Kenan Lehçeleri ve Ugaritçe, İbrânîce, Ârâmîce ve Süryânîce, Arapça ve Lehçeleri, Arap Edebiyatı Tarihi başlıklı bölümler Brockelmann tarafından kaleme alınmıştır.¹⁶³ Brockelmann’ın zikredilen maddelere dair eserlerinin bu bölümde incelenmiş ve içeriklerine dair bilgi verilmiş olması sebebiyle tekrarına gerek görülmemiştir.

3.9. Ali’s Qissai Jûsuf. Der älteste Vorläufer der osmanischen Litteratur (Berlin, 1917)

(Ali’nin Kıssa-i Yusuf’u. Osmanlı Edebiyatı’nın En Eski Öncüsü)

Mezkûr kitap makalesi konusu itibari ile tarih çalışmaları altında değerlendirilmesi gereken bir eser olmasına rağmen, Brockelmann’ın bu eseri luğavî açıdan incelemesi sebebiyle dilbilimsel çalışmaların arasına dâhil edilmiştir.

Brockelmann Osmanlı Edebiyatı’nın en eski öncüsü olduğunu iddia ettiği bu eseri, kullanılan dili, menşei ve kaleme alındığı dönem hakkında bilgi edinmek amacıyla incelemiştir. Brockelmann eserin yazarının Mahmud Kırımlı ve barındırdığı şiirlerin Ali adında bir şahsa ait olduğu varsayımlarına - yazar hakkında tek bir künyeye dahi ulaşamaması sebebiyle – itibar etmemiştir. Yine eserin Fars literatürüne ait olduğunu iddia edenlere karşılık müellifin Kur’ân’dan alıntı yapmış olması gerekçesiyle itiraz eden Brockelmann, eserin Buhara’da kaleme alınmış olabileceğini tahmin etmiştir. Brockelmann ileri sürülen bazı iddiaları değerlendirdikten sonra, eserin metnini dil açısından - işaret zamirleri, soru

¹⁶² Carl Brockelmann, *Kurzgefaßte Grammatik der vergleichenden semitischen Sprachen*), Berlin: Reuther&Reichard, 1908, ss. V-VII.

¹⁶³ Dilâçar, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 624.

sözcükleri, sıfat, cins, sayı, gibi konulara değinerek, ayrıca Doğu ve Batı Türkçe'si arasındaki farklılıkları öne çıkararak - tahlil etmiştir. Brockelmann değerlendirmeleri neticesinde, dil kaideleri ve söz dağarcığı açısından 73 maddede tahlil ettiği eserin Osmanlı'nın ilk dönemine ait olması gerektiğini savunmuştur.¹⁶⁴

3.10. Mitteltürkischer Wortschatz (Leipzig, 1928)

(Orta Türkçe'nin Kelime Hazinesi)

1917 yılında yayınlanan Kâşgarlı Mahmud'un "*Dîvânü Luğâti't-Türk*"ü ancak iyi derecede Arapça bilen muhatapların kullanımına imkân sağlıyordu ve Türkoloji alanında çalışmalarını sürdüren Alman akademisyenlerin kullanıma uygun değildi.¹⁶⁵ Bu durumu fark eden Brockelmann, öncelikle Kâşgarlı'nın Türkçe'deki fiil yapısına dair değerlendirmelerini ve Divan'da geçen eski Türk şiirlerini konu edinen makaleler yayınlamıştır.¹⁶⁶ Makaleleri ile Kâşgarlı'nın Divanı'nı okuyucuya tanıtan Brockelmann, son olarak eserde geçen kelimeleri Latin harfleriyle kaleme almış, anlamlarını Almanca'ya tercüme etmiş ve etimolojileri hakkında yorumlarda bulunmuştur.¹⁶⁷

Bu çalışmasına "Orta Türkçe" ibaresini kullanan Brockelmann, ne kadar Türk dillerini bölgelere göre bölmesi sebebiyle eleştirilmiş olsa da,¹⁶⁸ eserinin ilim dünyasındaki değeri sorgulanmamıştır. Eser Leipzig baskısının yanı sıra aynı yılda Macar Akademisi tarafından da yayınlanmıştır.¹⁶⁹

3.11. Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens (Leiden, 1951-1954)

¹⁶⁴ bkz. Carl Brockelmann, *Alis Qissai Jüsuf. Der älteste Vorläufer der osmanischen Litteratur*, Berlin: Verlag d. Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1917.

¹⁶⁵ Czeglédy, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 107.

¹⁶⁶ bkz. Carl Brockelmann, "Mahmûd al-Kâşgharîs Darstellung des türkischen Verbalbaus", KS, sy. 18 (1919), ss. 29-49; Carl Brockelmann, "Alturkestanische Volksweisheit", OZ, sy. 8 (1920), ss. 49-73; Carl Brockelmann, "Alturkestanische Volkspoesie I", MA, Deneme cildi (1923), ss. 3-24; Carl Brockelmann, "Alturkestanische Volkspoesie II", MA, sy. 1 (1924), ss. 24-44.

¹⁶⁷ Fück, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 9.

¹⁶⁸ Dilâçar, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 623.

¹⁶⁹ Hamidullah, "Carl Brockelmann (1868-1956)", s. 246.

(Orta Asya'nın İslâm Devrinde Gelişmiş Olan Doğu Türk Literatürü Dillerinin Grameri)

Kısaca “*Osttürkische Grammatik*” (Doğu Türkçe Grameri) olarak da tanınan bu eser, Brockelmann'ın Türk dillerine dair kaleme aldığı son çalışmasıdır. Brockelmann bu kitabında Türk dillerini ilk defa metodolojik olarak ele almıştır.¹⁷⁰ Diğer gramer çalışmalarının yapısına benzer bir şekilde eserini üç bölümde ele alan Brockelmann, Türk dillerini (Uygur sonu, Hakanî, Harezmi, Çağatay, Özbek başlangıcı) öncelikle ses ve şekil bilgisi açısından ele almış, ardından söz dizimi kurallarına değinmiştir.¹⁷¹ Eserine Kutadgu Bilig'i araştırarak başlayan Brockelmann, araştırmalarına Kıpçak-Kölemen, Kuman vb lehçeleri de dâhil etmiştir. O ele aldığı dillerin ve kaidelerinin kapsamı gereği çok geniş bir alanı çalışmak zorunda kalmış ve bu sebeple eserinde bazı karışıkları oluşmasına engel olamamıştır. Bununla birlikte gerek alanında ilk olması, gerek Brockelmann gibi bir ustanın kaleminden çıkması, eserin ilmî değerini tartışmasız kılmıştır.¹⁷²

3.12. Die Transliteration der arabischen Schrift in ihrer Anwendung auf die Hauptliteratursprachen der islamischen Welt (Leipzig, 1935)

(Arap Yazısı'nın İslâm Dünyası'nın Ana Literatürü Dillerine Uygulanması)

Brockelmann'ın üç meslektaşı (August Fischer, W. Heffening, Franz Taeschner) ile karara bağlayıp yazıya geçirdikleri raporun, Doğu dillerine ait terimlerin kullanıldığı Almanca eserlerde ortak bir yazı dilinin oluşturulması niyetiyle hazırlanmış olması muhtemeldir.

Komisyonun hazırladığı çalışmanın ilk bölümünde Arap alfabesinin Fars ve Türk alfabesindeki karşılığı gösterilmiş ve bazı Arap harfleri hakkında dokuz madde altında değerlendirmelerde bulunulmuştur. İkinci bölümde Arapça'daki a, i ve u seslerinin ve zikredilen diğer iki dildeki karşılığının Latin harflerine uygulanışını belirleyen heyet, sonraki bölümde bazı kelimelerin, başlıkların, mastarların vb

¹⁷⁰ Czegledy, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 108.

¹⁷¹ Fück, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, s. 9.

¹⁷² Dilâçar, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, ss. 623-24.

yazılışlarına dikkat çekmiştir. Son kısımda ise, ele alınan üç dil hakkında karar kılınan kuralların uygulanışını gösteren seçme metinlere yer verilmiştir.¹⁷³

4. TARİH KONULU MAKALELERİ

4.1. “İslam” (Jahresbericht der Geschichtswissenschaften, 1894-1914, 1916)

(“İslâm”, Tarih Bilimlerinde Yıllık Raporlar)

Brockelmann’ın 1894-1916 yılları arasında (1915 yılı hariç) “*Tarih Bilimlerinde Yıllık Raporlar*” başlıklı dergide kaleme aldığı makalelerdir. Carl Brockelmann yılda bir kere yayınlanan, iki sene öncesinde yapılmış yeni keşifleri ve kaleme alınmış literatürü tanıtmayı hedefleyen dergide - yukarıda belirtilen dönem içerisinde - “İslâm” başlıklı maddeleri kaleme almıştır. Yayınladığı makalelerinde genellikle aynı başlıkları (Genel, İslâm Öncesi Arabistan, (Hz.) Muhammed (sav), Halîfeler Dönemi, Fârisîler, Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar, Küçük Hânedânlar, Arabistan, Mısır, Sudan, Kuzey Afrika, İspanya, Doğu Asya) kullanan Brockelmann, tanıtmayı amaçladığı dönem ve bölgeler hakkında arkeolojik bulguları, yazılı birincil kaynakları ve modern dönemde telif edilmiş eserleri tanıtmıştır.¹⁷⁴

¹⁷³ bkz. Carl Brockelmann vd., *Die Transliteration der arabischen Schrift in ihrer Anwendung auf die Hauptliteratursprachen der islamischen Welt*, Leipzig: F.A. Brockhaus, 1935, ss. 9-19.

¹⁷⁴ bkz. Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 15, 3 (1894), ss. 288-90; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 16, 3 (1895), ss. 478-81; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 17, 3 (1896), ss. 262-67; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 18, 3 (1897), ss. 268-72; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 19, 3 (1898), ss. 259-62; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 20, 3 (1899), ss. 194-98; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 21, 3 (1900), ss. 248-52; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 22, 3 (1901), ss. 211-16; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 23, 3 (1902), ss. 272-75; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 24, 3 (1903), ss. 163-65; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 25, 3 (1904), ss. 118-23; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 26, 3 (1905), ss. 167-69; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 27, 3 (1906), ss. 127-29; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 28, 3 (1907), ss. 210-13; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 29, 3 (1908), ss. 252-54; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 30, 3 (1909), ss. 86-90; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 31, 3 (1910), ss. 72-75; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 32, 3 (1911), ss. 122-26; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 33, 3 (1912), ss. 90-95; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 34, 3 (1913), ss. 94-97; Carl Brockelmann, “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 35, 3 (1914), ss.

4.2. Ein Beitrag zur Quellenkritik der Qânûnnâmes (İSLAM, 1918)

(Kanunnâmelerin Kaynak Tenkidine Bir Katkı)

Brockelmann W.Pertsch tarafından incelen bir kanunnâmeyi incelediği bu makalesinde, öncelikle kitabın bölümleri ve ait olduğu yüzyıl hakkında tahmini bilgiler vermiştir. Ardından kanunnâmeden üç ayrı metni neşrederek Almanca'ya tercüme eden Brockelmann, her biri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁷⁵

4.3. Die morgenländischen Studien in Deutschland (Rede zur Erinnerung an das 75 Jährige bestehen der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, gehalten auf dem Deutschen Orientalistentag zu Leipzig am 30. September 1921) (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG), 1922)

(Almanya'daki Doğu Araştırmaları [30 Eylül 1921 de Leipzig Alman Oryantalistleri Gününde Alman Doğu Cemiyeti'nin 75 Yıllık Varlığını Hatırlatma Konuşması] Alman Doğu Cemiyeti Dergisi. 1922)

Almanya'nın savaş sonrası sıkıntılı durumu ve bu zamanların aşılabacağına inancının tam olmasını belirterek konuşmasına giriş yapan Brockelmann, Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya'daki oryantalizm çalışmalarını kısaca özetlemiştir. Oryantalizm araştırmalarına tarihte ilk olarak Hind ve Sâmi çalışmaları ile başlanıldığını vurgulayan Brockelmann, oryantalistlerin eskiden olduğu kadar yeni dönemde de birlikte çalışmaları gerektiğini savunmuş ve son yüzyılda kurulan şarkiyat dergilerini kısaca tanıtarak konuşmasını sonlandırmıştır.¹⁷⁶

105-09; Carl Brockelmann, "İslam", *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, c. 36, 3 (1916), ss. 200-02;

¹⁷⁵ Carl Brockelmann, "Ein Beitrag zur Quellenkritik der Qânûnnâmes", *Der İslam*, c. 8 (1918), ss. 261-67.

¹⁷⁶ bkz. Carl Brockelmann, "Die morgenländischen Studien in Deutschland", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 76 (1922), ss. 1-17.

4.4. İbn Ğauzis's Kitâb al-Wafâ fi fadâ'il al-Mustafa, nach der Leidener Handschrift untersucht (Beiträge zur Assyriologie und vergleichende semitische Sprachwissenschaft, 1895)

(İbn Cevzî'nin Kitâbü'l-Vefâ Fi Fedâ'il El-Mustafa'sı. Leiden Yazmasına Göre İncelenmiştir. Asurioloji ve Mukayeseli Sâmi Dilleri (Alanında) Bilimsel Yazılar Dergisi, 1895)

Kitâbü'l Vefâ'nın içeriğine dair verdiği bilgilerle söze başlayan Brockelmann, kendisinden alıntıda bulunanları teşhis ederek sıralamış ve İbn Cevzî'nin eserini genel olarak İbn Hişâm ve Taberî gibi tarihçilerin rivayetlerini esas alarak kaleme aldığını belirtmiştir. Ardından İbn Cevzî'nin alıntıda bulunduğu kaynakları ve isnadları derleyen Brockelmann, makalesini *Kitabü'l-Vefâ*'dan 27 seçme metin ile sonlandırmıştır.¹⁷⁷

4.5. Mohammedanische Weissagungen im alten Testament (Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft (ZAW), 1895)

([Hz.] Muhammed'in [sav] Tevrat'taki Kehaneti. Eski Ahit Bilimleri Dergisi, 1895)

Brockelmann bu makalesinde İbnü'l Cevzî'nin *Kitab'ül Vefâ*'sında İbn Kuteybe'nin başlığı belirtilmemiş bir eserinin zikredildiğini ve onun bu çalışmasında Tevrat'ta Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine dair delillerin bulunduğunu iddia ettiğini savunmaktadır. İbn Kuteybe'nin sunduğu delilleri tartışan Brockelmann'ın, bunları iddiasız kılmaya çabalaması – bazı konularda yetersiz kalarak sonuçsuz bıraksa dahi - dikkat çekicidir.¹⁷⁸

4.6. Zu den rhetorischen Schriften des İbn Al-Muqaffa (ZDMG, 1899)

(İbn Mukaffâ'nın Edebî Yazıları Hakkında)

¹⁷⁷ bkz. Carl Brockelmann, "İbn Ğauzi's Kitâb al-Wafâ fi fadâ'il al-Mustafa, nach der Leidener Handschrift untersucht", *Beiträge zur Assyriologie und vergleichende semitische Sprachwissenschaft*, c. 3 (1895), ss. 1-59.

¹⁷⁸ bkz. Carl Brockelmann, "Mohammedanische Weissagungen im Alten Testament", *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft*, c. 15 (1895), ss. 138-42.

Emir Şekib Arslan tarafından yayınlandığını iddia ettiği el-Mukaffa'nın¹⁷⁹ *ed-Dürre el-Yetîme* başlıklı eserini değerlendirmeye tabi tutan Brockelmann, İbn Kuteybe'nin bu eserden alıntılarda bulunduğunu savunmuştur. Ayrıca eserin asıl başlığının *Kitabü'l-Âdâb* olduğunu ileri süren Brockelmann, iddiasına kaynak olarak *el-Fihrist*'i göstermiştir.¹⁸⁰

4.7. Das Neujahrfest der Jezîdîs (ZDMG, 1901)

(Yezîdîlerin Yeni Yıl Kutlamaları)

Süryânî Rahip İshâk'ın bir eserinin (başlık verilmemiş) beşinci bölümünü makalesine konu edinen Brockelmann, öncelikle Yezîdî kutlamalarının seyrini açıklamış ve ardından farklı kültürlerde benzer kutlamaların varlığını araştırmıştır. Sonuç itibarıyla mezkûr kutlamaların benzerlerine Bâbil'de rastlanıldığını belirten Brockelmann, Yezîdî kutlamalarının Bâbil menşeli olduğunu savunmuştur.¹⁸¹

4.8. Ein arabischer Bericht über Malta (ZDMG, 1901)

(Malta Hakkında Arapça Rapor)

Brockelmann el- Bûrînî'nin¹⁸² eseri "*Teracim al-a'yân min ebnâ ez-Zaman*"da akranlarının hal tercümelerini ele aldığını ve "Ahmed el-Cevherî" ile ilgili olan kısımda, Ahmed'in oğlu Süleyman'ın Malta'da savaş esiri olarak birkaç yılını geçirdiğini ve orada bir kutlamaya şahit olduğunu belirtmiştir. Brockelmann Vaftizci

¹⁷⁹ İbnü'l-Mukaffa' ve eseri için bkz. İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffa'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c. 21, ss. 130-34.

¹⁸⁰ bkz. Carl Brockelmann, "Zu den rhetorischen Schriften des İbn al-Muqaffa", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 53 (1899), ss. 231-32.

¹⁸¹ bkz. Carl Brockelmann, "Das Neujahrfest der Jezîdîs", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 55 (1901), ss. 388-90.

¹⁸² Bûrînî için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Bûrînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, c. 6, s. 439.

Yahya'nın hatırasına kutlanılan şöleni tasvir eden - Berlin yazmasına ait iki sayfalık - Arapça metni yayınlamıştır.¹⁸³

4.9. Eine altarabische Fassung der Siebenschläferlegende (Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen, II: Westasiatische Studien (MSOS), 1901)

(Ashâb-ı Kehf'in Eski Bir Arapça Metni. Doğu Dilleri Semineri'nin Duyuruları, II: Kuzey-Asya Çalışmaları)

Ebû Ali el-Kâlî'nin "*Amâlî*" başlıklı eserinde Ashâb-ı Kehf'in konu edildiği bir bölümü araştıran Brockelmann, öncelikle eserde anlatıldığı üzere kıssayı ele almış, ardından hikâyenin Hristiyanlıktan alınma olduğunu ayrıca aslından kopararak anlatıldığını savunmuş ve Arapça metni neşretmiştir.¹⁸⁴

4.10. Wesen und Ursprung des Eponymats in Assyrien (Zeitschrift für Assyriologie, 1902)

(Âsur'daki Eponim'in Yapısı ve Kökeni, Asurioloji Dergisi, 1902)

Brockelmann bu makalesinde Bâbil ve Âsur hükümdarları hakkında bilgi vermeyi amaçlamıştır. İlk olarak kralın göreve gelme şekline değinen Brockelmann, sonrasında hükümdarın halk nezdindeki konumu, yönetim süresi ve kutlamalar hakkında bilgiler vermiştir. Süresi sona eren kralın önceleri öldürüldüğü, sonraları ise onun adına insanlardan bir kurban seçildiğini belirten Brockelmann, makalesini bu uygulama ve inanışların kökenlerine dair açıklamalarıyla sonlandırmıştır.¹⁸⁵

¹⁸³ bkz. Carl Brockelmann, "Ein arabischer Bericht über Malta", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 55 (1901), ss. 221-22.

¹⁸⁴ bkz. Carl Brockelmann, "Eine altarabische Fassung der Siebenschläferlegende", *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen*, c. 4, Westasiatische Studien (1901), ss. 228-29.

¹⁸⁵ bkz. Carl Brockelmann, "Wesen und Ursprung des Eponymats in Assyrien", *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 16 (1902), ss. 389-401.

4.11. Das Dichterbuch des Muhammad b. Sellâm Al-Ğumahî (Orientalische Studien Th. Nöldeke zum 70. Geburtstag, 1905)

(Muhammed b. Sellâm El-Cumahî'nin Şairler Kitabı. Doğu Araştırmaları, Th. Nöldeke'nin 70. Doğum Günü için, 1905)

Brockelmann “Şuarâ” yazımının başlangıcı ve ilk müellifleri hakkında kısa bilgiler verdikten sonra Muhammed b. Sellâm'ın¹⁸⁶ “*Tabakâtü 'ş-Şu'arâ*”sı hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Müellifin eserinden alıntı yapanları, hocalarını, eserlerini ve öğrencilerini tanıtan Brockelmann, sonrasında Sellâm'ın şiir/şairler ve Arap dili hakkındaki değerlendirmelerine yer vermiştir. Son olarak ilk dönem ve sonraki Arap şairleri hakkında belirli değerlendirmelerde bulunan ve bunları bazı noktalarda birbirlerinden ayıran Brockelmann, makalesini sonlandırmıştır.¹⁸⁷

4.12. Ein Tieropfer in der georgischen Kirche (Archiv für Religionswissenschaft (ARW), 1905)

(Gregoryen Kilisesi'nde Bir [Hayvan] Kurban. Din Bilimleri Arşivi, 1905)

Brockelmann bu makalesinde öncelikle Süryânîler, Ermenîler ve Gregoryenlerdeki kurban merasimlerinin tarihçesine değinerek genel bilgiler vermiştir. Ardından Gregoryenlerin kurban törenlerinin niceliğine değinen Brockelmann, onların uygulamalarına dair bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁸⁸

4.13. Ein syrischer Regenzauber (ARW, 1906)

(Bir Süryânî Yağmur Sihri)

¹⁸⁶ Muhammed b. Sellâm ve eseri için bkz. Zülfikar Tüccar, “İbn Sellâm el-Cumahî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul (DİA): Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, c. 20, ss. 312-13.

¹⁸⁷ bkz. Carl Brockelmann, “Das Dichterbuch des Muhammad b. Sellâm al-Ğumahî”, *Orientalische Studien, Theodor Nöldeke zum 70. Geburtstag*, c. 1 (1905), ss. 109-25.

¹⁸⁸ bkz. Carl Brockelmann, “Ein Tieropfer in der georgischen Kirche”, *Archiv für Religionswissenschaft*, c. 8 (1905), ss. 554-56.

Brockelmann'ın başlıkta kullandığı “Zauber” (sihir) kelimesi makalenin içeriği ile uyuşmamaktadır. Zira makalede kutsallık atfedilen Süryânî Rahibi Efraim'in yapmış olduğu bir yağmur duasından bahsedilmiştir. Dolayısıyla “Zauber” sözcüğü yerine “Fürbitte” (dua) kelimesini kullanmak daha isabetli olacaktır. Brockelmann makalesinde Efraim'i kelimenin tam anlamıyla Tanrı'ya yönelmemesi ve bir putperest gibi duasına farklı araçları karıştırması açısından eleştirmiştir.¹⁸⁹

4.14. Eine Kriegsurkunde aus Mekka (Die Welt des Islams, 1918)

(Mekke'den Bir Savaş Belgesi, İslâm Dünyası, 1918)

Brockelmann bu makalesinde 1917 yılında Mekke'li ulemânın kaleme aldığı iddia edilen bir belgeyi tercüme etmiştir. Âlimler kaleme aldıkları bildiride İttihatçıları Allah'a ve emirlerine karşı gelmekle suçlamışlar ve zalimlere itaat edilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin hilafetini sorgulayarak İttihatçıları - Padişahları deviren ve beynelmilel girişimlerde bulunan - Yeniçerilerin torunları olarak vasıflandırmışlardır. Bildirileri boyunca ayet, hadis ve sahabe uygulamalarını delil gösteren ulemâ, metnin sonunda “Peygamberin oğlu” olarak vasıflandırdıkları Hüseyin b. Ali'yi kral seçtiklerini ve itaat edilmesi gereken yegâne kişi olduğunu savunmuşlardır.¹⁹⁰

Bu bildirinin o dönemde Türk topraklarına dâhil olan Nablus'a bir İngiliz uçağı vasıtasıyla atıldığı ve bir Osmanlı askeri tarafından İstanbul'a gönderildiği bilinmektedir.¹⁹¹ Arapları Osmanlı aleyhine kışkırtmalarıyla bilinen İngilizlerin meseleye dâhil olması belgenin sıhhati açısından şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca Brockelmann'ın özellikle bu bildiriye Almanca'ya tercüme etmiş ve yayınlamış olması şüpheleri doğrular mahiyettedir.

¹⁸⁹ bkz. Carl Brockelmann, “Ein syrischer Regenzauber”, *Archiv für Religionswissenschaft*, c. 9 (1906), ss. 518-20.

¹⁹⁰ bkz. Carl Brockelmann, “Eine Kriegsurkunde aus Mekka”, *Die Welt des Islams*, c. 6, Kriegsurkunden (1918), ss. 33-39.

¹⁹¹ Brockelmann, “Eine Kriegsurkunde aus Mekka”, s. 33.

4.15. Allah und die Götzen, der Ursprung des islamischen Monotheismus
(ARW, 1922)

(Allah ve Putlar, İslâm Tevhid İnancının Kökeni. Din Bilimleri Arşivi, 1922)

Brockelmann “Allah” lafzının kökenine dair ortaya konulmuş mevcut teorileri kısaca sıraladıktan sonra Allah inancının İslâm öncesi Araplarda mevcut olduğunu – “Allah” lafzının Câhiliye dönemi şiirlerindeki kullanımını delil göstererek – savunmuştur. Yine Câhiliye döneminde “Allahü âlem”, “İnşallah” ve “Elhamdülillah” gibi ifadelerin kullanıldığını belirten Brockelmann, dönemin Allah tasavvuruna değinmiştir. Son olarak “Allah” lafzı ve inancının farklı kültürlerden geçtiğini ispata koyulan Brockelmann, uzun bir tahlilin akabinde iddiasını destekleyecek delillere ulaşamaması sebebiyle, “Allah” lafzının kökenine dair mülahazalarıyla makalesini sonlandırmıştır.¹⁹²

4.16. Nasr ibn Muzâhim, der älteste Geschichtsschreiber der Schia
(Zeitschrift für Semitistik, 1926)

(Nasr b. Müzâhim, Şia’nın En Eski Tarih Yazıcısı. Sâmi Alanı Dergisi, 1926)

Brockelmann 1921 de Beyrut’ta basılmış olan bir kitabı araştırdığını ve bu çalışmanın Sıffin Savaşı’nı konu edinmiş olan bir roman olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Fakat araştırmaları ve tahlilleri neticesinde kitabın Nasr b. Müzâhim’in¹⁹³ “*Vak’at-ü Sıffin*” başlıklı eseri olduğuna kanaat getirdiğini ifade etmiştir. Müellifin isnad kullanımını tespit ederek değerlendirmelere başlayan Brockelmann, eseri klasik İslâm Tarihi müelliflerinin eserleri ile kıyaslamıştır. “*Vak’at-ü Sıffin*” de Hz. Ali hakkında verilen bilgileri tahlil ederek Nasr’ın tarafsızlığını tespit etmeyi amaçlayan Brockelmann, İbn Müzâhim’in kendisinden sonraki Şii müellifleriyle kıyasen tarafsız ve tutarlı olduğunu savunmuştur. Brockelmann Nasr’ın kaynak kullanımına dair açıklamalarının ardından eserde

¹⁹² bkz. Carl Brockelmann, “Allah und die Götzen, der Ursprung des islamischen Monotheismus”, *Archiv für Religionswissenschaft*, c. 21 (1922), ss. 99-121.

¹⁹³ Nasr b. Müzâhim ve eseri için bkz. Mustafa Zeki Terzi, “Nasr b. Müzâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) , 2006, c. 32, s. 415.

kullanılan şiirlerin genel olarak zayıf kaynaklardan ulaştığını belirterek çalışmasını sonlandırmıştır.¹⁹⁴

4.17. Volkskundliches aus Alturkestan (Asia Major, 1925)

(Eski Türkistan Halk Bilimi)

Türklerin tarihin seyri içinde Çin, Hindistan ve İran kültürlerinden fazlaca etkilendiklerini savunan Brockelmann, bu makalesinde Türklerin etkileşim sürecinden önceki yaşantılarına dair bilgi vermeyi amaçlamıştır. İddialarına genellikle Kaşgarlı'nın Dîvân'ını kaynak gösteren Brockelmann, ilk olarak Türklerin dinî yaşantılarını araştırmıştır. Türklerin taşlara, hayvanlara ve bazı bitkilere kutsiyet atfettiklerini, ayrıca ruhlara ve hayaletlere inandıklarını, hatta çocuklarını kötü ruhlardan korumak için safran ve farklı maddelerden elde edilen bir karışımı kullandıklarını savunmuş ve Türklerin ilah kavramı yerine kullandıkları “Tanrı” kelimesi hakkında tahlillerde bulunmuştur. Brockelmann Türklerin sosyal hayatlarına dair anlatımlarında onların “badram” diye isimlendirdikleri – günümüze “bayram” olarak geçmiş – şöenlerinden ve yine bu bağlamda düğün ve cenaze merasimlerinden bahsetmiştir. Son olarak eğlence kültürü hakkında değerlendirmelerde bulunan Brockelmann, Türk erkeklerinin oynadığı bazı oyunları Hz. Peygamber'in (sav) dönemindekilerle benzetme çabası içinde bulunmuştur.¹⁹⁵

4.18. Zu al-Ğahsijârîs Wezirgeschichte (İslamica, 1927)

(Cehşiyârî'nin Vezir Tarihi)

Brockelmann bu makalesinde Muhammed b. Abdûs el-Cehşiyârî'nin¹⁹⁶ “*Kitabü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*”ında, Kâdı Ali el-Muhassin et-Tenûhî'nin¹⁹⁷ “*el-Ferec*

¹⁹⁴ bkz. Carl Brockelmann, “Nasr ibn Muzâhim, der älteste Geschichtsschreiber der Schia”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 4 (1926), ss. 1-23.

¹⁹⁵ bkz. Carl Brockelmann, “Volkskundliches aus Alturkestan”, *Asia Major*, c. 2 (1925), ss. 110-24.

¹⁹⁶ Cehşiyârî ve eseri için bkz. Mustafa Fayda, “Cehşiyârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, c. 7, ss. 236-37.

ba'de'-ş-sidde''sinden intihalde bulunduğunu ispata çalışmıştır. Cehşiyârî'nin, Fazl b. Yahya el-Bermekî'den¹⁹⁸ bahsedildiği bir bölümde bazen kısaltarak, bazen de metni değiştirmeden alıntıda bulunduğunu iddia eden Brockelmann, mezkûr metinleri Almanca'ya tercüme etmiş ve alıntı şüphesi barındıran kısımları belirtmiştir. Son olarak benzer iddialar ile İbn Hallikân'ı¹⁹⁹ ele alan Brockelmann, onun meseleyi benzer bir şekilde ele aldığını, fakat kullandığı kelimelerin ve cümle yapılarının farklı olması hasebiyle alıntı sayılamayacağını savunmuştur.²⁰⁰

5. DİLBİLİMSEL MAKALELERİ

5.1. Die grieschichen Fremdwörter im Armenischen (ZDMG, 1894)

(Ermenîce'deki Yunanca Yabancı Kelimeler)

Ermenîlerin Yunan eğitiminin etkisi altında kaldığını iddia eden Brockelmann, bu teoriyi ilk defa ortaya koyanın J.J. Schroeder olduğunu belirtmiş ve bu alandaki geçmiş araştırmalardan bahsetmiştir. Yabancı kelimeleri üç bölüme taksim eden Brockelmann, Yunanca'dan Ermenîce'ye geçmiş olduğunu tespit ettiği kelimeleri taksimleri altında değerlendirmiştir. O makalesinin son kısmında Latince ve Romence'den Ermenîce'ye geçmiş olan kelimelere değinerek çalışmasını sonlandırmıştır.²⁰¹

¹⁹⁷ Tenûhî ve eseri için bkz. Soner Gündüzöz, "Tenûhî, Ebû Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, c. 40, ss. 470-71.

¹⁹⁸ Fazl b. Yahya el-Bermekî için bkz. Hakkı dursun Yıldız, "Fazl b. Yahya el-Bermekî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, c. 12, s. 276.

¹⁹⁹ İbn Hallikân için bkz. Abdülkerim Özeydin, "İbn Hallikân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, c. 20, ss. 17-19.

²⁰⁰ Carl Brockelmann, "Zu al-Ğahsijârîs Wezirgeschichte", *İslamica*, c. 3 (1927), ss. 32-38.

²⁰¹ bkz. Carl Brockelmann, "Die Grieschichen Fremdwörter im Armenischen", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 47 (1893), ss. 1-42.

5.2. Die armenische Übersetzung der Geoponica (Byzantinische Zeitschrift, 1896)

(Geoponika'nın Ermenice Tercümesi. Bizans Dergisi, 1896)

Geoponika'nın (onuncu yüzyılda İstanbul'da tarıma dair kaleme alınmış bir kitap) Ermenice tercümesini aslı olan Yunanca'sı ve aslından tercüme edilmiş Süryânice'si ile kıyasladığı bir çalışmasıdır.²⁰²

5.3. Beiträge zur Geschichte der arabischen Sprachwissenschaft. I: Al-Kisâi's Schrift über die Sprachfehler des Volkes (ZA, 1898)

(Arapça Dilbilgisi Tarihi'ne Katkılar. I: El-Kisâi'nin Halkın Dil Hataları Hakkındaki Yazısı)

Brockelmann bu makalesinde Kûfe'li edebiyatçı Ali b. Hamza el-Kisâi'nin²⁰³ eserinde (*mâ telhanü fihî'l-avâm*) değindiği dil hatalarını değerlendirmiştir. Öncelikle eserin genel yapısı hakkında bilgi veren Brockelmann, eserde konuların karışık olarak ele alınmış olmasından şikâyet etmiştir. Yazarın Abbâsî halîfesi Hârûn Reşîd'in evlatlarına hocalık yaptığını belirten Brockelmann, eserin halîfenin isteği üzerine kaleme alınmış olduğunu belirtmiştir. İbnü'n- Nedîm'in²⁰⁴ “*el-Fihrist*”inde zikredilmediği gerekçesiyle eserin gerçekliği hakkında şüphe duyanlara katılmayan Brockelmann, Cevherî'nin, “*Sihâh*”ında²⁰⁵ kendisinden alıntıda bulunduğunu savunmuştur. Son olarak incelediği nüshanın durumundan bahseden ve bazı

²⁰² bkz. Carl Brockelmann, “Die armenische Übersetzung der Geoponica”, *Byzantinische Zeitschrift*, sy. 5 (1896), ss. 385-409.

²⁰³ Kisâi ve eseri için bkz. Tayyar Altıkulaç, “KİSÂÎ, Ali b. Hamza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 26, ss. 69-70.

²⁰⁴ İbnü'n-Nedîm ve eseri için bkz. Nauhi Ünal Karaarslan, “İbnü'n-Nedîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c. 21, ss. 171-73.

²⁰⁵ Cevherî'nin eseri için bkz. Hulusi Kılıç, “Tâcu'l-Luga”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 39, ss. 356-57.

dilbilimsel değerdendirmelerde bulunan Brockelmann, tahlil etmiş olduğu kısmın Arapçasını makalesinin sonuna eklemiştir.²⁰⁶

5.4. Zur Aussprache des arabischen Ğim (ZA, 1898)

(Arapça'daki “Cim”in Telaffuzu Hakkında)

Brockelmann bu makalesinde Arapça'daki “cim” harfinin “g” sesiyle telaffuz edilmesinin yeni döneme ait bir kullanım olduğunu savunanlara karşılık, eski dönemlerde de kullanıldığını ispatlamaya gayret göstermiştir. Brockelmann'ın izahlarını eski Arap literatüründen *el-Eğânî*²⁰⁷ ve *el-Kâmil*²⁰⁸ gibi klasik eserlerden örnekler vererek desteklemesi dikkat çekicidir.²⁰⁹

5.5. İqâmat as-salât (Festschrift, Eduard Sachau zum 70.Geburtstag, 1915)

Namazı İkâme Etmek (Hatıra, Eduard Sachau'un 70. Doğum Gününe, 1915)

Makalesine ezan ve kâmetin mahiyetini açıklayarak başlayan Brockelmann, akabinde bazı oryantalistlerin “ikâme” kelimesine yükledikleri farklı anlamlardan bahsetmiştir. Kâmetin menşesine dair açıklamalarına Yahudilik ve Hristiyanlıktaki benzer uygulamaların varlığını araştırmakla başlayan Brockelmann, ardından “ikâme”nin Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımına değinmiştir. Brockelmann'ın Hz. Peygamber'in (sav) mezkûr kelimeyi Kur'ân'da birçok anlamda kullandığını ifade etmesi, onun Kur'ân'ın sıhhatine şüphe ile yaklaştığını gösterir ki, bu durum Brockelmann'ın Hristiyanlık gibi içinde birçok çelişkiyi barındıran bir dine mensup oluşu ve İslâm'ı mensup olduğu dinin derecesine indirgemeye gayret etmiş olması ile

²⁰⁶ bkz. Carl Brockelmann, “Beiträge zur Geschichte der arabischen Sprachwissenschaft”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 13 (1898), ss. 29-46.

²⁰⁷ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî ve eseri için bkz. Hulusi Kılıç, “Ebü'l-Ferec el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, c. 10, ss. 316-18.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr ve eseri için bkz. Abdülkerim Özeydin, “İbnü'l-Esîr İzzeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c. 21, ss. 26-27.

²⁰⁹ bkz. Carl Brockelmann, “Zur Aussprache des arabischen Ğim”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 13 (1898), s. 126.

açıklanabilir. Yine “ikâme” nin Arapça’ya Ermenîce den geçmiş olduğunu savunan Brockelmann, Ermenîce’nin Hristiyan literatürüne ait bir dil olması gerekçesiyle kâmetin Hristiyanlıktan geçmiş olduğunu savunmaktadır.²¹⁰ Brockelmann’ın İslâm dinindeki “kâmet” uygulamasını bazı dilsel açıklamalarla Hristiyan literatürüne ait kılması ve İslâm dininin özgünlüğü hakkında şüphe uyandırmaya gayret etmesi hayreti mucip bir durumdur.

5.6. Fabel und Tiermärchen in der älteren arabischen Literatur (İslamica, 1926)

(Eski Arap Literatürü’nde Fabl ve Hayvan Masalları)

Carl Brockelmann bu makalesinde Arap literatüründeki hayvan hikâyelerinin özneliğini araştırmaya koyulmuştur. İlk olarak Arapların Ezop’tan²¹¹ kendi kültürlerine akatarmış oldukları hikâyelere değinen Brockelmann, ardından Arap edebiyatından farklı kültürlere geçmiş olan masallara yer vermiştir. Arap ve Fars kültürlerinde yer alan hikâyelere de değinen Brockelmann, bu masalların *Kelîle ve Dimne*’ye²¹² kaynak teşkil ettiklerini savunmuştur. Brockelmann tahlilleri neticesinde dış menşeli fabllerin hariç tutulması durumunda dahi Arap edebiyatının birçok hayvan masalı barındırdığını ve bunların yerel literatüre ait olması gerektiğini itiraf etmiştir. Son olarak Arap hayvan masallarını diğerlerinden ayıran özelliklere değinen Brockelmann, Arap kültüründe bitkiler üzerinden anlatılan massaların varlığına değinerek çalışmasını sonlandırmıştır.²¹³

5.7. İbn Ginnî über das weibliche Demonstrativpronomen (İslamica, 1929)

(Müennes İşaret Zamiri Hakkında İbn Cinnî)

²¹⁰ bkz. Carl Brockelmann, “İqâmat as-salât”, *Archiv für Religionswissenschaft*, t.y., ss. 314-20.

²¹¹ MÖ 6.yüzyılda yaşadığı düşünülen Yunan masalcı.

²¹² Kelîle ve Dimne için bkz. Adnan Karaismailoğlu, “Kelîle ve Dimne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 25, ss. 210-12.

²¹³ Carl Brockelmann, “Fabel und Tiermärchen in der älteren Arabischen Litteratur”, *Islamica*, c. 3 (1926), ss. 96-128.

Brockelmann bu makalesinde İbn Cinnî'nin²¹⁴ “*el-hasâ'is*”inde Arapça'daki müennes işaret zamiri hakkında bazı tahlillerde bulunduğu kısmın önce Arapça'sını, ardından Almanca'ya tercümesini yayınlamıştır.²¹⁵

5.8. Das assyrische “L” (ZA, 1900)

(Âsurca'daki “L”)

Brockelmann bu makalesinde Asurca'da hışırtılı ünsüzlerin veyahut dış harflerinin değişime uğrayarak “L” (le) sesini almalarına değinmiştir.²¹⁶

5.9. Zur assyrischen Lautlehre (ZA, 1902)

(Âsurca Ses Bilgisi Hakkında)

Çalışmasını üç bölümde kaleme alan Brockelmann, makalesine Jensen'in (Alman Oryantalist) aynı derginin 14. cildinin (1900 yılı) 182. sayfasında Asurca ses bilgisine dair kaleme aldığı makalesine bir düzeltme ile başlamıştır. Sonraki bölümde derginin 1900 baskısında yayınlanan kendi makalesine (Das assyrische “L”) dair açıklamalarda bulunan Brockelmann, son bölümde Sâmi dillerindeki müzekker ve müennes yapılar değinmiştir.²¹⁷

5.10. Zur Theorie der assyrischen Gutturale (ZA, 1903)

(Âsurca Gırtlak Harfleri Teorisi Hakkında)

²¹⁴ İbn Cinnî ve eseri için bkz. Mehmet Yavuz, “İbn Cinnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, c. 19, ss. 397-400.

²¹⁵ bkz. Carl Brockelmann, “İbn Ginnî über das weibliche Demonstrativpronomen”, *İslamica*, c. 3 (1929), ss. 319-24.

²¹⁶ bkz. Carl Brockelmann, “Das assyrische L”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 15 (1900), ss. 395-96.

²¹⁷ bkz. Carl Brockelmann, “Zur assyrischen Lautlehre”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 16 (1902), ss. 402-3.

Asurcadaki gırtlak harflerinin İbrânîce'deki bazı harflerle birleştirilmesi teorisini incelediği bir makalesidir.²¹⁸

5.11. Zur hebräischen Lautlehre (ZDMG, 1904)

(İbrânîce Ses Bilgisi Hakkında)

Brockelmann sekiz bölüm altında ele aldığı makalesine İbrânîce ünlüleri tanıtarak başlamıştır. Ardından Arapça ve İbrânîce'deki isim ile nispet eki arasına getirilen “n” sesinin eklenmesi ve sebebine değinen Brockelmann, bir sonraki bölümde ünlülerin gelişimini ele almıştır. Dördüncü bölümde Grimme'nin (Alman Oryantalist) İbrânîce ses bilgisine dair vermiş olduğu bilgileri detaylandıran Brockelmann, sonraki bölümde - kelimenin son sesi üzerine - Barth'ın (Alman Oryantalist) makalesi hakkında yazılmış bir reddiye düzeltmiştir. Altıncı bölümde İbrânîce'deki noktalama kurallarına değinen Brockelmann, son bölümlerde ünlü ve ünsüzlere, ayrıca orta hece düşmesine dair paylaştığı bilgilerle makalesini sonlandırmıştır.²¹⁹

5.12. Zur Syntax der Sprache von Ugarit (Orientalia, 1941)

(Ugaritçe'nin Söz Dizimi Hakkında)

Makalesinde Ugaritçe'nin söz dizimi hakkında bilgi vermeyi hedefleyen Brockelmann, öncelikle çalışması hakkında kısa metodolojik bilgiler vermiştir. Ardından Ugaritçe'nin edebî dilini ele aldığını belirten Brockelmann, araştırmasının eski Ugaritçe'nin günlük kullanımını kapsamadığını vurgulamıştır. Brockelmann anlaşılması güç bazı kelime ve bölümlerin açıklanmasına dair eski çalışmalardan yararladığını belirtmiş ve tahlillerine farklı cümle yapılarını tanıtarak başlamıştır. O

²¹⁸ bkz. Carl Brockelmann, “Zur Theorie der assyrischen Gutturale”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 17 (1903), ss. 258-61.

²¹⁹ Carl Brockelmann, “Zur hebräischen Lautlehre”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 58 (1904), ss. 518-24.

cümle çeşitlerini tanıtmalarının ardından isim, fiil, sıfat vb yapıların cümle içindeki konumlarına ve uğradıkları değişikliklere değinerek çalışmasını sonlandırmıştır.²²⁰

5.13. Beiträge zur hebräischen und zur Aramäischen Grammatik (ZA, 1899)

(İbrânîce ve Ârâmîce Gramerine Katkılar)

İbrânîce ve Ârâmîce’yi diğer Sâmî dilleri ile kıyaslayarak ses - şekil bilgisi ve söz dizimi hakkında değerlendirmelerde bulunduğu bir makalesidir.²²¹

5.14. Die Femininendung “T” im semitischen (Jahresberichte der schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur – 4.b. Orientalisch-Sprachwissenschaftliche Sektion, 1903)

(Sâmî Dillerinde Müenneslik Eki Olan T. Silezya Cemiyeti’nin Anavatan Kültürüne Dair Yıllık Raporları – 4.b. Doğu Dil Bilgisi Bölümü, 1903)

Sâmî dillerindeki müenneslik eki olan “t”nin güncel kullanımına dikkat çeken Brockelmann, öncelikle bu konuya dair görüşleri bir araya getirmiştir. Bahsedilen ekin en sık kullanımına Âsurca ve Etiyopyaca da rastlanıldığını savunan Brockelmann, akabinde Sâmî dillerini mukayese ederek mezkûr ekin isimlerdeki kullanımına dikkat çekmiştir. Makalesinin sonuna eklediği iki başlıklı bölümde öncelikle İbrânîce’deki noktalama kurallarında Ermenîce’nin etkisine değinen Brockelmann, son bölümde Sâmî dillerindeki “kız kardeş”e karşılık gelen kelimelere ve bazı Süryânîce çoğul kelimelere dair açıklamalarıyla makalesini

²²⁰ Carl Brockelmann, “Zur Syntax der Sprache von Ugarit”, *Orientalia (Nova Series)*, c. 20 (1941), ss. 223-40.

²²¹ bkz. Carl Brockelmann, “Beiträge zur hebräischen und aramäischen Grammatik”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 14 (1899), ss. 343-49.

sonlandırmıştır.²²² Brockelmann bu makalesi hakkında düzeltmelerde bulunan J. Barth'ı farklı yönlerde eleştirmiş ve bir savunma kaleme almıştır.²²³

5.15. Haplologische Silbenellipse im semitischen (ZDMG, 1905)

(Sâmî Dillerinde Orta Hece Düşmesi)

Brockelmann bu çalışmasını “*İbrânîce Ses Bilgisi*” başlıklı makalesini eleştiren J. Barth’a cevap niteliğinde kaleme almıştır. Brockelmann Barth’ın eleştirilerini sıralamış, bunlara detaylı cevaplar sunmuş ve Barth’ın eleştirilerinin kapsamı dışına çıkan konulara etraflıca değinmiştir. Carl Brockelmann’ın Barth’ı ve eleştirilerini ciddiye almadığı ve onu alaya aldığını, kullanmış olduğu üslûbundan anlaşılmaktadır.²²⁴ O bu makalesini eleştiren A. Fischer’e aynı derginin bir sonraki cildinde cevap vermiştir.²²⁵

5.16. Semitische Analogiebildung (ZDMG, 1913)

(Sâmî Dillerinde Analoji Oluşumu)

Sâmî dillerinde eş ve zıt anlamlı kelimelerin şeklen birbirlerine benzediklerini ortaya koymayı hedefleyen Brockelmann, Sâmî dillerinden bazı kelimeleri örnek göstererek iddiasını delillendirmeye çalışmıştır.²²⁶

²²² bkz. Carl Brockelmann, “Die Femininendung t im semitischen”, *Jahresberichte der schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur*, c. 81, Orientalisch-sprachwissenschaftliche Sektion (1903), ss. 1-24.

²²³ bkz. Carl Brockelmann, “Gegen J. Barth”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 57 (1903), ss. 795-97; Carl Brockelmann, “Nochmals die Endungen û und üt”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 18 (1904), ss. 99-100.

²²⁴ bkz. Carl Brockelmann, “Haplologische Silbenellipse im Semitischen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 59 (1905), ss. 629-32.

²²⁵ bkz. Carl Brockelmann, “Zur Haplologischen Silbenellipse im Semitischen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 60 (1906), s. 326.

²²⁶ bkz. Carl Brockelmann, “Semitische Analogiebildung”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 67 (1913), ss. 107-12.

5.17. Semitische Reimwortbildung (ZS, 1927)

(Sâmî Dillerinde Kelime-i Kafiye Oluşumu)

Makalesinde kafiye'nin Sâmî dilleri üzerindeki etkisini açıklamayı hedefleyen Brockelmann, kafiye'nin mezkûr dillerde çok önemli bir yerinin olduğunu iddia etmiştir. Brockelmann Sâmîler indinde kafiye'nin önemini açıklamak için onların farklı dillerden kendi dillerine kelimeler aktardıklarını ve bu sözcükleri yer yer değiştirdiklerini, hatta bu sebeple kelime türettiklerini iddia etmiş ve her iddiasını örnek kelimelerle ve ikna edici açıklamalarla desteklemiştir.²²⁷

5.18. Deminutiv und Augmentativ im semitischen (ZS, 1928)

(Sâmî Dillerinde Küçültme ve Büyütme İsimleri)

Makalesinde Sâmî dillerindeki büyütme ve küçültme isimlerini konu edinen Brockelmann, farklı eserlerden kelimeleri örnek göstererek Sâmî dillerini mukayeseli olarak ele almıştır. Öncelikle büyütme ve küçültme isimlerini ayrı ayrı alan Brockelmann, sonrasında bu iki yapının aynı kelimedede bulunabileceği iddiasını savunmuştur.²²⁸

5.19. Zur Grammatik des Osmanisch-Türkischen (ZDMG, 1916)

(Osmanlı Türkçesi'nin Grameri Hakkında)

Osmanlı Türkçesi gramerinin dilbilimsel bir temele dayanmadığını - herhangi bir açıklamada bulunmadan - iddia eden Brockelmann, makalesini iki başlık altında kaleme almıştır. İlk bölümde fiillerin belirli zaman ve yapılara göre geçirdikleri

²²⁷ bkz. Carl Brockelmann, "Semitische Reimwortbildung", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 5 (1927), ss. 6-38.

²²⁸ bkz. Carl Brockelmann, "Deminutiv und Augmentativ im Semitischen", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 6 (1928), ss. 109-34.

değişimleri ortaya koyan Brockelmann, makalesini sayı sıfatlarını inceleyerek sonlandırmıştır.²²⁹

5.20. Altosmanische Studien I. Die Sprache Asyqpasas und Ahmedîs (ZDMG, 1919)

(Erken Dönem Osmanlı Araştırmaları I. Âşık Paşa ve Ahmedî'nin Dilleri)

Makalesinde Âşık Paşa'nın²³⁰ “*Garibnâme*”sini Ahmedî'nin²³¹ “*İskendernâme*”si ile karşılaştıran Brockelmann, bu iki eser üzerinden Osmanlı Türkçesi'ni araştırmaya koyulmuştur. Özellikle ses ve şekil bilgisi açısından incelemelerde bulunan Brockelmann, Osmanlı Türkçesi'nin zaman içindeki geçirdiği değişiklikleri tespit etmeye gayret etmiştir.²³²

5.21. Mahmûd al-Kasgharîs Darstellung des türkischen Verbalbaus (KELETİ SZEMLE, 1919)

(Kaşgarlı Mahmud'a Göre Türkçe Fiil Yapsının Tasviri. Doğu Araştırmaları, 1919)

Brockelmann makalesine Kâşgarlı'nın ve eserinin edebiyat alanındaki önemine değinerek başlamıştır. “*Dîvânü Lugâti't-Türk*”ün fiiller ve yapıları ile alakalı bölümlerini derleyen ve Almanca'ya tercüme eden Brockelmann, gerekli gördüğü yerlerde bazı kelimeleri açıklamış ve ele alınan konuların okuyucuya daha iyi aktarılabilmesi için farklı eserlere atıflarda bulunmuştur.²³³

²²⁹ bkz. Carl Brockelmann, “Zur Grammatik des Osmanisch-Türkischen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 70 (1916), ss. 185-215.

²³⁰ Âşık Paşa ve eseri için bkz. Günay Kut, Ahmet Yaşar Ocak, “Âşık Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, c. 4, ss. 1-3.

²³¹ Ahmedî ve eseri için bkz. Günay Kut, “Ahmedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c. 2, ss. 165-67.

²³² bkz. Carl Brockelmann, “Altosmanische Studien I. Die Sprache Asyqpasas und Ahmedîs”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 73 (1919), ss. 1-29.

²³³ bkz. Brockelmann, “Mahmûd al-Kâşgharîs Darstellung des türkischen Verbalbaus”, ss. 29-49.

5.22. Alturkestanische Volksweisheit (Ostasiatische Zeitschrift, 1920)

(Eski Türkistan Halk Hikmeti. Doğu-Asya Dergisi, 1920)

Kaşgarlı'nın Dîvân'ına dair çalışmalarını devam ettiren Brockelmann, bu makalesinde Dîvân'daki atasözlerini araştırmayı hedeflemiştir. Carl Brockelmann eserde kayıt altına alınmış 264 atasözünü derlemiş ve Almanca'ya tercüme etmiştir.²³⁴

5.23. Turkologische Studien (ZDMG, 1920)

(Türkoloji Araştırmaları)

Makalesini iki bölümde kaleme alan Brockelmann, ilk bölümde cümledeki öğelerin isimleştirmesine dair açıklamalarda bulunmuş ve iddialarını Osmanlı Türkçesi ve Uyгурca'dan örneklerle desteklemiştir. Türkçe'de "yapmak" anlamını taşıyan fiillerin etimolojisini araştırdığı sonraki bölümde, "eyle- (eylemek/yapmak)" fiilinin eski Türkçe'de "edle" diye kullanıldığını iddia etmiş ve mezkûr fiili çeşitli kalıplar içinde değerlendirerek elde edilen farklı anlamlara değinmiştir.²³⁵

5.24. Alturkestanische Volkpoesie I, II (Asia Major, 1923, 1924)

(Eski Türkistan Halk Şiirleri)

Carl Brockelmann bu makalesinde Kaşgarlı'nın "*Dîvânü Lugâti't-Türk*"ünde topladığı şiirleri derlemiştir. Öncelikle Dîvân'ın 1915 yılında neşredildiğine değinen Brockelmann, eserdeki şiirlerin Ağıt, Kahramanlık, Eğlence, Av, Aşk, Doğa Tasviri ve Atasözleri başlıkları altında toplanabileceği hususuna değinmiştir. O, şiirlerin ortaya çıkış tarihi hakkında kesin bir tarih verilemeyeceğini savunmuş ve şiirlerin İslâm'dan bahsetmemesini gerekçe göstererek Türklerin İslâm dinini henüz kabul etmedikleri bir döneme ait olmaları gerektiğini öne sürmüştür. Şiirleri yukarıda

²³⁴ R. Nagy Laszlo, "İsmertetesek", *Körösi Csoma Archivum*, c. 1 (1921-1925), s. 158.

²³⁵ bkz. Carl Brockelmann, "Turkologische Studien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 74 (1920), ss. 212-15.

belirtilen başlıklar altında ele alan Brockelmann, metnin aslının ardından Almanca tercümesine yer vermiştir. Şiirlerin şekilsel yapısına da değinen Brockelmann, çok azı hakkında açıklayıcı yorumlarda bulunmuştur. Carl Brockelmann 1923 yılında kaleme aldığı ilk bölümde sadece Eğlence ve Av başlıkları altındaki şiirleri sıralamış, diğer başlıkları ise 1924 yılındaki ikinci bölümde kaleme almıştır.²³⁶

5.25. Ein neues Südtürkisches Sprachdenkmal (İslamica, 1930)

(Yeni Bir Güney Türkçe'si Dil Anıtı)

Carl Brockelmann bu makalesinde - Eyyûbîler'in Hısn-Keyfa (Hasankaya) kolu hükümdarlarından - el-Melikü's-Sâlih Selâhaddîn'in divanı "*ed-durr el-munaddad*"ı konu edinmiştir. Öncelikle içerik hakkında bilgi veren Brockelmann, divanda Farsça ve Arapça şiirlerin yanında 55 adet Türkçe şiirin bulunduğu bilgisini vermiştir. Brockelmann eserle ilgili tasvirini sonlandırmasının ardından, tespit ettiği Türkçe şiirleri dilsel açıdan incelemeye tabi tutmuştur.²³⁷

5.26. Gibt es einen hamitischen Sprachstamm? (Antrophos, 1932)

(Bir Hâmî Dil Ailesi Var Mıdır?)

Brockelmann Afrika dillerini Sâmi dilleri ile birleştirerek Hâmî dil ailesini ortaya çıkarma fikri hakkında kaleme aldığı makalesinde, öncelikle bu alanda kaleme alınmış eski çalışmaları kısaca tanıtmıştır. O Eski Mısır dilini Sâmi dilleri ile kıyaslamış, ardından Berberîce'yi de aynı kıyasa tabi tutmuştur. Berberîlerin Arap külütürü ve dili ile iç içe yaşamış olmaları hasebiyle dillerinin Sâmiîlerinkine benzeyebileceği hususuna dikkat çeken Brockelmann, son olarak Kuşitik dillerini Sâmi dilleri ile kıyaslamış ve mukayese edilen dillerin birbirlerine benzediklerini

²³⁶ bkz. Brockelmann, "Alturkestanische Volkspoesie I", ss. 3-24; Brockelmann, "Alturkestanische Volkspoesie II", ss. 24-44.

²³⁷ bkz. Carl Brockelmann, "Ein neues Südtürkisches Sprachdenkmal", *İslamica*, c. 4 (1930), ss. 170-82.

ifade etmiştir. Fakat sadece bir etkene dayanarak mezkûr dilleri bir araya getirmenin mümkün olmayacağını savunmuştur.²³⁸

5.27. Ägyptisch semitische Etymologien (ZS, 1932)

(Eski Mısır ve Sâmi Dilleri Etimolojisi)

Carl Brockelmann bu makalesinde eski Mısır dilinin kökeninin Sâmi dil ailesinde olduğunu ispat etmeye gayret etmiştir. Erken bir dönemde Sâmi dillerinden ayrılan Mısırcı'nın gelişimi seyrinde mensup olduğu eski dil ailesinden etkilenmeye devam ettiğini savunan Brockelmann, gerek kelimelerin kökenlerine dair yaptığı açıklamalarla, gerek dil kaidelerine dair sunduğu delillerle iddiasını ıspatlamaya çabalamıştır.²³⁹ Brockelmann ilerleyen yıllarda aynı konuya dair makaleler yayınlamıştır.²⁴⁰

5.28. Das semitische mit Ausschluß des Sabaeo-Minäischen und der abessinischen Dialekte sowie der alttestamentlichen Studien (ZDMG, 1904-1910)

(Sebe Maince'si, Âsurca Lehçeleri ve Tevrat Araştırmaları Hariç Tutularak Sâmi Dilleri)

Brockelmann mezkûr başlık altında 1904-1910 yılları arasında Sâmi dilleri hakkında kaleme alınmış eserleri ve yine bu alanda elde edilmiş yeni bulguları tanıtmıştır.²⁴¹

²³⁸ bkz. Carl Brockelmann, "Gibst es einen hamitischen Sprachstamm?", *Anthropos*, c. 27, sy. 5/6 (1932), ss. 797-818.

²³⁹ bkz. Carl Brockelmann, "Ägyptisch-Semitische Etymologien", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 8 (1932), ss. 97-117.

²⁴⁰ Carl Brockelmann, "Zur Ägyptisch-Semitischen Etymologie", *Mélanges Maspéro*, c. 1, Le care (1934), ss. 379-83; Carl Brockelmann, "Neue Ägyptisch-Semitische Etymologien", *Scritti in Onore di Alfredo Trombet*, 1938, ss. 143-54.

²⁴¹ bkz. Carl Brockelmann, "Das Semitische mit Ausschluß des Sabaeo-Minäischen und der abessinischen Dialekte sowie der alttestamentlichen Studien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 58 (1904), ss. 251-60; Carl Brockelmann, "Das Semitische mit Ausschluß des Sabaeo-Minäischen und der abessinischen Dialekte sowie der alttestamentlichen

5.29. Neuere Theorien zur Geschichte des Akzents und des Vokalismus im Hebräischen und Aramäischen (ZDMG, 1940)

(İbrânîce ve Ermenîce'deki Aksan ve Vokal Tarihi Hakkında Yeni Teoriler)

Carl Brockelmann bu makalesinde İbrânîce ve Ermenîce dillerinde aksan ve vokal'in tarihini ele alan beş eseri kısaca tanıtmıştır. Brockelmann bu eserleri dilbilgisel açıdan incelemiş ve bazı noktalarda tenkit etmiştir.²⁴²

6. DÜZELTME İÇERİKLİ TARİH MAKALELERİ

6.1. Zum Leben des Mar Benjamin (ZA, 1897)

(Mar Bünyamin'in Hayatı Hakkında)

Doğu Asya Cemiyeti Dergisi'nde 1896 yılında V. Scheil'in Mar Benyamin'in hayatını efsaneleştirerek anlattığı bir makalesi hakkında değerlendirmelerde bulunan Brockelmann, Scheil'in kaleme aldığını iddia ettiği efsanesinden önceki bir tarihte benzerinin yayınlanmış olduğunu ve onun önceki anlatımı bazı değişikliklere tabi tutarak yayınladığını savunmuştur.²⁴³

6.2. Ephesia Grammata (Bonner Jahrbücher, 1899)

(Efes Yazısı, Bonn Yıllıkları, 1899)

Studien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 59 (1905), ss. 192-96; Carl Brockelmann, "Das Semitische mit Ausschluß des Sabaeo-Minäischen und der abessinischen Dialekte sowie der alttestamentlichen Studien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 60 (1906), ss. 255-61; Carl Brockelmann, "Das Semitische mit Ausschluß des Sabaeo-Minäischen und der abessinischen Dialekte sowie der alttestamentlichen Studien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 61 (1907), ss. 246-54; Carl Brockelmann, "Das Semitische mit Ausschluß des Sabaeo-Minäischen und der abessinischen Dialekte sowie der alttestamentlichen Studien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 62 (1908), ss. 155-66; Carl Brockelmann, "Das Semitische mit Ausschluß des Sabaeo-Minäischen und der abessinischen Dialekte sowie der alttestamentlichen Studien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 63 (1909), ss. 212-19; Carl Brockelmann, "Das Semitische mit Ausschluß des Sabaeo-Minäischen und der abessinischen Dialekte sowie der alttestamentlichen Studien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 64 (1910), ss. 259-64.

²⁴² bkz. Carl Brockelmann, "Neuere Theorien zur Geschichte des Akzents und des Vokalismus im Hebräischen und Aramäischen", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 94 (1940), ss. 332-71.

²⁴³ bkz. Carl Brockelmann, "Zum Leben des Mar Benjamin", *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 12 (1897), ss. 270-71.

Almanya'nın Gellep kentinde bulunmuş altın bir muska üzerinde değerlendirmelerde bulunan Siebourg'un iddialarına karşılık kaleme alınmış bir makalesidir. Muskanın Fenikelilere ait olduğunu iddia eden Siebourg'a karşılık Brockelmann, buluntunun - yazısını tahlil ederek – eski Babil'e ait olduğunu savunmuştur.²⁴⁴

6.3. Zu den Gedichten des Hudailiten Mulaih b. el-Hakem (ZS, 1928)

(Huzâalı Muleyh b. el-Hakem'in Şiirleri Hakkında)

Bu makale Wellahusen'in "*Huzâ'lîların Şarkıları*" başlıklı çalışmasından alıntıda bulunan ve kullandığı şiirleri Almanca'ya tercüme etmiş olan Hermann Bräu'ün tercümelerine dair Brockelmann'ın kapsamlı bir eleştirisidir.²⁴⁵

6.4. Beiträge zur Kritik und Ergänzung von İbn Hazm's Tauq al-Hamâma (İslamica, 1932)

(İbn Hazm'ın Tavku'l-Hamâme'sine Yöneltilen Eleştiri ve Eklere Katkılar)

İbnü'l-Cevzî'nin İbn Hazm'ın "*tavku-l-hamâme*"sinden intihalde bulunduğunu iddia eden Brockelmann, bu alıntılar hakkında kaleme alınan bazı çalışmaları kısaca tanıtmış ve ardından eserleri ciddi tahlillere tabi tutarak eleştirmiştir.²⁴⁶

7. DÜZELTME İÇERİKLİ DİLBİLİMSEL MAKALELERİ

7.1. Aus einem Briefe des Herrn Dr. C. Brockelmann (ZA, 1894)

(Sayın Dr. C. Brockelmann'ın Bir Mektubundan)

²⁴⁴ bkz. Carl Brockelmann, "Ephesia Grammata", *Bonner Jahrbücher*, c. 104 (1899), ss. 192-93.

²⁴⁵ bkz. Carl Brockelmann, "Zu den Gedichten des Hudailiten Mulaih b. el-Hakem", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 6 (1928), ss. 5-9.

²⁴⁶ bkz. Carl Brockelmann, "Beiträge zur Kritik und Ergänzung von Ibn Hazm's Tauq al-Hamâma", *İslamica*, c. 5 (1932), ss. 462-74.

Brockelmann bu yazısında Bruno Meissner tarafından Süryânîce bir kelimenin etimolojisine dair kaleme alınan bir makaleyi düzeltmiştir.²⁴⁷

7.2. Etymologische Miscellen (ZDMG, 1897)

(Etimolojik Kısa Metinler)

Makalesini beş bölümde ele alan Brockelmann her bir kısımda Sâmi dillerine dair kaleme alınmış farklı metinlerdeki hatalı etimolojik değerlendirmeleri ele almış ve bunları düzeltme gayretinde bulunmuştur.²⁴⁸

7.3. Nochmals Landauer (ZDMG, 1898)

(Tekradan Landauer)

Brockelmann bu reddiyesini bir yıl önce etimolojik tahlillerde bulunduğu (Etymologische Miscellen) makalesinin ilk kısmına dair kaleme almayı gerekli görmüştür. Ne kadar metin içinde belirtilmiş olmasa da, önceki makalesindeki etimolojik tahlillerini derinleştirmesi ve metnin bir itiraz formatında kaleme alınmış olması, Brockelmann'ın bu makalesini evvelinde kaleme almış olduğu makalesine gelen itirazlara karşılık bir savunma niteliğinde telif ettiği aşîkârdır.²⁴⁹

7.4. Zur syrischen Betonungs- und Verslehre (ZDMG, 1898)

(Süryânîce Vurgu ve Metrik Bilimi Hakkında)

²⁴⁷ Carl Brockelmann, "Aus einem Briefe des Herrn Dr. C. Brockelmann", *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 9 (1894), s. 422.

²⁴⁸ bkz. Carl Brockelmann, "Etymologische Miscellen", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 51 (1897), ss. 658-60.

²⁴⁹ bkz. Carl Brockelmann, "Nochmals Landauer", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 52 (1898), s. 282.

Brockelmann bu makalesinde Grimme'nin Süryânîce vurgu ve metrik bilimi hakkındaki - kendisine ait teorisini ortaya koyduğu - yazısını eleştirmiş ve düzeltmelere tabi tutmuştur.²⁵⁰

7.5. Erwiderung (Theologische Quartalschrift, 1901)

Reddiye (Teolojik Çeyrek Yazı, 1901)

“*Syrische Grammatik*” (Süryânîce Gramer) eserinde hocası Nöldeke'den intihalde bulunduğu iddiasına cevap verdiği bir makalesidir.²⁵¹

7.6. Ein syrischer Text in armenischer Umschrift (ZDMG, 1902)

(Süryânîce Bir Metnin Ermenîce'ye Transkripsiyonu)

Süryânî literatüründe kutsal kabul edilen Efrahim ile öğrencisi İshâk'ın arasında Noel'in zamanı ile alakalı geçen bir diyalogu aslı olan Süryânîce'sinden Ermenîce'ye çeviren M. Narr'ın makalesine dair bir düzeltmedir. Brockelmann Narr'ın çeviri yazısında hataların oluştuğunu savunmuş ve bunları 21 madde altında düzeltmiştir.²⁵²

7.7. Ġauharî und die Anordnung des arabischen Alphabets (ZDMG, 1915)

(Cevherî ve Arap Alfabeti'nin Düzenlenmesi)

Arap harflerinden “he”nin “vav” dan önce geldiği teorisini ortaya koyan Schwarz'ı eleştirdiği bir makalesidir. Schwarz'ın bahsettiği sıralamanın sadece klasik edebiyat kitaplarında mevcut olduğunu ve bununla fiillerin başlangıç sesini ve

²⁵⁰ bkz. Carl Brockelmann, “Zur syrischen Betonungs- und Verslehre”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 52 (1898), ss. 401-8.

²⁵¹ bkz. Carl Brockelmann, “Erwiderung”, *Theologische Quartalschrift*, c. 83 (1901), s. 318.

²⁵² bkz. Carl Brockelmann, “Ein syrischer Text in armenischer Umschrift”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 56 (1902), ss. 616-18.

kökünü belirtmenin hedeflendiğini savunan Brockelmann, meslektaşını sert ve alaycı bir dil ile eleştirmiştir.²⁵³

7.8. Eine Türkische Urkunde aus Ungarn (İslam, 1917)

(Macaristan'dan Türkçe Bir Belge)

G. Jacob'un "*Hilfsbuch für Vorlesungen über das Osmanisch-Türkische*" (Osmanlı Türkçesi Derslerine Yardımcı Kitap) başlıklı çalışmasında "Festsetzung der Preise für Getreide und Wein durch die türkische Regierung" (Türk Hükümeti Tarafından Hububat ve Şarap Fiyatlarının Belirlenmesi) başlığı altında bir belge yayınladığına dikkat çeken Brockelmann, belgeyi inceledikten sonra Jacob'un başlık seçiminde hatalı olduğunu savunmuştur. Brockelmann belgenin içeriğine göre, çiftçinin mahsulünün fiyatını kendisinin belirlediğini ortaya koymuş ve Jacob'u acemi okuyucular için hazırladığı kitabına dâhil ettiği belgeyi okuyamadığı gerekçesiyle alaycı bir tavırla eleştirmiştir.²⁵⁴

7.9. Mohammed-Mehmed (ZDMG, 1917)

(Muhammed-Mehmed)

Brockelmann bu kısa yazısında "Eine türkische Urkunde aus Ungarn" başlıklı makalesinde Macaristan Valilerinden Mehmed Bey'in kaleme aldığı bir evrakı Almanca'ya çevirirken "Mehmed" ismini "Muhammed"e dönüştürmüş olmasının sebebini açıklamıştır. Mezkûr makalede tenkit ettiği Jacob'un kendisini eleştireceği kaygısıyla "Mehmed"i –aslına uygun olarak – "Muhammed"e dönüştürdüğünü savunan Brockelmann, meseleye dair bazı açıklamalarda bulunmuştur. O - başlıklarını zikretmediği - Osmanlı literatürüne ait bazı eserlerde Mehmed isminin aslına uygun bir şekilde Muhammed olarak zikredildiğini, dolayısıyla yazılışının

²⁵³ bkz. Carl Brockelmann, "Gauharî und die Anordnung des arabischen Alphabets", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 69 (1915), ss. 383-84.

²⁵⁴ bkz. Carl Brockelmann, "Eine Türkische Urkunde aus Ungarn", *İslam*, c. 7 (1917), ss. 345-48.

ismin telaffuzu hakkında her hangi bir değişikliğe sebebiyet vermeyeceğini savunmuştur.²⁵⁵

7.10. Syriaca (ZS, 1928)

(Süryânîce)

İki bölüm altında ele aldığı makalesinin ilk bölümünde R. Payne Smith tarafından kaleme alınan Süryânîce'ye ait bir sözlük (*Supplement to the Thesaurus Syriacus*) hakkında düzeltmelerde bulunan Brockelmann, ikinci bölümde aynı derginin beşinci cildinde Giuseppe Furlani tarafından kaleme alınan bir makaleyi tashih etmiştir.²⁵⁶

7.11. Superglossen zu Schleifer's Randglossen zum Lexicon Syriacum (ZS, 1929)

(Schleifer'in Lexicon Syriacum Hakkındaki Kenar Eleştirilerine Süper [Büyük] Eleştiriler)

Brockelmann bu makalesinde eseri "*Lexicon Syriacum*" u (Süryânîce Sözlük) eleştiren Schleifer'in eleştirilerine cevap vermiştir.²⁵⁷

7.12. Zur Kritik der traditionellen Aussprache des Äthiopischen (ZS, 1929)

(Etiyopyaca'nın Geleneksel Telaffuzu Hakkında Bir Eleştiri)

Öncelikle bu alanda yapılan çalışmaları kısaca tanıtan Brockelmann, geleneksel Etiyopyaca'nın hangi bölgelerde konuşulduğu ile alakalı tahlillerinin ardından, oryantalist Littman ve Mittwoch'un bu alandaki çalışmalarını ele almıştır.

²⁵⁵ bkz. Carl Brockelmann, "Mohammed-Mehmed", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 71 (1917), ss. 269-70.

²⁵⁶ bkz. Carl Brockelmann, "Syriaca", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 6 (1928), ss. 1-4.

²⁵⁷ bkz. Carl Brockelmann, "Superglossen zu Schleifer's Randglossen zum Lexicon Syriacum", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 7 (1929), ss. 307-10.

Her ikisinin eserini tahlile tabi tutan Brockelmann, bu çalışmaları özellikle ses ve şekil bilgisi açısından eleştirilere tabi tutmuştur.²⁵⁸

7.13. Zu dem syrischen Kaufvertrag aus Edessa (ZS, 1935)

(Edessa'dan Süryânîce Satış Sözleşmesi)

Aynı derginin 33. sayfasında yayınlanan Süryânîce bir satış sözleşmesine dikkat çeken Brockelmann, sözleşmenin bazı bölümlerini tercüme etmiş ve düzeltilmesi gereken yerlere işaret etmiştir.²⁵⁹

7.14. Zur arabischen Handschriftenkunde (ZS, 1935)

(Arapça El Yazması Dersine Dair)

Oryantalist Alphonse Mingana'nın Doğu yazmalarını tanıttığı katalogunu inceleyen Brockelmann, eserin bazı kısımlarına dair düzeltmelerde bulunmuştur.²⁶⁰

7.15. Textkritische Bemerkungen zu al-Balâdurî's Ansâb al-Asrâf (ZDMG, 1937)

(Belâzürî'nin Ensâbü'l-Eşrâf'ına Metin Eleştirisi Yorumları)

Carl Brockelmann'ın bu makalesi Belâzürî'nin²⁶¹ “*Ensâbü'l-Eşrâf*”ının²⁶² Emevîleri konu edinen beşinci cildini İstanbul yazmasını temel alarak yayınlayan Gotein'in çalışmasına yönelik bir eleştiridir. Brockelmann kısa makalesinde Gotein

²⁵⁸ Carl Brockelmann, “Zur Kritik der traditionellen Aussprache des Äthiopischen”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 7 (1929), ss. 205-13.

²⁵⁹ bkz. Carl Brockelmann, “Zu dem syrischen Kaufvertrag aus Edessa”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 10 (1935), s. 163.

²⁶⁰ bkz. Carl Brockelmann, “Zur arabischen Handschriftenkunde”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 10 (1935), ss. 230-34.

²⁶¹ Belâzürî için bkz. Mustafa Fayda, “Belâzürî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, c. 5, ss. 392-93.

²⁶² Ensâbü'l-Eşrâf için bkz. Mustafa Fayda, “Ensâbü'l-Eşrâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, c. 11, ss. 249-51.

neşrinin bazı hareke hatalarına ve hatalı yazılan kelimelere değinerek çalışmasını sonlandırmıştır.²⁶³

8. İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ (ENCYCLOPAEDIA İSLAMICA) MADDELERİ

8.1. 1913 (1. CİLT) YILINDA YAYINLANANLAR

‘Abd al-Ghanî, ‘Abd al-Kâdir al-Baghdâdî, al-‘Abdarî, al-Abîvardî, Abkâriûs, Abu’l-Ainâ, Abû ‘Amr, Abu’l-Faradj al-İsbahânî, Abû Firâs, Abu’l-Mahâsin, Abû Nu’aim, Abû Nuwâs, Abû Shâma, Abû ‘Ubaid, Abû Zaid, ‘Adî b. al-Rîkâ’, al-‘Aidarûsî, ‘Aisha bint Yûsuf b. Ahmed al-Bâ’ûnîya, al-Akhdarî, al-Akhfash, al-A’lam Abu’l-Hadjdjâdj, al-Shantamarî, ‘Alî b. Djahm al-Sâmî, ‘Alî b. Maimûn, ‘Alî b. Zâfir, ‘Alî Khân, Alûsî-Zâde, al-A’mash, al-Amîdî, al-Anbârî, al-‘Anhûrî, al-Antâkî, ‘Antar b. Shaddâd, ‘Arabfakîh, Arabien: f) Arabische Litteratur, al-‘Askarî, al-Azharî, al-Baidâwî, al-Baihakî, Bakhtîshû’, al-Bâkillânî, al-Bakrî, Barhebräus, al-Birûnî, al-Birzâlî, Boktor, al-Bukhârî, al-Bulkînî, al-Bûrînî, al-Burzulî, al-Bustî, al-Dasûkî İbrâhîm b Muhammad, Dâ’ûd al-Dawwânî, al-Dimashkî, al-Dînawarî, al-Djannâbî, al-Djawâlîkî, al-Djawbarî, al-Djurdjânî, al-Djuwainî.²⁶⁴

8.2. 1927 YILINDA (2. CİLT) YAYINLANANLAR

Al-Fâkihî, Fâris al-Shidyâk, al-Fâsî, al-Fihri, al-Fîrûzâbâdî, al-Ghuzûlî, al-Halabî, İbn ‘Abd Rabbihî, İbn Abî Hadjala, İbn Asâkîr, İbn Âtâ’Allah, İbn ‘Atham al-Kûfi, İbn Battûta, İbn al-Djawzî, İbn Hibbân, İbn Hidjdja, İbn Hishâm, İbn İshâk, İbn Kathîr, İbn Khallikân, İbn Kutaiba, İbn Nubâta, İbn al-Sarrâdj, İbn Suraidj, İmrân b. Hittân al-Sadûsî, al-Kâdî al-Fâdil, al-Kalbî, Kalîla wa-Dimna, al-

²⁶³ bkz. Carl Brockelmann, “Textkritische Bemerkungen zu Al-Balâdurî’s Ansâb al-Asrâf”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 91 (1937), ss. 373-75.

²⁶⁴ Spieß, *Verzeichnis der Schriften von Carl Brockelmann*, s. 16.

Kalkashandî, al-Kalyûbî, Kamâl al-Dîn, al-Karâbîsî, Karshûnî, al-Kastallânî, al-Kiftî, al-Kindî, al-Kisâ'î, Kudâma²⁶⁵

8.3. 1934 (4.CİLT) YILINDA YAYINLANANLAR

al-Sâdî, al-Saiyîd al-Himyarî, Sâlim, al-Sukkarî, al-Tha'âlibî, Ushâk, al-Washshâ, al-Ya'kûbî, Yûsuf Khâss Hâdjib, al-Zamakhsharî²⁶⁶

8.4. 1936 (3.CİLT) YILINDA YAYINLANANLAR

Labîd, al-Madâ'inî, Makâma, al-Makrîzî, Mathal, al-Mâwardî, al-Mayurkî, Mehrî, Mikha'il Sabbâgh, Mis'ar b. Muhalhil, Mubarrad, Muhammad Murtadâ, Al-Murtadâ al-Sharîf, al-Nadjâshî, al-Nahrawâlî, al-Nasawî, al-Nawawî, al-'Olaimî, al-Râghîb al-İsfahânî²⁶⁷

²⁶⁵ Spieß, *Verzeichnis der Schriften von Carl Brockelmann*, s. 21.

²⁶⁶ Spieß, *Verzeichnis der Schriften von Carl Brockelmann*, s. 24.

²⁶⁷ Spieß, *Verzeichnis der Schriften von Carl Brockelmann*, s. 25.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CARL BROCKELMANN'IN TARİHÇİLİĞİ

1. KAYNAK KULLANIMI

Carl Brockelmann “*İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*” başlıklı (tarihe dair kaleme almış olduğu eserlerin başyapıtı mesabesinde) eserinin önsözünde, hangi kaynakları sıkça kullandığını okuyucu ile paylaşmıştır. Kaynakları arasında Julius Wellhausen, L. Caetani, W. Barthold, V. Minorsky ve P. Witteks gibi oryantalist şahsiyetleri öne çıkaran Brockelmann’ın, tarih konulu çalışmalarında genel itibarı ile batılı yazarları tercih ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Brockelmann’ın yukarıda bahsedilen eseri için başvurduğu yaklaşık 100’e yakın kaynaktan sadece iki tanesinin doğulu yazarlar²⁶⁸ tarafından kaleme alınmış olması sunulan iddiayı destekler mahiyettedir.²⁶⁹ Fakat Brockelmann’ın sadece batılı yazarlardan yararlandığını savunmak doğru olmayacaktır. Zira yer yer A. Zeki Velidi, Zaky Muhammed Hassan ve M. F. Köprülü gibi yazarlara, Belâzürî gibi İslâm tarihçilerine başvurması²⁷⁰, nadiren Kur’ân ayetlerine atıfta bulunması²⁷¹ ve İslâm literatürüne ait araştırmalarında genellikle kaynakların aslından faydalanmış olması²⁷² belirtilmesi gereken bir husustur.

Brockelmann’ın “*İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*” incelendiğinde kaynak kullanımını açısından bazı düzensizlikler ile karşılaşılmaktadır. İlk olarak belirtilmesi gereken husus, Carl Brockelmann’ın eserinde verdiği bilgileri kaynaklandırma açısından dipnot sistemini asgari düzeyde kullanmış olmasıdır. Yaklaşık 450 sayfa kapsamında olan eserine sadece 126 dipnot kullanmış olması – ki bu dipnotların

²⁶⁸ Muhammed Sabri (Mısır’lı Tarihçi) ve Amin Rihani (1901 yılında Amerikan vatandaşı olmuş olan Lüblan’lı Tarihçi)

²⁶⁹ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 459-62.

²⁷⁰ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 78.

²⁷¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 12.

²⁷² örnek olarak bkz. Brockelmann, “Zu al-Ğahsijârîs Wezirgeschichte”, ss. 32-38; Brockelmann, “Das Dichterbuch des Muhammad b. Sellâm al-Ğumahî”, ss. 109-25; Brockelmann, “Zu den rhetorischen Schriften des İbn al-Muqaffa”, ss. 231-32.

birçoğu sadece birtakım açıklamalar içeriyor ve kaynaklara atıfta bulunulmuyor²⁷³ - sunulan iddiayı destekler mahiyettedir. Ayrıca belirtilmesi gerekir ki dipnotlarda verilen kaynakların birçoğuna eserin bibliyografyasında ulaşmak mümkün değildir.²⁷⁴ Brockelmann açıklamayı gerek duymadığı bir sebepten ötürü, eserinin kaynakçasında sadece yeni dönemin en önemli kaynaklarına atıfta bulunduğunu, istifade ettiği diğer kaynakların ise dipnotlarda yer aldığını belirtmiştir.²⁷⁵

Brockelmann'ın kaynaklara atıfta bulunmasına ilişkin sabit bir metodunun olmadığını ifade etmek gerekir. Bazen paragraf başında ve yer yer paragraf sonlarında dipnotlara atıfta bulunan Brockelmann, genel itibarı ile kaynakların başlıklarına atıfta bulunmak ile yetinmekte ve sayfa bilgisi vermemektedir.²⁷⁶ Brockelmann'ın dipnotlarda sayfa sayısı ile birlikte belirttiği kaynakların genellikle aynı eser başlıklarını içermesi, muhtemelen daha detaylı araştırdığı ve üzerinde daha derin tesirler bırakan kaynakların varlığına işaret etmektedir.²⁷⁷ Brockelmann makalelerinde kaynaklara farklı bir şekilde atıfta bulunmaktadır. Bazı makalelerinde, kaynaklarını parantez içinde paragrafın sonuna veyahut metnin içine yerleştiren Brockelmann, bazen de müellifleri metin içinde anarak atıflarda bulunmaktadır.²⁷⁸ Yine başka bir eserinde Brockelmann'ın farklı bir kaynak kullanım biçimine şahit olmak mümkündür. O kaleme aldığı paragrafların aralarında faydalandığı müellif ve eserine işaret etmektedir.²⁷⁹

Carl Brockelmann eserlerinde alıntılarda bulunmasına rağmen bunları kaynaklarıyla desteklememesi dikkat çekmektedir. Bedevînin bencil olduğunu iddiaya kalkışan Brockelmann, bu tezini destekleyecek bir sözü²⁸⁰ nakletmesine rağmen, alıntının kaynağına dair her hangi bir bilgi vermektedir.²⁸¹ Yine meşhur

²⁷³ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*.

²⁷⁴ örnek olarak bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 5, 7, 12-14, 19, 37, 47, 51, 276.

²⁷⁵ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. VI.

²⁷⁶ örnek olarak bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 5,7.

²⁷⁷ sıkça kullanılan kaynaklara örnek olarak (E.Diez, İslâm Milletleri'nde Sanat) bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 78, 129.

²⁷⁸ örnek olarak bkz. Brockelmann, "Ein Tieropfer in der georgischen Kirche", ss. 554-56; Brockelmann, "Allah und die Götzen, der Ursprung des islamischen Monotheismus", ss. 99-121; Brockelmann, "Das Dichterbuch des Muhammad b. Sellâm al-Ğumahî", ss. 109-25.

²⁷⁹ bkz. Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, ss. 103, 104, 105, 106, 107.

²⁸⁰ "Allah bana ve akrabalarım, (Hz.) Muhammed'e (sav) ve akrabalarına merhamet etsin ve bizim dışımızda kimseye etmesin".

²⁸¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 4.

Arap şairlerinden olan İmruülkays'ın bir şiirine yer veren Brockelmann, kaynak gösterme zahmetinde bulunmamaktadır.²⁸² Hatta Hz. Muhammed (sav) gibi önem arzeden bir şahsiyetin vefatı esnasında söylediğini iddiaya kalkıştığı sözlerine²⁸³ dair herhangi bir kaynak gösterme çabası içinde bulunmamasının, tarihçilik anlayışına ve akademik çalışma etiğine uymayacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır.²⁸⁴

Brockelmann'ın zikredilenlerin haricinde, kaynaklara işarette bulunmuş olmasına rağmen, yetersiz kalan atıfları bulunmaktadır. Bazı yerlerde bilginin kaynağına paragraf sonunda müellifin ismini zikretmekle yetinmekte ve herhangi bir eser başlığı belirtmemektedir.²⁸⁵ Yine Cennet, Cehennem ve metafizik âlemden bahsederken Ku'ran ayetlerine atıflarda bulunan Brockelmann, bazı yerlerde Sûre ismini zikretmekle yetinmekte, bazılarında ise Kur'ân'da yer aldığını belirtmeyi yeterli addetmektedir.²⁸⁶ Bâbil Kralları hakkında bilgi vermeyi hedefleyen Brockelmann, Teyma vahasında bulunan bir yazıttan bahsetmiş, fakat içeriği ve bu bilgiyi nereden edindiği hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemiş ve sadece Aramîce yazılmış olduğuna değinerek atıfta bulunmuştur.²⁸⁷

2. ANLATIM METODU

Carl Brockelmann'ın Hz. Peygamber'e (sav) ve Kur'ân-ı Kerim'e dair anlatımlarında öznel değerlendirmelerine şahit olmak mümkündür. O Hz. Muhammed'in (sav) Medine'ye hicretinin ardından Yahudilerle belirli münakaşalarda bulunduğunu ve "eğitilmemiş" olması sebebiyle yenik düştüğünü savunmuştur.²⁸⁸ Yine İfk hadisesi bağlamında Allah'ın Hz. Aişe'yi – Brockelmann Hz. Aişe'den Hz. Peygamber'in (sav) "ana zevki" olarak bahsetmekte - temize çıkaracak ayetleri nüzül ettiğini ifade eden Brockelmann'ın sübjektif ifadeleri gözden kaçırılmamalıdır.²⁸⁹ Ayrıca Brockelmann'ın, Hz. Peygamber'in (sav) Vali

²⁸² Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 9.

²⁸³ "Allah'ım beni affet, bana merhamet et ve beni en yüce âleme kabul et".

²⁸⁴ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 33.

²⁸⁵ bkz. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, ss. 19, 193.

²⁸⁶ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 34-36.

²⁸⁷ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 5.

²⁸⁸ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 20.

²⁸⁹ Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, s. 51.

Mukavkıs'a gönderdiği davet mektubunun ardından Mukavkıs'ın - Resulullah'ın (sav) kadınlara düşkünlüğünü bilmesi sebebiyle - kendisine cevaben farklı hediyelerle birlikte iki tane cariye göndermesini ifade etmesi,²⁹⁰ aynı kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Yine Brockelmann, Muhtar es-Sekafî ve Mehdîlik iddiasını ele almayı hedeflediği bölümde, Muhtar'ın Kur'ân'ın “karanlık kafiyesine” benzer bir dil ile insanlara hitap ettiğini savunmuştur.²⁹¹

Brockelmann Hz. Peygamber'in (sav) – elçisinin katledilmesi üzerine - Bizans devletine karşı düzenlediği Mute savaşına ilişkin değerlendirmelerinde, bu savaşın Müslümanlar açısından bir hezimet olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁹² Halid b. Velid kamutasındaki İslâm ordusunun geri çekilmeye mecbur kaldığı tarihi bir hakikat olmakla birlikte, Müslümanların sayıları 100 bin askere ulaştığı rivayet edilen Bizans ordusuna karşı 3 bin askerle karşı koymaları, ayrıca sadece 15 kayıp vererek savaş meydanından başarıyla geri çekilmiş olmaları bir hezimet olarak değerlendirilmemelidir.²⁹³ Ayrıca Bizans ordusunun kendilerinden çok daha az sayıda olan Müslümanları takibe cesaret edememeleri yukarıda sunulan iddiayı destekler mahiyettedir. Yine Efendimiz'in (sav) vefatından sonra İslâm orduları tarafından gerçekleştirilen Şam fetihleri hakkında değerlendirmelerde bulunan Brockelmann, Müslümanların bu savaşlarda Rum topraklarına – O bu topraklara kutsallık atfediyor – çöktüklerini, istilâ ettiklerini ve zorla aldıklarını ifade etmektedir.²⁹⁴ Fakat diğer bir eserinde Müslümanların fethettikleri Şam topraklarında halka iyi davrandıklarını, dinî özgürlük tanıdıklarını ve iç işlerinde onları kendi yönetimlerine bıraktıklarını savunmaktadır.²⁹⁵ Brockelmann'ın zorbacı ve barbar²⁹⁶ olarak nitelediği Müslümanların fetih sonrası halka neden iyi davrandıklarını açıklamaması ilginçtir.

Carl Brockelmann sonraki dönemlerle ilgili değerlendirmelerinde, misalen Endülüs devleti hükümdarlarının en büyük isteklerinin birer camii inşa ettirmek

²⁹⁰ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 27.

²⁹¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 72.

²⁹² Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 28.

²⁹³ bkz. Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I - Hz. Muhammed (sav) Dönemi*, 8. bs., İstanbul: Ensar, 2012, ss. 351-52.

²⁹⁴ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 47-48.

²⁹⁵ Brockelmann, “Die Syrische und Christlich-Arabische Litteratur”, s. 47.

²⁹⁶ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 67.

olduğunu, oysa kendilerinden önce hüküm süren Târik b. Ziyâd gibi komutanların San Vincenzo kilisesinin yarısını müsadere ederek Müslümanlar için ibadet mekânı haline getirdiklerini savunmuştur.²⁹⁷ Fakat fethettiği topraklarda hukuk çerçevesi içinde istediğini yapmaya muktedir olan bir komutanın kilisenin tamamına el koyarak mescide çevirmiş olmaması ve geçici olarak kilisenin yarısını ibadet mekânı olarak tayin etmesi, ancak komutanın hoş görüsü ve adaleti ile açıklanabilecektir. Yine Osmanlı Devleti hükümdarlarından II. Selim hakkındaki ilk cümlelerinde kendisinin ahlaksız bir ayyaş olduğunu ifade etmesi²⁹⁸ ve iddiasını delillendirecek herhangi bir delile işaret etmemesi aynı kapsamda değerlendirilmesi gerekir.

Carl Brockelmann eserlerindeki tarihi anlatımlarını genellikle sebep-sonuç odaklı şekillendirmiştir. O gerek olguların yakın ve uzak sebeplerini, gerek olguların aralarındaki ilişkiyi gözeterek anlatımlarını daha verimli hale getirmiştir. Brockelmann olguların sebepleri üzerinde fazlaca durduğu için burada bütün değerlendirmelerinden bahsetme imkânı doğmamaktadır. Dolayısıyla Brockelmann'ın özellikle vurguladığı ve sebep-sonuç açısından geniş tahlillere yer verdiği olgulara değinilmeye gayret gösterilecektir.

Brockelmann özellikle coğrafya, iklim ve çevre gibi dış faktörlerin Arapların sosyal hayatlarına yön verişinin sebep ve sonuçları üzerinde durmuştur. Mekke'de kabilelerin gerek hac görevlerini aralarında paylaşmış olmaları, gerek ticaret ile uğraşmaları ve bu saikle yola çıkan kervanlara birçok kabilenin ortak olması, onlarda zorunlu bir bağımlılık duygusunu oluşturduğunu ve böylece birlikte yaşamayı öğrendiklerini savunmuştur. Dolayısıyla ziraat ile uğraşan ve kimseye bağımlı olmayan Medine Arapları kadar - kabilecilik ve asabiyet uğruna sürdürülen kabile savaşları gibi - bedevî adetlerini muhafaza edemediklerini ifade etmiştir.²⁹⁹

Yine Medine Araplarından Hazreç kabilesinin Resulullah'ın (sav) davetini hemen kabul etmelerinin, onların Medine'de Yahudilerle beraber yaşamış ve Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ ettiği dine yakın bir dini evvelinden tanımış olmaları ile açıklamıştır. O Hazreçlilerin düşmanları Evs kabilesine karşı müttefik arayışı içinde

²⁹⁷ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 171.

²⁹⁸ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 266.

²⁹⁹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 5.

olduklarını ve bununla yine Resulullah'ı (sav) çabucak kabul etmelerine sebep olduğunu savunmuştur.³⁰⁰

Carl Brockelmann Mekke müşriklerinin Müslümanlara baskı uygulamaları ve Müslümanların direnişleri konularında da sebep sonuç odaklı anlatımını sürdürmüştür. O Hz. Peygamber'in (sav) baskı altında tutulan ve korumasız olan Müslümanların neden Habeşistan'a hicret ettiklerini uzun tahlillerle açıklamaya gayret etmiştir. Öncelikle hicretin gerekliliği hakkındaki sebepleri paylaşan Brockelmann, ardından Hz. Peygamber'in (sav) Habeşistan bölgesini tercih etmesinin siyasî ve dinî sebeplerini ortaya koymuştur. Efendimiz (sav) ve Hâşimoğullarına uygulanan ambargonun sebepleri üzerine değerlendirmelerde bulunan Brockelmann, Hz. Ömer'in iman etmesini ve Müslümanların onun İslâm'a dâhil olmasıyla birlikte küçümsenmeyecek bir güç elde etmiş olmalarını ambargonun asıl sebebi olarak saptamıştır.³⁰¹

Resulullah'ın (sav) vefatının sebepleri hakkında genellikle tahminlerde ve akıl yürütmelerinde bulunan Brockelmann, Hz. Muhammed'in (sav) vefatına ilişkin ilginç sebepler sunmuştur. O Hz. Peygamber'in (sav) Malaria hastalığına yakalandığını ve Medine dönemindeki siyasî mücadelelerinden dolayı oldukça yorgun düştüğünü savunmuştur. Son olarak Allah Resülü'nün (sav) hareminden fazlaca istifade ettiğini iddiaya kalkışan Brockelmann, yine bunun da vefatına ilişkin sebepler arasında değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁰² Brockelmann'ın son iddiasına benzer değerlendirmelerine ilişkin herhangi bir kaynak göstermemesi ve her türlü açıklamadan kaçınması dikkat çekicidir.

Müşrikler ile Müslümanlar arasında cereyan eden savaşların sebep ve sonuçları hakkında değerlendirmelerde bulunan Brockelmann, Bedir savaşında Müslümanların galibiyetine ilişkin ilginç bir gerekçe sunmuştur. O Müslümanların beraberce eda ettikleri Namaz sayesinde itaati ve disiplini öğrenmiş olduklarını ve bu sebeple disiplinsiz ve karmaşık savaşan düşmanlarına karşılık galip geldiklerini savunmuştur. Uhud savaşını ortaya çıkaran sebebin Müslümanların Mekke müşriklerinin ticaretini engellemeye çalışmaları olduğunu ileri süren Brockelmann, savaşın Müslümanlar

³⁰⁰ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 16-18.

³⁰¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 16.

³⁰² Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 32.

tarafından kaybedilmesini onların Resulullah'a (sav) itaat etmemiş olmaları ile açıklamıştır.³⁰³ Yine Mekke'nin fethini gerekli kılan sebepler hakkında değerlendirmelerde bulununan Brockelmann, Hudeybiye antlaşması gereği tarafların (Mekke müşrikleri ve Müslümanlar) on yıl süreyle barış sağladıklarını, fakat müşriklerin bu antlaşmayı yeni Müslüman olmuş bir bedevî kabilesine saldırarak bozduklarını belirtmiştir.³⁰⁴ Brockelmann'ın bedevî kabilesi olarak nitelediği Müslümanların müttefikleri Huzâalılardır.³⁰⁵ Ayrıca savaşı gerekli kılan sebep, Huzâalıların – İslâm'ı kabul etmiş olmalarından ziyade - Müslümanların müttefikleri olmalarıdır.

Hulefâ-i Râşidîn dönemine dair sebep-sonuç odaklı anlatımlarını sürdüren Brockelmann, özellikle Hz. Ömer dönemindeki Sâsânî devletinin çöküşü ile alakalı uzunca değerlendirmelerde bulunmuştur. O Sâsânî devletinin çöküş serüvenini 200 yıl öncesine dair açıklamalarıyla başlatmış ve Müslümanların fetihlerini kolaylaştıran faktörlere işaret etmiştir.³⁰⁶ Brockelmann Hz. Ali ve Hz. Aişe taraftarları arasında cereyan eden Cemel savaşının sebebine ilişkin İfk hâdisesi döneminde Hz. Ali'nin Efendimiz'e (sav) Hz. Aişe'yi boşaması tavsiyesinde bulunmasının etkisi olduğunu belirtmiştir. Hz. Ali'nin Resulullah (sav)'e yönelik bu tavsiyesinin Hz. Aişe'yi üzdüğünü ve muhtemelen Hz. Ali'ye karşı bir soğukluk beslemesine sebep olduğunu iddia etmek yanlış olmasa dahi, Cemel savaşı gibi İslâm dünyasında ciddi tesirler bırakan bir hâdiseyi sadece bir saikle izah etmek mümkün değildir.³⁰⁷

Carl Brockelmann Emevî devletinin çöküşünü birçok farklı etkenin bir araya gelmesi ile izah etmeye gayret etmiştir. O çöküşü hazırlayan en önemli etkenin, dönemin değişen kabile hayatında aranması gerektiğini savunmuştur. Basra ve Kûfe gibi yeni merkezlerin kurulması ve Arapların bu merkezlere yerleşmeleri ile dar kapsamlı kabile anlayışından makro düzeyindeki kabile anlayışına geçildiğini iddia eden Brockelmann, bu kapsamlı ve geniş soy birliğine dayanan kabilelerin birbirleriyle çatışmalarının Emevî devletini çöküşe götüren en bariz sebep

³⁰³ bkz. Carl Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 22-23.

³⁰⁴ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 28.

³⁰⁵ bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I - Hz. Muhammed (sav) Dönemi*, s. 297.

³⁰⁶ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 45-47.

³⁰⁷ bkz. Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 9. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, ss. 266-67.

olduğunu vurgulamıştır. Yine Brockelmann Arapların hâkimiyeti altında yaşayan diğer etnik unsurların Arap milliyetçiliğine karşılık kendi etnik kökenlerini öne çıkarmalarını da devletin çöküş sebepleri arasında zikretmiştir.³⁰⁸ Ayrıca çeşitli dönemlerde ortaya çıkan Şii kökenli isyanların Emevî hükümdarları tarafından kanlı çatışmalarla bastırılmaları, yine bazı Emevî halifelerinin İslâm anlayışıyla örtüşmeyen zevk ü sefâya düşkünlükleri ve bu sebepten bazılarının tahttan indirilmesi ve öldürülmesi hâdiselerini de çöküş sebeplerinin arasına dâhil etmiştir.³⁰⁹ Yine Emevîlere karşı gerçekleştirilen Abbâsî ihtilalinin sonuçlarına değinen Brockelmann, ihtilal ile birlikte Arapların diğer etnik unsurlar ile eşitlendiğini ve Arapların devlet yönetiminden peyderpey uzaklaştırıldıklarını savunmuştur.³¹⁰

Carl Brockelmann'ın tarih anlatımlarında olguların sebep ve sonuçlarını tespit etmeyi önemseydiğini ifade etmek mümkündür. Yine bazı hadiselerin sebep ve sonuçlarına ilişkin değerlendirmelerini birkaç cümle ile kısaca açıklayan Brockelmann, daha önemli attığı – devletlerin çöküşü gibi – bazı olayların tahliline ilişkin uzunca değerlendirmelerde bulunmuştur.

Carl Brockelmann'ın tarih anlatımlarındaki akıl yürütmelerine ilk olarak Hz. Peygamber, ailesi ve İslâm dini hakkındaki değerlendirmelerinde rastlanmaktadır. O Hz. Peygamber'in (sav) ailesi olan Hâşimoğullarının İslâm Tarihi kaynaklarında Mekke'deki güçlü ve itibarlı aileler içinde zikredildiğini ifade etmiştir. Brockelmann rivayetlerin İslâm tarihçileri tarafından uydurulduğunu ve meselenin aslına bakıldığında, dönemin Hâşimîlerin Mekke siyaseti içinde aktif rol oynamadıklarını ve durumlarının maddi açıdan da iyi olmadığını savunmuştur. O Resulullah'ın (sav) ticaret ile alakalı sözlerinden yola çıkarak kendisinin aktif bir şekilde ticarete bulunmuş olması gerektiğini savunmuş ve yine bunun Hz. Hatice ile evliliğinden sonra olmuş olabileceğini ifade etmiştir.³¹¹ Hz. Muhammed'in (sav) ticaretle uğraştığı bilinmekle birlikte, Hz. Hatice ile evliliğinden önceki dönemde de ticari faaliyetler içinde bulunduğu bir gerçektir.³¹² Ayrıca Hz. Hatice'nin Hz.

³⁰⁸ Brockelmann, *Das Nationalgefühl der Türken im Licht der Geschichte*, s. 4.

³⁰⁹ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 88-91.

³¹⁰ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 97.

³¹¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 12.

³¹² bkz. Âdem Apak, *Hz. Hatice*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2019, s. 29.

Peygamber'in ticarete tecrübe sahibi olmadığını bildiği halde, kendisini ticaret mallarını satmakla görevlendirdiğini iddiaya kalkışmak doğru olmayacaktır.

Brockelmann "Allah" lafzına ilişkin açıklamalarında Lafzatullah'ın Hristiyanlıktan ve Yahudilikten türediğini iddiaya kalkışanlara karşılık, Allah isminin her iki dinden de türemiş olamayacağını akıl yürütmeleriyle izaha kalkışmıştır. Brockelmann Allah lafzının Hristiyanlıktan türetilmiş olamayacağına ilişkin açıklamalarını, Câhiliye şiiirinde Allah ve put isimlerinin yan yana getirilmesiyle izah etmiştir. Yine Yahudilikten türetilmiş olduğunu iddia edenlere karşılık, Yahudilerin tanrılarının ismini telaffuz etmediklerini, oysa Allah ismini telaffuz etmenin karşısında herhangi bir engelin olmadığını savunmuştur.³¹³

Carl Brockelmann İslâm'ın siyasî tarihine yönelik değerlendirmelerinde de aklı delillere yer vermiştir. O Sakif kabilesine mensup şair Ümeyye b. Ebü's-Salt'ın³¹⁴ İslâm öncesi dönemde tek tanrı inancına sahip olduğunu ifade etmesinin ardından, onun Hz. Muhammed'e (sav) iman etmediğini savunmuş ve bunun ancak siyasî sebeplerle izah edilebileceğini iddia etmiştir. Brockelmann Tâiflilerin efendileri mesabesinde addettikleri Mekkelilerin kabul etmedikleri bir Peygamberi benimseyemeyeceklerini ve Ümeyye'nin de bu sebepten Hz. Peygamber'e (sav) iman etmediğini savunmuştur.³¹⁵ Hz. Peygamber'in (sav) Tâif yolculuğunda Sakifliler tarafından maruz bırakıldığı muamele,³¹⁶ Brockelmann'ın iddiasını destekler mahiyettedir. Kur'ân ayetlerini Hz. Peygamber'in (sav) sözleri olarak yansıtan Brockelmann, Medine'de nüzul olunan Kur'ân ayetlerinde İslâm dininin Haniflik ile aynı kökene dayandırılması, Mekke'nin Hz. İbrahim tarafından kurulmuş olması ve kutsal atfedilmesi, yine bu sebepten putlardan ve putperest adetlerden temizlenmesi gerektiği yönünden vurguların kaynağında Mekke'yi fethetme arzusunun bulunduğunu iddia etmektedir. Fakat Bedir öncesinde Müslümanların henüz Mekke müşrikleri ile mücadele edecek güce erişmemeleri sebebiyle, öncelikle onların ticaret kervanlarına baskın vermekle yetindiklerini savunmuştur. Yine Uhud mağlubetinin

³¹³ Carl Brockelmann, "Allah und die Götzen, der Ursprung des islamischen Monotheismus", s. 101.

³¹⁴ Ümeyye b. Ebü's-Salt için bkz. Zülfikar Tüccar, "Ümeyye b. Ebü's-Salt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, c. 42, ss. 303-5.

³¹⁵ bkz. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, ss. 32-33.

³¹⁶ Hz. Peygamberin Taif yolculuğu için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Yazgan Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2013, c. 1, ss. 110-12.

sonuçları hakkında değerlendirmelerde bulunan Brockelmann, Hz. Muhammed'in (sav) Uhud'un neticesi itibarı ile Medinelî Müslümanların nezdinde itibar kaybetmediğini, zira onların kendi itaatsizlikleri sonucunda mağlup olduklarını savunmuştur. Fakat Müslümanların Bi'r Ma'ûne'de³¹⁷ katledilmelerini, Hz. Peygamber'in (sav) bedevî kabileler nezdinde itibar kaybına uğraması ile açıklamıştır.³¹⁸ Tebük seferini³¹⁹ ortaya çıkaran sebeplerin tarih kaynaklarında net olarak saptanmadığını savunan Brockelmann, Resululah'ın (sav) katıldığı son seferi gerekli kılan sebepler hakkında mantıkî tahlillerde bulunmuştur. O Huneyn savaşı ganimetlerinden pay alamamış olan Medinelîlerin böylece meşgul edildiğini ve Arap Yarımadası'nın Kuzey'inde meskûn bulunan Arapların itaat altına alınmasını Tebük seferini gerekli kılan sebepler arasında zikretmiştir.³²⁰ Hz. Peygamber'in (sav) Bizans devletine karşı düzenlediği ve katedilmesi gereken mesafe açısından meşakkatli olan bir seferi sadece Medinelî Müslümanları memnun etmek için düzenlemiş olduğunu iddia etmek pek isabetli olmayacaktır. Zira Tebük seferine Medinelîlerin birçoğunun katılmaktan geri durduğu ve yine bazılarının katılmadığı bilinmektedir.³²¹ Carl Brockelmann Müslümanların Elçiler yılına³²² gelindiğinde Araplar üzerinde gayet geniş bir nüfuza sahip olduklarını savunmuş ve bu iddiasını Araplar nezdinde derin saygı duyulan Lebîd gibi şairlerin bu yılda Medine'ye gelerek Hz. Muhammed'e (sav) itaatlerini bildirmeleri ve Müslüman olmaları ile delillendirmiştir.³²³

Hz. Ömer dönemi fetihlerini mantıkî delillerle izaha kalkışan Brockelmann, İslâm Tarihi kaynaklarında Kadisiye Savaşı ile alakalı çok fazla karmaşık bilgi ile karşılaşıldığını ve bu bilgilerden yola çıkarak savaşın serüveni hakkında net bir bilgiye ulaşmanın güçlüğünden bahsetmiştir. O kaynaklarda Sâsânîler tarafında ortak bir komutanın belirtilmemesi ve yine Arapların genel itibarı ile kabileler halinde

³¹⁷ Bi'r Ma'ûne hakkında bkz. Adnan Demircan, *Siyer*, 2. bs., İstanbul: Beyan Yayınları, 2016, s. 440.

³¹⁸ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 20-23.

³¹⁹ Tebük seferi hakkında bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I - Hz. Muhammed (sav) Dönemi*, ss. 354-62.

³²⁰ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 31.

³²¹ Tevbe 9/81-89

³²² Elçiler yılı için bkz. Mehmet Azimli, *Siyer*, 1. bs., Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018, s. 233.

³²³ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 30.

savaştıkları rivayetlerinden yola çıkarak, Kadisiye savaşında taraflar arasında küçük çaplı çatışmaların vuku bulmuş olması gerektiğini ifade etmiştir.³²⁴

İslâm halifeleri hakkındaki açıklamalarında da mantıkî anlatımlarını sürdüren Brockelmann, Hz. Osman'ın halife olarak seçildiği şura heyeti arasında en önemsiz şahsiyet olduğunu ve buna rağmen aristokrat bir aileye mensup olması sebebiyle halife seçildiğini beyan etmiştir.³²⁵ Brockelmann'ın Hz. Osman'ı önemsiz bir şahsiyet olarak nitelemesi, Sahâbenin İslâm Tarihi'ndeki konumu itibarı ile hoş karşılanmayacak bir ifade olsa dahi, Hz. Osman'ın halife seçilmesine dair değerlendirmesinin isabetli olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Fakat Brockelmann'ın şura heyetinin kararı hakkındaki tahlillerini bir sebebe dayandırması ve diğer muhtemel etkenler üzerinde durmaması verilen kararın etraflıca değerlendirilmesi açısından yetersiz kalacaktır.

Yine Abbâsî halifelerinden Hârûn Reşîd'e İslâm kaynaklarında şahsına münhasır özelliklerinden ve yönetim anlayışından dolayı "reşîd" (doğru yolda giden, iyi ve doğruyu seçebilen) ekinin verilmiş olduğunu ifade eden Brockelmann, bu bilginin yanlış olduğunu iddia etmiştir. Zira O, Abbâsî devletinin o dönemdeki güç ve refahında Hârûn Reşîd'in yönetim alayışının herhangi bir etkisinin olmadığını ve bu durumun ancak dönemin maddî refahı ile açıklanabileceğini savunmuştur.³²⁶ Brockelmann'ın Hârûn Reşîd döneminin refahı için sunduğu değerlendirme kabul edilecek olsa dahi, aynı etkenin (maddi refahın) Hz. Osman dönemi için de geçerli olmasına rağmen benzer etkileri yaratmamış olması göz önünde bulundurarak, bu minvalden tek bir sebebe dayandırılan izahın, meselenin açıklanmasında yetersiz kalacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Carl Brockelmann İslâm Tarihi literatürü hakkındaki araştırmalarında da akıl yürütmelerinde bulunmuştur. O Abbâsîler döneminde kaleme alınmaya başlanan umumî tarih kitaplarının Pers kültüründen etkilenecek ortaya çıktıklarını savunmuştur. Belirtilen dönemde yabancı dillere ait birçok kitabın tercüme edilmesinin yanı sıra Pers literatürüne ait kral hikâyelerini konu edinen eserlerin de Arap edebiyatına kazandırıldığını ifade eden Brockelmann, Müslüman tarihçilerin bu

³²⁴ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 49.

³²⁵ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 57.

³²⁶ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 104.

eserlerin yapı ve yöntemlerini kendi telif ettikleri eserlere aktardıklarını iddia etmiştir.³²⁷ Yine Eski Ahit'te Hz. Peygamber'e (sav) işaret eden kısımları derleyen ve değerlendirmelerde bulunan İbn Kuteybe'nin, konuya ilişkin açıklamalarında herhangi bir selefine işaret etmiş olmaması sebebiyle, onun bu derlemelere yönelen ilk kişi olduğunu savunmuştur.³²⁸ Fakat sadece İbn Kuteybe'nin herhangi bir selefine işaret etmemesinden mütevellit kendisinin bu tarzdan çalışmaları yürüten ilk kişi olduğunu savunmak doğru olmayacaktır. Zira İbn Kuteybe'nin kendisinden önce bu tür tespitlerde bulunmuş olan ilim adamlarından habersiz olabileceği, haberdar olsa dahi bu şahıslara itibar etmemesi açısından eserinde zikretmemiş olabileceğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. “*Ed-dürre el yetîme*” başlıklı eserin müellifi hakkındaki tartışmalara ilişkin eserin İbn el-Mukaffa'ya ait olduğunu savunan Brockelmann, iddiasını eserin akışının ve yapısının müellifin diğer eserleriyle benzerlik arzemesi ve yine el-Mukaffa'dan önce bu başlıkla herhangi bir eserin kaleme alınmamış olması ile delillendirmiştir.³²⁹ Yine Bûrînî'nin “*Teracim el-âyan min ebnâ ez-zaman*” başlıklı eserinde bir savaş esirinin Malta adasındaki gözlenimlerinden bahseden ve rivayetin hangi yıla ait olduğunu belirtilmiş olmamasına cevaben 1591 yılını işaret eden Brockelmann, iddiasını Bûrînî'nin eserine dâhil ettiği şahısların genellikle o dönemlerde vefat etmiş olmalarıyla delillendirmiştir.³³⁰ Carl Brockelmann Ebû Ali el-Kâlî'nin “*Emâlî*” başlıklı eserinde Ashâb-ı Kehf kıssasına benzer bir hikâyenin varlığına işaret etmiştir. O anlatılan kıssaya göre mağrada mahsur kalan yedi kişinin hayatlarını yitirdiklerini ve tekrardan diriltilmediklerini belirtmiş ve hikâyenin bu yönüyle Hristiyanlıktaki aslından koparıldığını savunmuştur. Brockelmann Câhiliye Araplarının ölüm sonrası hayatın varlığına inanmadıklarını ve muhtemelen ölümden sonra dirilmeyi işaret eden bu kıssayı kendi inançlarına göre uyarladıklarını iddia etmiştir.³³¹ Yine Muhammed b. Sellâm'ın eseri “*Tabakâtü's-Su'arâ*” hakkında değerlendirmelerde bulunan Brockelmann, öğrencisi ez-Ziyâdî'nin de aynı başlıkta bir eser telif ettiğini belirtmiş ve bu sebebe binaen Ziyâdî'nin hocasından fazlaca etkilenmiş ve çokca alıntıda bulunmuş olacağını

³²⁷ Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, s. 102.

³²⁸ Brockelmann, “Mohammedanische Weissagungen im Alten Testament”, s. 139.

³²⁹ Brockelmann, “Zu den rhetorischen Schriften des İbn al-Muqaffa”, s. 231.

³³⁰ Brockelmann, “Ein arabischer Bericht über Malta”, s. 221.

³³¹ Brockelmann, “Eine altarabische Fassung der Siebenschläferlegende”, s. 228.

iddiaya kalkışmıştır.³³² Fakat Brockelmann'ın sadece öğrenci hoca ilişkisinden ve eserlerin başlıklarının eşit olmalarından hareketle hiçbir araştırmaya gerek duymaksızın bu tür bir iddiada bulunması isabetli sonuçlar doğurmayacaktır. Ayrıca “*Vak'at-u Sıffin*” başlıklı bir eseri incelemeye koyulan Brockelmann, önceleri bu çalışmanın Hz. Ali ve Hz. Muaviye taraftarları arasında gerçekleşen Sıffin savaşına dair kaleme alınmış bir roman olduğunu düşünmüş, fakat eserin fasih bir Arapça ile kaleme alınmış olması ve bünyesinde birçok şiir barındırması sebebiyle, bu eserin bir tarih kitabı olduğuna kanaat getirdiğini ifade etmiştir.³³³

Carl Brockelmann'ın sebep-sonuç ilişkisini değerlendirmede bulunduğu meseleler incelendiğinde, onun bu tahlillerini farklı yöntemler üzerine bina ettiğini tespit etmek mümkündür. Değerlendirmelerini kısmen açıklayıcı deliller ile desteklemiş, ayrıca tarih kaynaklarında verilen bilgilerden yola çıkarak bir takım analiz ve sentezlerde bulunmuş, yine yer yer herhangi bir açıklamaya yer vermeden anlatımlarını tek bir sebebe dayandırarak sürdürmeyi tercih etmiştir. Brockelmann'ın mantıkî tahlil yöntemleri arasında en başarılı olanın şüphesiz açıklayıcı delillere başvurarak sürdürdüğü anlatımlarıdır. Zira gerek Lafzatullah ve İbn Mukaffa'ya nispet ettiği esere dair, gerek Ashâb-ı Kehf kıssasıyla benzerlikler barındıran Ebû Ali'nin naklettiği hikâyeye dair açıklamaları, okuyucuya Brockelmann'ın delil olarak sunduğu saikleri takip ve tasdik edebilme olasılığı sunmaktadır. Yine anlatımlarını tarih kaynaklarındaki rivayetlerin etrafında şekillendirmesi ve buradan hareketle belirli akıl yürütmelerinde bulunması - iddiaların ilişkilendirildiği rivayetlerin okuyucu tarafından bilinmesi halinde – tatmin edici olacaktır. Örnek olarak Uhud savaşının ardından Bedevî kabilesinin Bi'r Ma'ûne'de yetmiş Müslümanı şehit ettiğinin bilinmesi, gayet tabi Hz. Peygamber'in (sav) çöldeki Araplar nezdinde bir itibar kaybına uğramış olabileceğini akla getirmektedir. Yine Ümeyye b. Ebû's-Salt'ın putlara tapmaması ve tek bir yaratıcının varlığına inanmasına rağmen sadece Mekkeli efendilerinin hak peygamberi kabul etmemeleri sebebiyle onun davetinden yüz çevirmesi, Tâif ve Mekkeliler arasındaki ilişkinin bilinmesi halinde kavranabilecek bir hadisedir. Fakat Brockelmann'ın açıklamalarını tek bir sebebe dayandırdığı veyahut ortaya koyduğu iddiayı delillendirmeye dair hiçbir çaba

³³² Brockelmann, “Das Dichterbuch des Muhammad b. Sellâm al-Ğumahî”, s. 111.

³³³ bkz. Carl Brockelmann, “Nasr ibn Muzâhim, der älteste Geschichtsschreiber der Schia”, ss. 1-2.

sarfetmediği durumlarda, sonuca hangi kaynaklardan etkilenerек ve yine zihninde hangi süreçten geçirerek ulaştığını saptamanın mümkün olmaması, ulaştığı sonuçlar hakkında şüphe uyandırmaktadır. Misalen Kur'ân ayetlerini Hz. Peygamber'in (sav) sözleri olarak değerlendirmesi ve yukarıda ifade edilen bazı ayetlerle kastın Mekke'nin fethini zihinlere yerleştirmek olduğunu iddia etmesi, fakat bu söylentileri hiçbir saikle delillendirmeye gayret göstermemesi ulaştığı sonuçları asılsız kılmaktadır.

Carl Brockelmann tarihe yönelik anlatımlarında kısmen karşılaştırma yönteminden de istifade etmiştir. Eserlerinde sıklıkla başvurduğu bir metot olduğunu ifade etmek yanlış olsa da, tarihçiliği açısından ele alınması gereken bir husus olduğunu ifade etmek isabetli olacaktır.

Carl Brockelmann Emevî halîfesi Ömer b. Abdulaziz dönemiyle alakalı anlatımlarında, halîfenin uyguladığı bazı reformların arasında evvelinde şahit olunmamış bir ekonomik sistemden bahsetmiştir. Halîfe'nin maddî politikası hakkında bilgi veren Brockelmann, ardından bu uygulamayı Haccac dönemindeki uygulamalar ile kıyaslayarak aralarındaki farklılıklara işaret etmiştir.³³⁴ Yine Abbâsîler döneminde inşa edilen Sâmerî Camii hakkında açıklamalarda bulunan Brockelmann, Abbâsîlerin en refah günlerini geride bırakmış olmalarına rağmen, bu ebatlarda bir camii inşa edebilmelerinin hayret verici bir durum olduğunu belirtmiştir. Yaklaşık 44 bin metrekarelik bir alana yayıldığını ifade ettiği yapıyı zihinlerde daha iyi canlabilmesi için Peter Kilisesi (Roma), Ayasofya Camii ve Köln Katedrali gibi yapılar ile kıyaslayan Brockelmann, zikrettiği yapıların alan bilgilerini paylaşarak Sâmerî Camii'nin hepsinden daha geniş ebatlara ulaştığını savunmuştur.³³⁵

İslâm Tarihi literatürüne dair anlatımlarında da karşılaştırmalardan yararlanan Brockelmann, Abbâsîler dönemindeki tarih yazımlarını kıyaslamıştır. Dönemin merkezi olan Bağdat ile Doğu'daki tarihçilerin genel itibarı ile umumî eserler telif ettiklerini savunan Brockelmann, Batı'dakilerin genellikle bölgesel tarihler ile

³³⁴ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 84.

³³⁵ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 120.

meşgul olduklarını savunmuştur.³³⁶ Yine Nasr b. Müzâhim'in "*Vak'at-u Sıffin*" başlıklı eserini Ya'kûbî, Belâzürî, Dineverî, Taberî gibi tarihçilerin eserleriyle karşılaştıran Brockelmann, çalışmaların arasındaki bazı benzerlik ve farklılıklara işaret etmiştir.³³⁷

Abbâsîlerin güç kaybetmesiyle ortaya çıkan beyliklerden ve bunların aralarındaki şiir ve şair rekabetlerine değinen Brockelmann, beylikler arasındaki şiir yapılarını karşılaştırmıştır. Doğu beyliklerindeki şairlerin geleneğe daha bağlı kaldıklarını savunan Brockelmann, batılı şairlerin şiirlerini daha serbest usûller ile telif ettiklerini ifade etmiştir.³³⁸

Carl Brockelmann'ın eserlerinde karşılaştırma metodunu genel itibarı ile iki farklı unsur arasındaki farklılıklara işaret etmek üzere kullandığını ifade etmek doğru olacaktır. Fakat Sâmerî Camii örneğinden de anlaşılacağı üzere kıyas yöntemini zaman zaman meselenin zihinlerde daha iyi canlanabilmesi açısından kullandığını iddia etmekte yanlış olmayacaktır. Zira Brockelmann'ın burada gözettiği amaç, Sâmerî Camii gibi yapıları muhtemelen hiç görmemiş olan - batılı - muahataplarına, öncesinde gözlemlemiş olabilecekleri yapılardan yola çıkarak bilinmeyen hakkında bilgi sağlamaktır.

Carl Brockelmann'ın tarih anlatımlarında yer yer etimolojik tahlillerde bulunduğunu gözlemlemek mümkündür. Fakat bu değerlendirmelerini hangi konular ekseninde ve hangi bağlamda ele aldığı çoğu zaman tespit edilememektedir.

Brockelmann Allah lafzının etimolojisine dair müstakil bir makale kaleme almıştır. Makalesinde Lafzatullahın kökenine dair arayış içine giren Brockelmann, farklı kültürlerdeki tanrı inançlarına ve istilahlarına değindikten sonra, Allah isminin kullanımına Arap kültürü haricinde herhangi bir toplumda rastlanılmadığı sonucuna vararak sözlerini nihayete erdirmiştir.³³⁹ Yine Kâbe'deki Hacerü'l-Esved taşına kutsallık atfedilmesinin kökeni üzerinde duran Brockelmann, bunun kaynağının Sâmi kültüründe aranması gerektiğini savunmuştur. Sâmi kültüründe Ağaç, mağra, su

³³⁶ Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, s. 111.

³³⁷ bkz. Brockelmann, "Nasr ibn Muzâhim, der älteste Geschichtsschreiber der Schia", ss. 3-8.

³³⁸ Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, s. 150.

³³⁹ bkz. Brockelmann, "Allah und die Götzen, der Ursprung des islamischen Monotheismus", ss. 99-121.

kaynakları ve büyük taşlara kutsallık atfedildiğini ifade eden Brockelmann, Hacerü'l-Esved'in de yine bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁴⁰

Arapça'daki bazı kelimelerin kökenleriyle ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunan Brockelmann, Latince'den Arapça'ya geçmiş olduğunu iddia ettiği bazı kelimelere işaret etmiştir. O Arapça “sîret” (yol) kelimesinin aynı anlamdaki “strata” sözcüğünden türediğini, yine “kasr” ın (kale) kökeninin Latince'deki “castra” sözcüğü olduğunu ve yine “beled” (belde) sözcüğünün “palatium”dan türediğini savunmuştur.³⁴¹

İslâm Tarihi kaynaklarında Roma Valisi Mukavkıs'tan bahsedildiğini ifade eden Brockelmann, bu ismin İslâm tarihçileri tarafından hatalı tercüme edildiğini savunmuştur. Brockelmann Mukavkıs'ın Müslümanlar tarafından kastedilen vali olmadığını ve aslolarak İnkenderiye'de yaşayan Kyros isminde bir Patriğin lakabı olduğunu ifade etmiştir.³⁴²

Carl Brockelmann Türkçe'deki bazı kelimelerin etimolojik kökenlerine dair bilgiler vermiştir. O, Osmanlı döneminde kullanılmaya başlanan ve günümüze kadar da varlığını sürdüren “bayram” kelimesinin eski Türkçe'deki “badram” sözcüğünden türediğini ifade etmiştir. Yine eski Türk adetlerine göre evlenecek olan gelin adayına düğün esnasında refakat eden yaşlı bir bayanın bulunduğunu ve bu kişiye “mamu” denildiğini belirten Brockelmann, “mamu” kelimesinin Farsça'dan türediğini ve “anne” anlamına geldiğini iddia etmiştir.³⁴³ Ayrıca Osmanlı medreselerinde kullanılan “softa” kelimesinin “sufi” kelimesinden türediğini iddia eden Brockelmann, yine sufi sözcüğünün Farsça “suhte”³⁴⁴ kelimesinden türediğini savunmuştur.³⁴⁵ Cumhuriyetin kuruluşunun ardından Türkçe'ye yabancı dillerden çok fazla kelime eklendiğini svunan Brockelmann, örnek olarak “okul” kelimesinin

³⁴⁰ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 7.

³⁴¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 6.

³⁴² Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 27.

³⁴³ bkz. Carl Brockelmann, “Volkskundliches aus Alturkestan”, ss. 121-22.

³⁴⁴ yanmış, tutuşmuş

³⁴⁵ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 280.

Fransızca “ cole” (okul) den türetilmiş olmasına rağmen, Türkçe “okumak” fiilinden türetilmiş olduğunun savunulduğunu belirtmiştir.³⁴⁶

Brockelmann etimolojik tahlilleriyle genellikle bazı kelimelerin hangi dillerden türetildiğini izah etmeye gayret göstermiştir. Yine bazı sözcüklerin zaman aşımıyla hangi şekillere büründüğünü gözler önüne seren Brockelmann, Hacerü’l-Esved  rneğinde olduğu gibi - kaynak göstermese dahi - bazı inançların kaynağına dair açıklamalarda bulunmayı amaçlamıştır.

Carl Brockelmann’ın tarihçiliğinde  ne çıkan diğer bir unsur, anlatımlarında meseleleri farklı yönleriyle ele almasıdır. O Siyer dönemine yönelik anlatımlarına başlamadan önce Arap Yarımadası’nın ve sakinlerinin bazı özelliklerine işaret etmiştir. Öncelikle yarımadanın coğrafi özellikleri ile ilgili açıklamalarda bulunan Brockelmann, bölgenin yüz ölçümü, iklimi, nehirleri ve vadileri hakkında kısa bir tanıtımın ardından, Arapların ırkları ve dış görünüşlerini karakterize eden noktalara dikkat çekmiştir. Yine farklı bölgelerdeki sakinlerin geçimlerini nasıl sağladıkları ile ilgili bilgiler aktaran Brockelmann, Arapların sosyal hayatlarına ilişkin de açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Arap Yarımadası’nda  sl miyet öncesi siyasi hayata da ışık tutmayı hedefleyen Brockelmann, gerek eski devletlerin kimliği ve gerek o dönemde hüküm süren Bizans ve Sâsânî gibi devletlere ilişkin açıklamalarıyla okuyucuyu aydınlatmıştır. Son olarakta bölgelerdeki farklı dinî inançları gözler önüne seren Brockelmann, ardından anlatımını Arap Yarımadası’nın mühim şehirlerinden biri olan Mekke’ye dair açıklamalarıyla sürdürmüştür. Mekke şehrini de yine kendi içinde farklı noktalarda değerlendiren Brockelmann, Mekke isminin etimolojik kökenine dair tahminlerinin ardından, şehrin siyasi ve ekonomik açıdan önemini ortaya koymuştur. Yine O, Mekkelilerin sosyal yaşantılarına dair açıklamalarda bulunmuş ve anlatımlarını Kâbe’nin yapısal boyutlarına kadar indirgememiştir.³⁴⁷

H . Ömer’in hal felik dönemine ilişkin açıklamalarında Mısır’ın fethine değinen Brockelmann, bölgenin Müslümanların hâkimiyeti altında geçirdiği

³⁴⁶ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 402.

³⁴⁷ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 1-12.

değişimleri dile getirmiş ve tespitlerini Mısır'ın fetih sonrası idarî, siyasî, hukuksal ve ekonomik değişimleriyle sınırlamıştır.³⁴⁸

Carl Brockelmann tarihte iz bırakmış veyahut dünya tarihini etkilemiş olan şahsiyet ve devletleri de farklı yönleriyle araştırmayı hedeflemiştir. Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz dönemini etraflıca ele alan Brockelmann, ilk olarak Halife'nin siyasi ve hukuksal düzenlemelerine işaret etmiş ve ardından sosyal ve ekonomik anlamdaki değişiklikleri vurgulamıştır.³⁴⁹ Açıklamalarını Abbâsî halifelerinden Hârûn Reşîd dönemi için de sürdüren Brockelmann, devletin zirve dönemindeki şiir ve şairleri tanıtmış, dönemin eğlence hayatı ile ilgili bilgiler vermiş ve edebiyat alanındaki gelişmelerden bahsetmiştir. Hârûn Reşîd dönemindeki tarihçilik faaliyetlerini de ele alan Brockelmann, İbn İshâk, Vakîdî, İbn Sâd, İbn Hişâm ve Taberî gibi dönemin öne çıkan tarihçilerin hayatları ve telifleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.³⁵⁰ Yine Selçuklu devletini tarih sahnesindeki ehemmiyeti sebebiyle farklı değerlendirmelere tabi tutan Brockelmann,³⁵¹ şüphesiz en geniş ve derin incelemelerini Osmanlı Devleti'ne münhasır kılmıştır. Osmanlı'nın divan ve devlet erkânını her bir bireyine kadar incelemiş, yine çeşitli orduları ve silahları hakkında bilgi vermiş, Osmanlı'nın hukukunu ve dinî anlayışını değerlendirmiş, yine sahip olduğu bilgi birikimi ve literatürü hakkında geniş bilgi vermiş ve Osmanlı toplumunu oluşturan farklı milletleri tespit etmiştir.³⁵²

Brockelmann Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni de farklı yönleriyle değerlendirmeye tabi tutmuştur. Anlatımlarını "Dinden Sıyrılış ve İnkılâplar" başlığı altında başlatmış, ardından Cumhuriyet dönemi sanat ve edebiyat çalışmalarıyla sürdürmüştür. Yine dönemin iç ve dış siyaseti ile ilgili açıklamalarda bulunan Brockelmann, değerlendirmelerini Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisine dair tespitleriyle sonlandırmıştır.

Carl Brockelmann genellikle tarih sahnesinde derin izler bırakan şahsiyetleri ve yine dünya tarihine yön veren devletleri ve bunlara bağlı olarak gelişen birçok

³⁴⁸ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 52-53.

³⁴⁹ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 83-84.

³⁵⁰ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 106-11.

³⁵¹ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 156-60.

³⁵² bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 267-86.

unsuru çok boyutlu olarak ele almıştır. Yine Arap Yarımadası ve Mısır gibi bölgeleri ve Mekke gibi şehirleri farklı yönleriyle yansıtmayı hedefleyen Brockelmann'ın, tarihe dair tahlillerini sadece bir perspektiften ele almadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Carl Brockelmann'ın tarihçiliğini karakterize eden unsurlardan biri de anlatımlarında benzetimlerden faydalanmasıdır. Arap Yarımadası'nın eski sakinlerinden olan Nabatîler'den ve onların eseri olan Petra şehrine dair anlatımlarında, kentin Romalılar tarafından boşaltıldığını ifade etmiştir. Romalıların şehri çölden gelebilecek tehlikelere karşı korumak amacıyla etrafını çevirdiklerini ifade eden Brockelmann, bu faaliyeti Romalıların Ren ve Tuna nehirlerinde inşa ettikleri Limes'e³⁵³ benzetmiştir.³⁵⁴

Brockelmann Allah ve Resulü hakkındaki anlatımlarında da kısmen benzetmelerden faydalanmıştır. Allah'ın iradesinde hür olduğunu, O'nun fiilerinde herhangi bir hikmet aranmaması gerektiğini ve sadece öyle olmasını irade ettiği için var ettiğini savunmuştur. Brockelmann bu yönüyle Allah'ı diktatör bir zorbaya benzetmiştir.³⁵⁵ Ayrıca Hz. Muhammed'in (sav) kendisine vahiy ile bildirilmiş olan bir hesap gününden Müslümanları uyardığını ve kendisinin de bu günden çok korktuğunu ifade eden Brockelmann, Hz. Peygamber'in (sav) bu hassas tutumuna Hristiyan mezheplerinin bazılarında da rastlanıldığını ifade etmiş ve aradaki benzerliğe işaret etmiştir.³⁵⁶ Yine Hz. Peygamber'in (sav) Mirac hâdisesine dair anlatımlarında olayı bir vizyon olarak değerlendiren Brockelmann, bu tarz olayların çeşitli kültürlerdeki falcılarda da rastlanıldığını savunmuştur.³⁵⁷ Fakat Hz. Peygamber'i (sav) bir falcı ile aynı konuma indirgeyen Brockelmann'ın, bu tür iddialarında alışık olunduğu üzere her türlü açıklamadan ve kaynaklandırmadan kaçındığı görülmektedir.

Brockelmann müşriklerin inançlarına dair anlatımlarında da benzetmelerde bulunmuştur. Menat isimli putu Yunan ilahlarından "Tyche Soteira"ya benzeten

³⁵³ Antik Roma'nın sınır savunma veya sınır belirleme sistemi.

³⁵⁴ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 6.

³⁵⁵ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 33.

³⁵⁶ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 14.

³⁵⁷ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 18.

Brockelmann, yine Lat putunu Yunan mitolojisindeki ilham perisi olan “Urania”ya benzetmiştir.³⁵⁸ Müşriklerin melekler için “Allah’ın kızları” tabirini kullandıklarını ifade eden Brockelmann, bu inancı Yahudilikteki “Benu Elohim”e (Tanrı’nın oğulları) benzetmiştir.³⁵⁹

Tarihte Arap şairlerinin görevleri arasında düşmanı hicvetmenin ve lanet okumanın da bulunduğunu ifade eden Brockelmann, Câhiliye şairini bu yönüyle Eski Ahit’teki Bel’am ve Balaka’a³⁶⁰ benzetmiştir.³⁶¹ Yine Câhiliye şiirleri arasında Arapların eski kültür ve inançlarına işaret etmesi gereken şiirlerin varlığını savunan Brockelmann, bunların Müslümanlar tarafından gelecek nesillere aktarılmadığını ve zamanla yok olmaya mahkûm edildiklerini savunmuştur. Brockelmann bu hususu Frenk Kralı I. Ludwig’in babası Kral Şarlman’ın destanını yok etmesine benzetmiştir.³⁶²

Abbâsî Halîfesi Mansûr’un Bağdat şehrini kurmasıyla birlikte halk ve yönetici arasındaki ilişkinin farklılaştığını ifade eden Brockelmann, “primus inter pares” (eşitler arasındaki birinci) anlayışının terk edildiğini savunmuş ve Bağdat sonrası halifeleri bu yönleriyle eski Pers krallarına benzetmiştir.³⁶³

Türklerin bazı kültürel ve dinî uygulamalarına dair açıklamalarında benzetmelerde bulunan Brockelmann, Türklerin adak olarak kurban kestiklerinde hayvanın etinden kendilerinin yemediklerini ifade etmiş ve bu uygulamanın Araplarınkine benzediğini savunmuştur.³⁶⁴ Kesilen hayvanın iç organlarını hedef tahtalarına yerleştirdiklerini ve isabet ettiren kişiye kurbanın belirli kısmının tevdi edildiğini bildiren Brockelmann, Türklerin bu eğlence âdetini Arapların Meysir oyununa benzetmiştir.³⁶⁵

³⁵⁸ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 8.

³⁵⁹ Brockelmann, “Allah und die Götzen, der Ursprung des islamischen Monotheismus”, s. 118.

³⁶⁰ Bel’am ve Balak için bkz. Ömer Faruk Harman, “Bel’am b. BÂÛRÂ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, c. 5, ss. 389-90.

³⁶¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 10.

³⁶² Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, s. 11.

³⁶³ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 100.

³⁶⁴ Brockelmann, “Volkskundliches aus Altturkestan”, s. 118.

³⁶⁵ bkz. Brockelmann, “Volkskundliches aus Altturkestan”, ss. 121-22.

Carl Brockelmann'ın benzetmelerden faydalandığı durumlarda genellikle meselenin aslına atıfta bulunma niyetinin olduğunu savunmak yanlış olmayacaktır. Zira onun müşrik putlarını tarihte daha da eskilere dayanan Yunan mitolojisinden bazı varlıklara benzetmesi, yine Abbâsî halifelerini kendilerinden önce hüküm sürmüş Pers Krallarının tutum ve yaşayışları ile kıyaslaması, muhtemel bir etkilenmeye işaret etmeye gayret ettiğini göstermektedir. Brockelmann'ın Câhiliye şiirlerinin aktarılmasında iddiasına yönelik Frenk kralını örnek göstermesi ile batılı okuyucuya meseleyi kendi tarihlerinden örneklerle anlatmayı hedeflediğini ifade etmek doğru olacaktır.

Carl Brockelmann'ın tarih anlatımlarında dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus ise tasviri anlatımlara yer vermiş olmasıdır. O anlatımlarında yer verdiği belirli mekân ve yapıları bazen yüzeysel betimlemeler ile tarif etmiş, bazen de en ince ayrıntılarıyla tasvir etmiştir.

Brockelmann İslâm dininin başyapıtı mesabesinde olan Kâbe-i Muazzama'yı Haç ve Umre ibadetlerine yönelik anlatımlarında ele almıştır. O Kâbe'nin dörtken bir yapıya ve onbeş metre yüksekliğe sahip olduğunu, yine Doğu cephesinde yerden birbuçuk metre yükseklikte Hacerü'l-Esved'in bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca kaynaklardan ulaşılabildiği kadarıyla Câhiliye döneminde Kâbe'nin iç kısmında muhafaza edilmiş olan putların heykel ve resimlerini dahi ayrıntılarıyla tasvir eden Brockelmann,³⁶⁶kendi dönemindeki Kâbe avlusunun genişliğini, yine Safâ ile Merve tepelerinin arasındaki mesafeyi ve görünüşlerini tasvir etmiştir.³⁶⁷

Hiz. Peygamber'in (sav) Ashâbı ile birlikte inşa ettiği evi ve mescidini de ayrıntılarıyla tarif eden Brockelmann, yapının inşasında kullanılan malzemelere kadar bilgi vermiştir. Mescidin tuğladan inşa edildiğini, etrafı duvarlarla örülü bir avluya sahip olduğunu, yine avlunun etrafında Hiz. Muhammed'in (sav) evinin ve ticaret merkezlerinin bulunduğunu savunmuştur. Mescidin bir bölümünün üstü kapalı inşa edildiğini ifade eden Brockelmann, bu kısmın palmiye ağaçlarına yaslanmış bir

³⁶⁶ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 11.

³⁶⁷ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 37-38.

çatısının bulunduğunu ve palmye ağacı yaprakları ve kil ile kaplandığını belirtmiştir.³⁶⁸

Emevî Devleti'nin yapılarıyla fazlaca ilgilenen Brockelmann, ilk önce o dönemde inşa edilmiş olan Mescid-i Aksâ'nın mimari özelliklerinden bahsetmiş, ardından Şam Ümeyye Camii'ni tasvir etmiştir. Camii'nin mimari özelliklerinden, iç süslemelerinden, mescidi inşa eden ustaların yabancı ve gayrimüslim oluşlarından, cami avlusundan bahsetmiş ve mescidin inşa edildiği mekânda öncesinde bir kilisenin bulunduğunu iddia etmiştir. Yine Emevî halifelerinin rahatlamak ve zaman zaman yorucu yönetim işlerinden uzak kalabilmek için inşa ettikleri çöl saraylarını tarif eden Brockelmann, saraylar arasında en meşhurları sayılabilecek Mşatta'yı detaylı anlatımlarıyla tasvir etmiştir. Brockelmann'ın sarayın diğer bölümlerinin yanı sıra yapının ana girişini daha detaylı tarif edebilmiş olması tesadüf değildir. Zira Mşatta Sarayı'nın bahsedilen kısmı Osmanlı Padişahı Sultan II. Abdülhamit tarafından Alman Hükümdarı Kayser II. Wilhelm'e hediye edilmiş ve bugün halen Berlin Bergame Müzesi'nde sergilenmektedir. Dolayısıyla Brockelmann'ın Sarayın bu kısmını bizatihi gözlemlediğini savunmak yanlış olmayacaktır. Yine Emevî halifelerinden I. Velid döneminde inşa edildiğini tahmin ettiği Kuseyr Amra'yı betimleyen Brockelmann, tasvirlerini genel anlamda hamamdaki müstehcen resimler etrafında şekillendirmiştir.³⁶⁹

Carl Brockelmann'ın tasviri anlatımlara yer vermesinin en büyük sebebinin bahsedilen mekânları okuyucunun zihninde canlandırma gayreti olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Zira Brockelmann'ın yaşadığı dönem, seyahate günümüzdeki kadar imkân sağlamayan bir dönemdir. Dolayısıyla insanların daha önce hiç görmedikleri mekânları zihinlerinde canlandırmaları mümkün olmayacaktır. Ayrıca dönemin fotoğraflama şartlarının henüz elverişli olmaması sebebiyle tasvir edilmek istenen yapı zorunlu olarak sözel metotla betimlenmek zorundadır. Carl Brockelmann'ın betimlemelerinde okuyucunun zihnini rahatlatmayı hedeflediği de düşünülebilir. Zira tarih anlatımlarında muhatabın sürekli yıl sayıları ve şahıs isimleriyle karşılaşması zihni yorabilmektedir. Tarih anlatımlarının arasına

³⁶⁸ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 19.

³⁶⁹ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 85-87.

serpiştirilmiş olan o dönemle ilgili mimari yapıların tasvir edilip hayal dünyasında şekillenmesinin zihni rahatlattığını savunmak doğru olacaktır.

3. ÜSLÛBU

Carl Brockelmann'ın Üslûbu başlığı altında ele alınacak bu bölümün amacı, Brockelmann'ın tarih anlatımlarını şekillendirdiği dilin hususiyetini tespit etmektir. Başka bir deyimle, onun anlatımlarında akademik ölçülere ne kadar bağlı kalabildiğini, yine ideolojik değerlendirmelerini hangi bağlamda ele aldığını tespit edebilmektir.

Brockelmann'ın Hz. Muhammed'in (sav) şahsına dair değerlendirmelerinde çok sert bir üslûba sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Resulullah'ın (sav) cinselliğe fazlaca meylettğini savunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Hatice ile evliliği sayesinde maddi sıkıntılardan kurtulduğunu ifade eden Brockelmann, aynı zamanda farklı yönden de yeteri kadar tatmin olduğunu ileri sürmüştür. Brockelmann'ın akabinde Efendimiz'in (sav) Hz. Hatice'den edindiği çocuklarından bahsetmesi, bir önceki cümledeki muğlâk ifadesini açıklar mahiyettedir.³⁷⁰ Yukarıda da ifade edildiği üzere Vali Mukavvıs tarafından Hz. Pemgamber'e (sav) gönderilen cariyeleri, kendisinin zaafının bilinmesiyle ilişkilendiren Brockelmann, iddiasını her fırsatta delillendirmeye gayret göstermiştir.³⁷¹ Carl Brockelmann bu sert tavrını Hz. Muhammed'in (sav) vefatı hakkındaki değerlendirmelerinde dahi sürdürmüş ve vefatını ortaya çıkaran sebeplerden birinin de yine Hz. Peygamber'e (sav) isnâd etmiş olduğu bu çirkin iddianın olduğunu savunmuştur. Efendimizin karşı cinse olan meylinde ötürü döneminin kanunlarını dahi hiçe saydığını iddia etmiştir.³⁷² Bu tarz iddiaları savunan Brockelmann'ın, Müminlerin annesi Hz. Aişe'yi Peygamber'in (sav) “ana zevki” olarak vasfetmesi pek tabiidir.³⁷³ Müminlerin annesi hakkındaki iddialarını bununla da sınırlandırmayan Brockelmann, Hz. Osman'ın Medine'de şehit edilışinin

³⁷⁰ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 12.

³⁷¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 27.

³⁷² bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 32-33.

³⁷³ Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, s. 51.

evvelinde - Halîfe'ye muhalif tavırlar takındığını belirttiği - Hz. Aîşe'nin Mekke'ye gitmesini fırsat bilerek, kendisini entrikacı, hilekâr ve düzenbaz anlamlarına gelen “intrigant” kelimesi ile eleştirmiştir.³⁷⁴

İslâm dininin ilahi kaynaklı olmadığını ve tamamen Hz. Peygamber (sav) tarafından uydurulduğu yönündeki klasik Oryantalist iddiasını savunan Brockelmann, iddiasını kuvvetlendirmek için bazı açıklamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'e (sav) risaletin tevdi edilmesi ile söze başlayan Brockelmann, O'nun Allah'ın toplumları bir elçi vesilesiyle irşad ettiğini bildiğini ve yine Mekke halkını daha ne kadar peygambersiz bırakacağını düşündüğü dönemlerde, kendisinin peygamber olduğu inancına kanaat getirdiğini savunmuştur. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in (sav) Allah tarafından görevlendirilmiş olmamasına rağmen peygamberliğini ilan ettiğini savunmuş ve Efendimiz'in (sav) Hira'da gördüğü Cebail'i bir yanılsama olarak değerlendirmiştir.³⁷⁵ Benzer varsayımlarını İslâm dininin ibadet ve inanç sistemi için de savunan Brockelmann, Efendimizin gece ibadetlerini Hristiyanları örnek alarak icra ettiğini savunmuş ve Müslümanların ibadet öncesi temizlenmeyi amaçladıkları abdestin benzerinin Hristiyanlıktaki varlığına işaret etmiştir.³⁷⁶ Yine Brockelmann'ın Muharrem orucunun kaynağını Yahudilerin Tişri orucunda aramış olması, aynı kapsamda değerlendirilmesi gereken iddialarındandır.³⁷⁷ Namaz ibadeti ile ilgili değerlendirmelerinde, Müslümanların Mekke döneminde sadece iki vakit namaz kıldıklarını, bunun Medine'de Yahudilerin örnek alınmasıyla üçe yükseltildiğini ve sonraki dönemlerde Pers kültürünün etkisinde kalınarak beş vakitte kılındığını savunmuştur.³⁷⁸ Fakat Brockelmann'ın beş vakit Namaz'ın Mekke döneminde Mi'rac gecesinde farz kılındığını bilmemesi düşünülemez. Dolayısıyla bu iddiasının kaynağında, onun Mi'rac hadisesini kabul etmemesinin etkisi olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. İslâm'ın Ahiret inancı hakkında da varsayımlarda bulunan Brockelmann, tekrardan Yahudi etkisine atıfta bulunmuştur. Binaenaleyh Brockelmann Hz. Muhammed'in (sav) zihin dünyasının tamamıyla Yahudilik ve Hristiyanlıktan etkilendiğini ve onun mevcut bilgileri

³⁷⁴ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 58.

³⁷⁵ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 13.

³⁷⁶ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 15.

³⁷⁷ Brockelmann'ın bu konuya yönelik iddiaları bir sonraki bölümde (“HOCASI İLE MÜTTEFİK OLDUĞU KONULAR”) daha kapsamlı değerlendirileceği için burada özet olarak bahsedilmiştir.

³⁷⁸ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 36.

halkının ihtiyaçlarına uyarladığını savunmuştur.³⁷⁹ Carl Brockelmann mezkûr üslûbuna, Kur’ân ayetleri hakkındaki değerdirmelerinde de rastlamak mümkündür. Kur’ân-ı Kerim’in edebi dilini “karanlık kafiyeler” olarak vasfetmiş³⁸⁰ ve yine yüce kitabın sıhhatı hakkında bir takım iddialarda bulunmuştur. Hz. Osman döneminde Kur’ân mushaflarının tek bir lehçe üzerine düzenlendiğini ve bu görevin Zeyd b. Sabit’e tevdi edildiğini belirtmiş, fakat Abdullah b. Mes’ûd’un Kureyş lehçesi ile kaleme alınan bu nüshaya yönelik - Ümeyyelileri mahkûm eden ayetlerin çıkarılması gibi - itirazlarda bulunduğunu aktarmaktadır.³⁸¹ Carl Brockelmann’ın kaynağı bilinmeyen bu rivayetle Kur’ân’ın sıhhatı konusunda şüphe uyandırmaya gayret ettiğini savunmak isabetli olacaktır.

İslâm’ın siyasî tarihine dair anlatımlarında sert üslubunu sürdüren Brockelmann, değerdirmelerini Hz. Muhammed’in (sav) faaliyetleri etrafında şekillendirmiştir. B’irü Ma’ûne’de itibar kaybına uğradığını savunduğu Hz. Peygamber’in (sav), itibarını tekraradan sağlamak için Medine Yahudilerinden Nadir Oğullarına saldırdığını savunmuş³⁸² ve Resulullah’ın (sav) bu fiiline ilişkin sebebin kayda değerd olmadığını savunmuştur.³⁸³ Yine Hudeybiye antlaşmasının iptal edilmesinin müşriklerden kaynaklanmadığını ve Hz. Muhammed’in (sav) Kureyş ile Huzâalılar arasında geçen ufak bir kavgayı bahane ederek anlaşmayı bozduğunu³⁸⁴ ve böylece Mekke’nin fethini hazırladığını iddia etmiştir.³⁸⁵ Brockelmann’ın her iki durumda da savaşı gerekli kılan sebepleri arpırdığını savunmak mümkündür. Hz. Muhammed’in (sav) Mekke ve Medine dönemlerindeki mücadelelerini kıyaslayan Brockelmann, her iki dönemi ortaya çıkaran unsurları sıraladıktan sonra Hz. Peygamber’in (sav) zıt tutumlar barındırdığını savunmuştur. Hz. Peygamber’in (sav) Mekke döneminde şehir ahalisi üzerinde çok iyi bir izlenimi ve hayalperest yapısının

³⁷⁹ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 33-34.

³⁸⁰ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 72.

³⁸¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 59.

³⁸² Benî Nadir ve savaşın sebepleri için bkz. Nadir Özkuyumcu, “Nadir (Benî Nadir)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 32, ss. 275-76.

³⁸³ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 23.

³⁸⁴ Mekke’nin fethini ortaya çıkaran sebepler için bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I - Hz. Muhammed (sav) Dönemi*, ss. 297-305.

³⁸⁵ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 28.

olduğunu, fakat Medine'ye gelindiğinde nihai hedefinin Arap Yarımadası'nı ele geçirmek olduğunu savunmuştur.³⁸⁶

Hulefâ-i Râşidîn dönemi olaylarına ilişkin değerlendirmelerinde de Brockelmann'ın itham edici ifadelerine rastlamak mümkündür. Hz. Ömer döneminde Mısır fetihlerini gerçekleştirmekle vazifeli Amr b. el Âs ve ordusunun Mısır topraklarını yağmaladıklarını ve yakıp yıkarak ilerlediklerini savunmuştur.³⁸⁷ Yine Hz. Osman'ı hal etmek üzere vilayetlerden yola çıkan toplulukları Hz. Ali, Hz. Zübeyr ve Hz. Talha gibi öne çıkan isimlerin kışkırttıklarını ve Halîfe'nin evinin muahasaraya alınması neticesinde kendisini korumak için hiçbir faaliyette bulunmadıklarını savunmuştur.³⁸⁸ Binaenaleyh Hz. Muhammed'in (sav) ashâbından güzide şahsiyetleri hilekârlık ve düzenbazlık ile suçladığını savunmak yanlış olmayacaktır.

Sonraki dönemlere ilişkin benzer iddialarda bulunan Brockelmann, misalen İslâm Halîfesi Hz. Muaviye döneminde birkaç kez İstanbul önlerine gelen İslâm ordularını barbar olarak nitelemiş,³⁸⁹ Abbâsî halîfelerinden Harûn Reşîd'in valilerinin asıl görevlerinin yönetmekle sorumlu oldukları halkı sömürmek olduğunu savunmuş³⁹⁰ ve Osmanlı Padişahlarından II. Selim'i "ayyaş" ve "ahlakız" gibi hakaretlere muahtap kılmıştır.³⁹¹

Carl Brockelmann'ın sert ifadelerle eleştirmeyi hedeflediği ilk şahsın Hz. Peygamber (sav) olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. Zira Hz. Muhammed'in (sav) şahsına yönelmiş olduğu uygunsuz ve çirkin ifadeleri, yine malum çarpıtmalar ile savaş ve iktidar hırslısı olarak vasfetmesi sunulan iddiayı destekler mahiyettir. Brockelmann'ın İslâm'ın inanç ve ibadet sistemine yönelik varsayımları aslında Hz. Peygamber'e (sav) yönelttiği eleştirilerin arasına dâhil edilmelidir. Zira kendisi mezkûr inanç ve uygulamaları Resulullah'ın (sav) bir ürünü olarak yansıtmaktadır. Brockelmann'ın amansız üslûbunu Hulefâ-i Râşidîn dönemine yönelik değerlendirmelerinde tedricen yumuşattığını ve Emevî Devleti'nin son dönemlerine

³⁸⁶ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 33.

³⁸⁷ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 51.

³⁸⁸ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 60.

³⁸⁹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 67.

³⁹⁰ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 105.

³⁹¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 266.

gelindiğinde - istisnalar haricinde - sınırlandırdığını ifade etmek mümkündür. Bianaenaleyh İslâm Peygamberi (sav) ve İslâm Tarihi'nin ilk dönemleri hakkında çok daha sert bir dile sahip olan Brockelmann'ın, sonraki dönemlerde akademik üslûbu muhafaza ettiğini ifade etmek isabetli olacaktır.

4. HOCASI NÖLDEKE'NİN FİKİRLERİNDEKİ ETKİSİ

Bir ilim adamının istifade ettiği kaynaklardan ve hocasından etkilenmesi ve yine onun görüşlerini benimseyip devam ettirmesi tabii bir durumdur. Dolayısıyla Carl Brockelmann'ın hocası Theodor Nöldeke'nin görüş ve izahlarından etkilenmesi muhtemel olup, bazı kısım ve istilahları kendi çalışmasına maletmiş olması da mümkündür. Fakat Nöldeke'nin etkisinden çıkıp onun görüşleriyle bağdaşmayan değerlendirmelerde bulunması da muhtemeldir. Bu kısımda Brockelmann'ın Nöldeke ile uyduğu noktalar ve farklı değerlendirmeleri konu edilecektir.

4.1. HOCASI İLE MÜTTEFİK OLDUĞU KONULAR

Müslümanların Muharrem ayının onuncu gününde oruç tutmalarının kaynağının Yahudi inancında aranması gerektiğini savunan Brockelmann, iddiasını Yahudilerin Tişri ayının³⁹² onuncu gününde oruç tutmaları ile delillendirmeye gayret etmiştir.³⁹³ Carl Brockelmann'ın bu konuda aynı iddiayı savunan hocasından etkilendiği kuvvetle muhtemeldir.³⁹⁴ Oysa Hz. Muhammed (sav) Müslümanlara - Ehl-i Kitab'a benzememek için - Muharrem orucunu ya bir gün öncesi veyahut bir gün sonrası ile birleştirerek iki gün olarak tutulmasını emretmiştir.³⁹⁵

Müslümanların Medine'de inşa ettikleri mescid ile ilgili değerlendirmelerinde Mescid'in bir bölümünde Hz. Peygamber'in (sav) dışarıdan gelen elçileri karşılamak üzere pahalı halı ve eşyalarla donatılmış bir bölmesinin bulunduğunu iddia eden

³⁹² İbrânî takviminde ilk ay

³⁹³ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 19.

³⁹⁴ Theodor Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, Hanover: Carl Rümpler, 1863, s. 59.

³⁹⁵ Tirmizi, "Savm", 50

Brockelmann,³⁹⁶ bu konuda da Nöldeke'nin görüşlerinden etkilenmiş olması mümkündür. Zira Nöldeke'de Mescid-i Nebvî'nin dönemin şartlarına göre çok pahalıya maledildiğini belirtmiştir.³⁹⁷

Müslümanlar ve Mekkeli müşrikler arasında imzalanmış olan Hudeybiye Antlaşmasının bozulmasına ilişkin görüşlerini arzedan Brockelmann, Mekkelilerin antlaşmanın bozulmasını istemediklerini, yine onların zor şartlarda yürüttükleri ticaretlerini tehlikeye atmak istemediklerini savunmuştur. Yine Hz. Peygamber'in (sav) artık Mekkeliler ile mücadele edecek güce ulaştığını ve bu sebepten antlaşmanın bozulmasını ve Müsrikler ile son hesaplaşmasını gerçekleştirmek için fırsat kolladığını iddia etmiştir.³⁹⁸ Nöldeke de Hz. Muhammed'in (sav) barış döneminde gücünün fazlaca arttığını ve müşrikler tarafından bozulan bir antlaşmadan başka hiçbir şeyin onu daha fazla memnun edemeyeceğini ifade etmiştir.³⁹⁹ Sonuç itibarı ile hem Brockelmann'ın hemde hocasının Resulullah'ın (sav) güç ve itibar kazanması ve müşrikler ile mücadele edebilecek konuma gelmiş olması sebebiyle, antlaşmanın bozulmasını arzu ettiğini savunduklarını ifade etmek mümkündür.

Brockelmann'ın "*Geschichte der islamischen Völker und Staaten*" (İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi) başlıklı kitabının Siyere dair kaleme alınan bölümü ile Nöldeke'nin "*Das Leben Muhammed's*" ([Hz.] Muhammed'in [sav] Hayatı) başlıklı kitabı incelendiğinde, her ikisinin de genel itibarıyla aynı konuları eşit sıralamaya göre ele aldıklarını gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla – kaynaklarında yer vermese de – Brockelmann'ın eserindeki Siyer'e ait kısımları hocasının eserinin yapısından faydalanarak hazırladığı görülmektedir.

4.2. FARKLI DEĞERLENDİRMELERİ

Brockelmann ve Nöldeke Hz. Peygamber'in (sav) Risalet öncesi hayatına dair açıklamalarında Duhâ Sûresi'nden yararlanmışlar, fakat farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Nöldeke mezkûr sûrenin sekinci ayetini delil göstererek, Hz.

³⁹⁶ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 19.

³⁹⁷ Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 58.

³⁹⁸ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 28.

³⁹⁹ Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 147.

Peygamber'in (sav) hanımı Hz. Hatice vesilesiyle zenginleştğini ve kendisine sadece bu sebepten ötürü sevgi gösterdiğini iddia etmiştir.⁴⁰⁰ Fakat Duhâ Sûresi'ni Efendimizin (sav) gençliğine dair mevcut en sağlam kaynak olarak vasseden Brockelmann, sûrenin Hz. Muhammed'in (sav) anne ve babasını kaybettiğine, yine dedesi ve amcasının himayesine girmesine işaret ettiğini savunarak Hz. Hatice ile alakalı herhangi bir değerlendirme üzerinde durmamıştır.⁴⁰¹

İslâm dininin ilahî kaynaklı olmadığını ve Hz. Muhammed'in (sav) eski kültür ve dinlerden topladığı bilgilerle teşekkül ettiğini savunan Brockelmann ve Nöldeke, konunun mahiyeti hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Nöldeke Resulullah'ın (sav) mezkûr bilgileri zaman zaman ticaret maksadıyla Medine'den Mekke'ye gelen Yahudilerden ve yine Suriye ve Habeş topraklarından Mekke'ye köle olarak getirilmiş Hristiyanlardan elde ettiğini ve Risalet öncesi seyahatlerinin bu meseleye herhangi bir etkisinin olmadığını savunmuştur.⁴⁰² Brockelmann ise Eendimiz'in (sav) İslâm dinini ortaya çıkaran hükümleri genellikle peygamberlik öncesi seyahatlerinden elde ettiğini ve yine Mekke'de bulunan Hristiyanların dinî bilgilerinin yetersiz olması sebebiyle onların katkılarının kayda değer olmadığını ifade etmiştir.⁴⁰³ Brockelmann Müslümanların Mekke'de günde iki kere namaz kıldıklarını, fakat Hz. Peygamber'in (sav) Medine'ye gelindiğinde Yahudilerin ibadetlerinden etkilenecek vakitleri üçe çıkardığını savunmaktadır.⁴⁰⁴ Fakat Nöldeke Hz. Bilal'in Medine döneminde günde beş kere Namaza çağırdığını ifade etmiş ve herhangi bir Yahudi etkisinden söz etmemiştir.⁴⁰⁵

Brockelmann ve hocası Nöldeke'nin Hz. Peygamber'in (sav) müşrikler ile münasebeti konularında birçok farklı değerlendirmelerine rastlamak mümkündür. Nöldeke Garânik olayına ilişkin anlatımlarında Resulullah'ın (sav) Müslümanların bir kısmının Habeşistan'a hicret etmeleriyle birlikte kedisini yalnız hissettiğini ve bu sebeple müşrikleri İslâm'a davet maksadıyla onlarla bir antlaşma yaptığını ve putları kabul ettiğini savunmuştur. Fakat sonraları vicdanen rahatsız olan Hz. Peygamber'in

⁴⁰⁰ bkz. Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, ss. 13-14.

⁴⁰¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 12.

⁴⁰² bkz. Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, ss. 18-20.

⁴⁰³ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 13-14.

⁴⁰⁴ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 19.

⁴⁰⁵ bkz. Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, ss. 60-61.

(sav) tekrardan putları ret ettiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁶ Brockelmann ise Hz. Muhammed'in (sav) risaletinin ilk yıllarında putları inkâr etmediğini, fakat daha sonra tevhid inancının kendisinde gelişmesiyle birlikte putları ret ettiğini ve önceki sözlerini Şeytan'a atfettiğini belirtmiştir.⁴⁰⁷ Brockelmann Abdullah b. Cahş Seriyyesi ile alakalı anlatımlarında Hz. Peygamber'in (sav) Müslümanlara Kureyş kervanını gasp etmeleri emrini gözlice verdiğini, fakat olayın haberinin – haram aylarda gerçekleşmesi sebebiyle - Medine'de dahi infiale sebep olduğunu gören Peygamber'in (sav), durumu yatıştırmak için kendisinin yanlış anlaşıldığını ifade ederek hemen bir ayet uydurduğunu ve elde edilen ganimetleri paylaştırarak düzeni sağladığını belirtmiştir.⁴⁰⁸ Fakat Nöldeke Hz. Muhammed'in kan dökülmesiyle ilgili herhangi bir emir vermediğini, hatta sorumluları bu fiillerinden dolayı azarladığını, fakat Kur'ân ayetlerinin⁴⁰⁹ nüzülü ile birlikte failleri bağışladığını belirtmiştir.⁴¹⁰ Yine Bedir savaşının neticesi ile alakalı değerlendirmelerde bulunan Brockelmann, Müslümanların toplu halde kıldıkları namaz sebebiyle beraber hareket etme disiplinini öğrendiklerini, yine bu saikle düzensiz savaşan müşriklere karşı galip geldiklerini savunmuştur.⁴¹¹ Fakat Nöldeke savaşın neticesini farklı sebepler ile izah etmiştir. O Müslümanların galip gelmesini Medinelilerin – Evs ve Hazreç savaşları sebebiyle – savaş tecrübesi olan bir topluluk olmaları ve yine Mekke müşriklerinin yakın akrabalarını - intikam alınır korkusu sebebiyle - öldürmekten kaçınmaları ile izah etmiştir.⁴¹² Uhud savaşının neticeleri göz önünde bulundurulduğunda Brockelmann'ın daha isabetli değerlendirmelerde bulunduğu görülür. Uhud savaşının Medine dışında meydana muharebesi şeklinde gerçekleştirilmesine ilişkin değerlendirmelerinde hocasından ayrılan Brockelmann, Efendimiz'in (sav) Hazreç kabilesi resisinin ısrarına rağmen Muahacirlerin isteği üzere meydana savaşa karar kıldığını, ayrıca Müslümanların düşman ordusu ile karşılaştıklarında – sayılarının çok fazla olması sebebiyle – savaşıma arzularının kırıldığını ve yine Müslümanların evvelinde müşrik ordusuyla alakalı herhangi bir istibarata sahip olmadıklarını

⁴⁰⁶ bkz. Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, ss. 39-40.

⁴⁰⁷ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 13.

⁴⁰⁸ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 21.

⁴⁰⁹ el-Bakara 2/217-218

⁴¹⁰ Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 64.

⁴¹¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 21.

⁴¹² Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 70.

savunmuştur.⁴¹³ Fakat Hz. Peygamber'in (sav) Hazreç reisi gibi savunma savaşını yeğledini ifade eden Nöldeke, Hz. Muhammed'in (sav) gençlerin ihtirası ve yine bazı Medinelilerin tarlalarını koruma altına almak istemeleri sebebiyle gönülsüzce meydan muharebesine karar kıldığını belirtmiştir. Yine O Resulullah (sav)'in Huzâalılar sayesinde müşrik ordusu hakkında istihbarat edildiğini savunmuştur.⁴¹⁴ Bu konuda Nöldeke'nin değerlendirmelerinin daha tutarlı olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Zira düşman ordusu hakkında herhangi bir istihbarata sahip olmayan Müslümanların evvelinde savunma veyahut meydan muharebesine gidilmesi konusunda istişare etmelerini iddia etmek isabetli olmayacaktır. Uhud savaşı sonunda Müsriklerin galip gelmelerine rağmen hangi sebeple Müslümanları takibe koyulmadıklarını açıklayan Brockelmann, bu konuda da Nöldeke ile farklı sonuçlara ulaşmıştır. O Mekkelilerin elde ettikleri zaferi değerlendiremediklerini ve savaşı kazanmanın mutluluğu ile Mekke'ye geri döndüklerini savunmuştur.⁴¹⁵ Fakat Nöldeke müşriklerin Hz. Muhammed'i (sav) öldürdüklerini zannetmeleri ve yükseklerle sığınmış Müslümanları dik bir dağa tırmanarak takip etmeyi göze alamadıklarını savunmuştur.⁴¹⁶ Theodor Nöldeke Uhud savaşının neticesinden dolayı Resulullah'ın (sav) Ashâbını inaçsızlık ve itaatsizlikle suçladığını iddia etmiş ve yine yenilginin sebebini onlarda aradığını iddia etmiştir.⁴¹⁷ Brockelmann ise, bu tür iddialara yer vermediği gibi Müslümanların savaşı kendi itaatsizlikleri sonucunda kaybettiklerinin farkında olduklarını savunmuştur.⁴¹⁸ Brockelmann'ın bu meselede daha tutarlı açıklamalarda bulunduğunu belirtmek daha isabetli olacaktır. Zira mağlubiyet sonrası askerlerini bu türden sözlere muahatap kılan bir komutan, askerlerinin haklı itaatsizlikleri ile karşılaşacaktır. Binaenaleyh Müslümanların Uhud savaşının akabinde muhtemel bir saldırıyı göğüslemek için müşrikleri takibe koyulmaları,⁴¹⁹ bu türden iddiaları asılsız kılacaktır. Yine Hudeybiye antlaşmasının maddelerinden birinin⁴²⁰ iptalini ortaya çıkaran sebepler hakkında farklı değerlendirmelerini sürdüren Brockelmann, maddenin iptaline Beni Zühre

⁴¹³ Carl Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 22.

⁴¹⁴ Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 94.

⁴¹⁵ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 22.

⁴¹⁶ bkz. Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, ss. 100-101.

⁴¹⁷ Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 105.

⁴¹⁸ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 22-23.

⁴¹⁹ bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I - Hz. Muhammed (sav) Dönemi*, s. 277.

⁴²⁰ Mekkelilerden birinin Müslüman olması ve Medine'ye sığınması halinde müşriklere teslim edilmesi, fakat bir Müslümanın dininden dönüp Mekke'ye sığınması halinde teslim edilmemesi.

kabilesinden birinin (Ebû Basîr) Müslüman olarak Medine'ye sığınmasına rağmen geri iade edilmesi, fakat kendisinin müşriklerin elinden kurtularak sahilde kendisine bir mesken edinmesi ve yine aynı akibeti paylaştığı din kardeşleri ile oradan geçen Mekke kervanlarını yağmalamasını sebep göstermiştir. Mekkelilerin zarar gören ticaretleri sebebiyle Hz. Peygamber'e (sav) antlaşmanın bu maddesinden vazgeçtiklerini bildirdiklerini ifade etmiştir.⁴²¹ Fakat Nöldeke Ebû Basîr'in Hz. Muhammed'in (sav) gizli bir işareti üzerine müşriklerin ellerinden kurtularak sahili mesken tuttuğunu iddia etmiş ve yine Resulullah'ın (sav) o bölgedeki Müslümanları kendiliğinden - yani müşrikler talep etmeksizin - Medine'ye kabul ettiğini savunmuştur.⁴²² Nöldeke'nin bu meseleyle ilgili değerlendirmesi çelişki barındırmaktadır. Zira onun idiasına göre, Hz. Muhammed'in (sav) Ebû Basîr'e gizli bir işaret ile müşriklerin ellerinden kurtularak Mekke kervanlarının geçiş noktasına yerleşmesini işaret etse dahi – ki bu minvalden bir emiri Nöldeke'nin iddia ettiği üzere gizli bir göz kırpması ile anlatabilmek imkânsızdır – Müslümanların o bölgede kalıp Mekke kervanlarını yağmalamaları Hz. Peygamber'in (sav) yararına olacaktır. Dolayısıyla Müslümanları Mekke müşriklerinin talebi olmaksızın Medine'ye kabul etmesini iddia etmek isabetli olmayacaktır. Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşen Huneyn savaşını gerekli kılan sebepler konusunda da hocası ile fikir ayrılığına düşen Brockelmann Müslümanların, Mekke'ye saldırmak üzere 30 bin kişilik bir ordunun toplandığı istihbaratını aldıklarını ve bu haber üzerine ordunun kaynağı olan Tâif üzerine yürümeye karar kıldıklarını belirtmiştir.⁴²³ Oysa hocası Nöldeke, Hz. Peygamber (sav) ve Müslümanların Mekke'de iki veya üç hafta konaklamalarının ardından Tâif'e sefer düzenlemeye karar kıldıklarını ifade etmiştir.⁴²⁴ Dolayısıyla Brockelmann'ın değerlendirmesine göre savaşı çıkaran taraf Tâifliler iken, Nöldeke'ye göre Müslümanlardır. Oysa savaşı gerekli kılan sebep Brockelmann'ın tabir ettiği üzere Hevâzin ve Sâkif kabilelerin Mekke'ye saldırmaya niyetlenmeleridir.⁴²⁵

⁴²¹ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 26.

⁴²² Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 135.

⁴²³ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 25.

⁴²⁴ Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 156.

⁴²⁵ bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I - Hz. Muhammed (sav) Dönemi*, s. 312.

Theodor Nöldeke ve Carl Brockelmann Hz. Peygamber'in (sav) Medineli Ensâr ile münasebetlerinde de fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Nöldeke Hazreçlilerin Evs kabilesi tarafından mağlup edildikten sonra Mekke'ye gelmelerinin sebebine ilişkin açıklamalarında, onların Hz. Peygamber'in (sav) Yahudilerce beklenen Mesih olduğuna inandıkları için kendisine tabi olduklarını belirtmiştir.⁴²⁶ Meseleyi farklı değerlendiren Brockelmann, Hazreçlilerin Mekke'ye Evs kabilesi ile aralarında hakem olabilecek bir şahsı aramaya koyulduklarını ve bu sebeple Efendimiz'e (sav) başvurduklarını belirtir.⁴²⁷ Brockelmann'ın değerlendirmelerinin daha isabetli olduğunu savunmak yerinde olacaktır. Zira Nöldeke'nin iddia ettiği üzere Hazreçlilerin Hz. Muhammed'e (sav) beklenen Mesih olduğuna inandıkları için tabi olduklarını savunmak çelişki barındırmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in (sav) Medine'ye hicretinin akabinde Yahudiler kendisini kabul etmiş değillerdi. Dolayısıyla onun Yahudiler tarafından kabul görmediğini anlayan Hazreçlilerin iddialarından vazgeçerek Hz. Muhammed'den (sav) yüz çevirmeleri gerekirdi. Bu sebepten Nöldeke'nin iddiasının yersiz olduğunu savunmak isabetli olacaktır. Yine Mekke'nin fethinden sonra Ensârın, Hz. Peygamber'in (sav) Mekkelilere iyi davranması sebebiyle, kendisinin onlarla birlikte Medine'ye dönmeyeceğini düşündüklerini ve bu sebeple hüznlendiklerini ifade eden Brockelmann'a karşılık⁴²⁸ Nöldeke, Resulullah'ın (sav) Mekke'nin Müslümanların eline geçtiğini gördükten sonra çok duyulandığını ve Ensârın bu sebeple geri dönmeyeceğine kanaat getirdiklerini savunmuştur.⁴²⁹

Hz. Peygamber'in (sav) risalet hayatındaki en önemli meselelerden biri olan Mekke'den Medine'ye hicretin mahiyeti hakkında farklı değerlendirmelerde bulunan Brockelmann, hicretin bir kaçış olarak değerlendirilemeyeceğini savunmuş ve hicretin geçmişte Mekkeliler ile yaşanmış olayları kıran yeni bir hayatın başlangıcı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴³⁰ Oysa hocası Nöldeke hicret ve göç gibi kelimelere hiç yer vermemiş ve hicretten daima "Flucht" (kaçış) olarak bahsetmiştir. Fakat Medine'ye hicret diğer göçler ile kıyaslandığında gerek farklı

⁴²⁶ Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 48.

⁴²⁷ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 17-18.

⁴²⁸ bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 28-29.

⁴²⁹ bkz. Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, ss. 153-54.

⁴³⁰ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 18.

sebeplere dayanması, gerek ortaya çıkardığı müsbet etkiler sebebiyle kaçış olarak değerlendirilmemelidir.⁴³¹

Yine Efendimiz'in (sav) Medine'deki evi hakkında değerlendirmelerde bulunan Brockelmann ve Nöldeke, evin sadeliği ve mütevazılığı hakkında fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Hz. Muhammed'in (sav) Medine'deki meskeninin diğer Medinelilerin evlerinden farksız olduğunu iddia eden Brockelmann'a⁴³² karşılık Nöldeke, evinin Medine evlerinin birçoğundan daha mütevazı olduğunu savunmuştur.⁴³³

Medine'deki Yahudilerin şehirdeki dağılımı ve yine Müslümanların Medine dışındaki Yahudilerle münasebeti açısından farklı değerlendirmelerini sürdüren Brockelmann, Medine Yahudilerinden sadece Benî Kaynuka'nın kendi meskenlerini muhafaza edebildiklerini fakat topraklarını kaybettiklerini ve yine diğer iki Yahudi kabilesinin meskenlerini muhafaza edemeyerek Evslilerle birlikte barındıklarını ve ziraî topraklarını muhafaza ettiklerini savunmuştur.⁴³⁴ Nöldeke ise Medine'deki üç kabilenin Evs ve Hazreç kabilelerinden bağımsız yaşadıklarını ve zaman zaman mezkûr Arap kabilelerin aralarında gerçekleşen savaşları desteklediklerini ifade etmiştir.⁴³⁵ Nöldeke Hayber'in fethiyle ilgili değerlendirmelerinde Yahudilerin kendilerine doğru yaklaşmakta olan bir ordunun varlığından habersiz olduklarını savunmuştur.⁴³⁶ Fakat Brockelmann Yahudilerin Müslümanlardan haberdar olduklarını yine civar Araplardan 4000 kişilik takviye gücü talep ettiklerini savunmuş, fakat Yahudilerin kalelerinden çıkmamaları sebebiyle takviyenin geri döndüğünü belirtmiştir.⁴³⁷

Brockelmann'ın hocasıyla uyduğu noktalar, ihtilaf ettikleriyle kıyaslandığında ikincilerin çok daha fazla olduğunu gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla Nöldeke'nin kitabından etkilenmiş olduğu bir gerçek olsa dahi, olguların değerlendirilmesinde hocasından ayrıldığını savunmak mümkündür. Yine

⁴³¹ bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I - Hz. Muhammed (sav) Dönemi*, ss. 228-29.

⁴³² bkz. Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, ss. 18-19.

⁴³³ Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 58.

⁴³⁴ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 17.

⁴³⁵ bkz. Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, ss. 47-48.

⁴³⁶ Nöldeke, *Das Leben Muhammed's*, s. 136.

⁴³⁷ Brockelmann, *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, s. 26.

Brockelmann'ın Nöldeke ile kıyaslandığında, değerlendirmeleri açısından daha isabetli sonuçlara ulaştığını ayrıca ifade etmek gerekmektedir.

SONUÇ

Şarkiyatçılık ve doğubilimcilik olarak da isimlendirilen oryantalizmin genel kabule göre 1312 yılındaki Viyana Konsili ile başladığını ifade etmek mümkündür. Konsil kararları gereği farklı şehirlerdeki üniversitelerde Arapça kürsüleri kurulmuş ve böylece Doğu'yu araştırmanın ilk adımı atılmıştır. Fakat bu kürsülerin kuruluş amaçlarına hizmet etmekte yetersiz kaldıkları görülür. Zira 15. yüzyılda John Segovia'nın niyetlendiği Kur'ân tercümesi ancak Müslüman bir Arabın yardımlarıyla tamamlanabilmiş, fakat bu kişinin farklı bir bölgeye gitmek zorunda kalmasıyla yayına hazır hale getirilememiştir. Oryantalizmin gelişim sürecinin 16. yüzyılın sonu ile başladığını savunmak mümkündür. Fransa'da Guillaume Postel için College de France'da kurulan Arapça kürsüsü ve bunu takip eden Hollanda, İngiltere ve Almanya kürsüleri oryantalizmin gelişimine katkı sağlamışlardır. 19. yüzyılda zirve dönemini yaşayan oryantalizm, Silvester de Sacy tarafından bir bilim dalı haline getirilmiştir. Silvester de Sacy mühim eserleri ve oryantalizme kazandırdığı yöntemin yanında birçok ünlü oryantalistin de hocası olmuştur. Meşhur Alman oryantalistlerinden Julius Wellhausen'in hocası olan Sacy, aynı zamanda bir dönem -Brockelmann'ın hocası- Nöldeke'yi de yetiştirmiştir. Oryantalizmin amacının sadece akademik araştırmalardan ibaret olduğunu belirten oryantalistlere karşılık, Edward Said'in de savunduğu üzere, asıl amacının sömürgecilik ve misyonerlik olduğunu ifade etmek daha isabetli olacaktır. Zira gerek giriş bölümünde oryantalist Louis Massignon'un itirafları, gerek Postel gibi erken dönem şarkiyatçıların İslâm Peygamberi'ni (sav) hedef alan çirkin sözleri,⁴³⁸ yine Brockelmann'ın ve hocası Nöldeke'nin çalışmalarındaki yanlı ve sert üslûbları, sunulan iddiayı destekler mahiyettedir.

1868 yılında Almanya'nın Rostock kentinde dünyaya gelen Brockelmann ilk eğitimini annesinden aldıktan sonra yedi yaşında ilkokula başlamıştır. 1877 yılında İbrânîce, Süryânîce ve Arâmîce eğitimi almaya başladığı liseye başlayan Brockelmann, Doğu araştırmalarına olan merakını daha bu dönemde keşfetmiştir. Liseden mezun olduktan sonra Dragoman (tercüman) olmayı ve ticarî faaliyetlerde bulunmayı düşünen Brockelmann, şartların el vermemesi sebebiyle bu hedeflerini

⁴³⁸ bkz. s. 11

gerçekleştirememiştir. 18 yaşında Rostock kentinde üniversite hayatına başlayan Brockelmann, Arapça ve Habeşçe hocası Philippi'nin tavsiyesi üzerine Breslau Üniversitesi'ne geçmiştir. Breslau'da Eski Ahit araştırmalarına yoğunlaşan Brockelmann, iki yıl sonra Strassburg Üniversitesi'nde dönemin en meşhur oryantalisti Nöldeke'ye öğrenci olmuş ve 1890 yılında burada doktorasını tamamlamıştır. Brockelmann doktorasının ardından dönemin üniversitelerine yerleşemediği için iki yıl düşük ücretle öğretmenlik görevinde bulunmuş ve nihayet 1893 yılında Breslau Üniversitesi'nde fahri doçent olarak göreve başlamıştır. Burada birkaç yıl fahri ünvanla görev yapan Brockelmann, görevinden istifa edip öğretmenliğe dönmeyi düşündüğü bir dönemde Berlin Üniversitesi'nden bir davet almış ve Profesör olarak göreve başlamıştır. Breslau ve Berlin Üniversiteleri haricinde Königsberg ve Halle üniversitelerinde de görev alan Brockelmann, Halle'de 1913 yılında Dekan, 1918 yılında Rektör seçilmesiyle kariyerinin zirvesini yaşamıştır. 1932 yılında Breslau Üniversitesi'ne Rektör seçilmiş ve üç yıl görevin ardından siyasî sebeplerden dolayı istifa etmek zorunda kalmış ve emekliliğe ayrılmıştır. Emekliliğinin ardından başyapıtı mesabesinde olan GAL'in ek ciltlerini ve tarih çalışmalarının en kapsamlısı olan "*İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*"ni kaleme alan Brockelmann, zaman zaman çeşitli ödüllere layık görülmüş ve 1956 yılında "*İbrânîce Söz Dizimi*" başlıklı eserinin yeni baskısını hazırladığı bir dönemde hayata gözlerini kapamıştır. İyi bir hafızaya, dil kabiliyetine sahip Brockelmann, zaman zaman akademik hayattan vazgeçmeyi ve farklı işlerle meşgul olmayı düşünmüş olsa da, 88 yıllık bir ömrü azim, gayret ve yorulmak bilmez bir eda ile ilme adamıştır.

Brockelmann'ın tarih çalışmalarına neşirlerle başladığını ifade etmek mümkündür. Lebîd'in şiirlerini derlemiş, yine İbn Kuteybe'nin *Uyûn*'unun bir bölümünü yayınlamış ve İbn Sâd'ın *Tabakât*'ının neşri çalışmalarına dâhil edilmiştir. Carl Brockelmann *Uyûn*'u yayınlamayı arzu ettiği bu dönemde, yayıncının umurun da istifa edebileceği bir eseri kaleme almasını şart koşmasıyla, ününü borçlu olduğu GAL'i hazırlamıştır. Yani başyapıtı mesabesindeki bu eseri aslında kaleme almaya mecbur bırakılmıştır. GAL'in günümüzde halen varlığını koruyabilmesinin sebebi Brockelmann'ın ilmî kişiliğinde aramak isabetli olmayacaktır. Eserin geçmişte de olduğu üzere alanında tek olması, çok geniş bir zaman dilimini

kapsaması ve farklı alanlarda çalışan araştırmacılara hitap etmesi açısından önem arz etmektedir. Yine Brockelmann'ın herhangi bir çalışmasının *GAL* kadar rağbet görmemiş olması, sunulan iddiayı destekler mahiyettedir. *GAL* ve “*İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*” dışında Brockelmann'ın tarih konulu kitapları arasında özgün çalışmalarına rastlamak mümkün değildir. Zira diğer kitapları yukarıda da ifade edildiği üzere neşirlerden, kütüphane kataloglarından ve kitaplaştırılmış konuşmalarından müteşekkildir. Fakat Dilbilimsel çalışmaları için aksini savunmak mümkündür. Süryânîce'ye dair sözlüğü ile başlattığı çalışmalarını, Arapça ve İbrânîce'ye dair gramer çalışmalarıyla devam ettirmiş ve Sâmi dillerine dair mukayeseli olarak kaleme aldığı eseriyle Doğu dillerine olan yetkinliğini ispat etmiştir. Ayrıca Kaşgarlı Mahmud'un divanını araştıran ve bu eser hakkında iki kitap ve bazı makaleler kaleme alan Brockelmann'ın, Türkçe ve lehçelerine ileri düzeyde vakıf olduğunu savunmak mümkündür. Carl Brockelmann'ın tarih konulu makalelerini de - bazı müellif ve eserlerini tahlil ve tanıtmaya amacıyla kaleme alması sebebiyle, dilbilimsel makaleleri ile kıyaslandığında - özgün çalışmalar olarak nitelemek güçtür.

Brockelmann'ın tarih araştırmalarını aslolarak batılı müelliflerin çalışmalarından faydalanarak kaleme aldığı görülür. Kısmen doğulu müelliflerden de istifade eden Brockelmann'ın, kaynaklarına sabit bir metot ile işaret ettiğine şahit olunmaz. İstifade ettiği kaynaklara, kimi zaman paragrafın başında belirtmiş olduğu dipnot vasıtasıyla, kısmen de paragraf aralarında verdiği müellif ve eser bilgileri ile işaret etmiştir. Bazen de eser bilgisi vermeden sadece müellife atıfta bulunan Brockelmann, yine alıntılarda bulunmasına rağmen kaynak belirtmemiştir.

Brockelmann'ın tarih çalışmalarında genellikle ön yargısız anlatımlarda bulunduğunu ifade etmek mümkün olsa dahi, özellikle Hz. Peygamber (sav) ve tebliğ ettiği İslâm dini ile alakalı pek çok subjektif iddialarına rastlamak mümkündür. Tarihî olayları sebep ve sonuçlarıyla birlikte aktarmayı kendine düstûr edinmiş olan Brockelmann, bazı olguları uzun tahlillere tabi tutmasına rağmen, bazılarını da kısaca izah etmiştir. Yine birçok akıl yürütmelerinde bulunmuş, yer yer bazı açıklamalarının kabul edilebilirliğini sağlamak amacıyla aklî değerlendirmelere yer vermiş, yine kaynaklardaki bilgilerden yola çıkarak bir takım mantıkî sonuçlara

ulaşmıştır. Tarih anlatımlarında karşılaştırmalarda bulunarak iki unsurun farklılıklarına işaret eden Brockelmann, ayrıca bazı tanınmış mimarî yapıları bilinmeyenlerle kıyaslayarak zihinlerde canlanabilmesini sağlamıştır. Yine tasviri anlatımlara yer vererek benzer bir amaç güden Brockelmann, ayrıca tarih anlatımlarından bunalmış olan zihinleri, aralara yerleştirdiği betimlemelerle rahatlatmayı amaçlamış olması mümkündür. Carl Brockelmann tarih anlatımlarındaki mühim bölgeleri ve geçmişte iz bırakmış olan devletleri farklı yönleriyle ele almış ve anlatımlarını sadece bir perspektif ile sınırlamamıştır. İki mesele arasındaki muhtemel bir etkilenmeye işaret etmek amacıyla benzetmelerden faydalanan Brockelmann, anlatımlarını muhatapları olan batılıların kültür ve tarihlerinden hadiselerle benzeterek meramını anlaşılır kılma çabası içinde bulunmuştur.

Carl Brockelmann Siyer dönemine dair anlatımlarında sert bir tavır takınmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) şahsına ve İslâm'ın inanç ve ibadet sistemine yönelttiği varsayımlarla ideolojik anlatımlarda bulunmuştur. Hulefâ-i Râşidîn dönemine dair değerlendirmelerinde üslûbunu kısmen yumuşatan Brockelmann, Emevîler dönemi ile birlikte anlatımlarını tutarlı ve objektif tahlillerle şekillendirmiştir. Binaenaleyh ilk dönemlere dair değerlendirmelerinde klasik oryantalist görüşlerini kat'î bir bağnazlık ile savunan Brockelmann, sonraları tedricen Tarihçi kimliğine bürünmüştür.

Brockelmann'ın hocası Nöldeke'nin bazı görüşlerinden, yine eseri "*Das Leben Muhammed's*" den ([Hz.] Muhammed'in [sav] Hayatı) yapısı itibarı ile etkilendiğini savunmak doğru olsa da, Brockelmann'ın birçok konuda Nöldeke ile fikir ayrılığına düştüğü açıkça görülür.

Carl Brockelmann ününü borçlu olduğu eseri *GAL* ile İslâm literatürüne büyük bir katkıda bulunmuştur. Câhiliye'den modern döneme kadar Arap dilinde kaleme alınmış bütün çalışmaları müellifleri hakkında da bilgi vererek ele alması, eserinin faydalama imkânını artırmıştır. Zira *GAL* Doğu hakkında araştırma yapacak olan Batılıya araştırmalarında yardımcı olduğu gibi Müslüman araştırmacılarında daima istifade edebilecekleri bir eser konumundadır. Yine "*İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*" ile Hz. Muhammed (sav) öncesi dönemden başlayarak modern döneme kadar

süregelen bir tarihi mümkün mertebe farklı coğrafya ve devletleri ile araştırması, İslâm Tarihi çalışmalarına ciddi bir katkı sağlamıştır. Ayrıca makalelerinde İslâm Tarihi müellifleri ve eserleri hakkında değerlendirmelerde ve Türk dili ve tarihine dair birçok müstakil araştırmalarda bulunması Brockelmann'ı akademik alanda değerli kılan sebeplerdendir.

EKLER

CARL BROCKELMANN
17. September 1886 – 6. Mai 1968

Carl Brockelmann

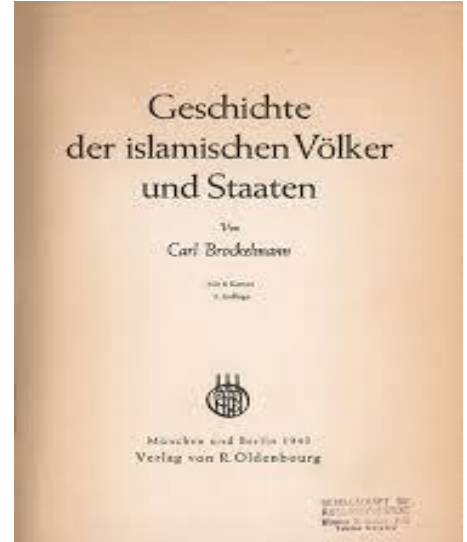
GAL'in birinci cildinin kapak sayfası

Carl Brockelmann'ın hocası Theodor Nöldeke

“İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi”nin
Almanca aslının kapak sayfası

Carl Brockelmann

KAYNAKÇA

- ALTIKULAÇ Tayyar, “KİSÂÎ, Ali b. Hamza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 26, ss. 69-70.
- APAK Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 9. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- , *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I - Hz. Muhammed (sav) Dönemi*, 8. bs., İstanbul: Ensar, 2012.
- , *Hz. Hatice*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- AZIMLI Mehmet, *Siyer*, 1. bs., Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018.
- BALİÇ İsmail, "Geschichte des arabischen Schrifttums", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, c.14, ss. 37-38.
- BROCKELMANN Carl, “Ägyptisch-Semitische Etymologien”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 8 (1932), ss. 97-117.
- , *Alis Qissai Jûsuf. Der älteste Vorläufer der osmanischen Litteratur*, Berlin: Verlag d. Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1917.
- , “Allah und die Götzen, der Ursprung des islamischen Monotheismus”, *Archiv für Religionswissenschaft*, c. 21 (1922), ss. 99-121.
- , “Altosmanische Studien I. Die Sprache Asyqpasas und Ahmedîs”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 73 (1919), ss. 1-29.
- , “Altturkestanische Volkspoesie I”, *Asia Major*, sy. Deneme cildi (1923), ss. 3-24.
- , “Altturkestanische Volkspoesie II”, *Asia Major*, sy. 1 (1924), ss. 24-44.
- , “Altturkestanische Volksweisheit”, *Ostasiatische zeitschrift*, sy. 8 (1920), ss. 49-73.
- , *Arabische Grammatik*, 14. bs., Leipzig: Otto Harrasowitz, 1960.
- , “Aus einem Briefe des Herrn Dr. C. Brockelmann”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 9 (1894), s. 422.
- , “Autobiografische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann”, *Oriens*, ed. Rudolf Sellheim, c. 27-28 (1981), ss. 1-65.
- , “Beiträge zur Geschichte der arabischen Sprachwissenschaft”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 13 (1898), ss. 29-46.
- , “Beiträge zur hebräischen und aramäischen Grammatik”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 14 (1899), ss. 343-49.
- , “Beiträge zur Kritik und Ergänzung von Ibn Hazm’s Tauq al-Hamâma”, *İslamica*, c. 5 (1932), ss. 462-74.

- , “Das assyrische L”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 15 (1900), ss. 395-96.
- , “Das Dichterbuch des Muhammad b. Sellâm al-Ğumahî”, *Orientalische Studien, Theodor Nöldeke zum 70. Geburtstag*, c. 1 (1905), ss. 109-25.
- , *Das Nationalgefühl der Türken im Licht der Geschichte*, Halle: Verlag von Max Niemeyer, 1918.
- , “Das Neujahrfest der Jezîdîs”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 55 (1901), ss. 388-90.
- , “Das Semitische mit Ausschluß des Sabaeo-Minäischen und der abessinischen Dialekte sowie der alttestamentlichen Studien”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 58 (1904), ss. 251-60.
- , “Deminutiv und Augmentativ im Semitischen”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 6 (1928), ss. 109-34.
- , “Der Islam von seinen Anfängen bis zur Gegenwart”, *Weltgeschichte. Die Entwicklung der Menschheit in Staat und Gesellschaft, in Kultur und Geistesleben*, Berlin: Verlag von Ullstein & Co, 1910, c. 3, ss. 131-319.
- , “Die armenische Übersetzung der Geoponica”, *Byzantinische Zeitschrift*, sy. 5 (1896), ss. 385-409.
- , “Die Femininendung t im semitischen”, *Jahresberichte der schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur, Orientalisch-sprachwissenschaftliche Sektion*, c. 81 (1903), ss. 1-24.
- , “Die Grieschichen Fremdwörter im Armenischen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 47 (1893), ss. 1-42.
- , “Die morgenländischen Studien in Deutschland”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 76 (1922), ss. 1-17.
- , “Die Syrische und Christlich-Arabische Litteratur”, *Geschichte der Christlichen Litteraturen des Orients*, Leipzig: C.F.Amelangs Verlag, 1907, s. .
- , *Die Transliteration der arabischen Schrift in ihrer Anwendung auf die Hauptliteratursprachen der islamischen Welt*, Leipzig: F.A. Brockhaus, 1935.
- , “Ein arabischer Bericht über Malta”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 55 (1901), ss. 221-22.
- , “Ein Beitrag zur Quellenkritik der Qânûnnâmes”, *Der Islam*, c. 8 (1918), ss. 261-67.
- , “Ein neues Südtürkisches Sprachdenkmal”, *Islamica*, c. 4 (1930), ss. 170-82.
- , “Ein syrischer Regenzauber”, *Archiv für Religionswissenschaft*, c. 9 (1906), ss. 518-20.
- , “Ein syrischer Text in armenischer Umschrift”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 56 (1902), ss. 616-18.

- , “Ein Tieropfer in der georgischen Kirche”, *Archiv für Religionswissenschaft*, c. 8 (1905), ss. 554-56.
- , “Eine altarabische Fassung der Siebenschläferlegende”, *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen*, Westasiatische Studien, c. 4 (1901), ss. 228-29.
- , “Eine Kriegsurkunde aus Mekka”, *Die Welt des Islams*, Kriegsurkunden, c. 6 (1918), ss. 33-39.
- , “Eine Türkische Urkunde aus Ungarn”, *Islam*, c. 7 (1917), ss. 345-48.
- , “Ephesia Grammata”, *Bonner Jahrbücher*, c. 104 (1899), ss. 192-93.
- , “Erwiderung”, *Theologische Quartalschrift*, c. 83 (1901), s. 318.
- , “Etymologische Miscellen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 51 (1897), ss. 658-60.
- , “Fabel und Tiermärchen in der älteren Arabischen Litteratur”, *Islamica*, c. 3 (1926), ss. 96-128.
- , “Gegen J. Barth”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 57 (1903), ss. 795-97.
- , *Geschichte der Arabischen Literatur (3. Supplementband)*, 3 cilt, 1. bs., Leiden: E.J. Brill, 1942.
- , *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Weimar: Verlag von Emil Felber, 1898.
- , *Geschichte der arabischen Litteratur*, 2., Leipzig: C.F. Amelangs Verlag, 1909.
- , *Geschichte der Arabischen Litteratur (1. Supplementband)*, 3 cilt, 1. bs., Leiden: E.J. Brill, 1937.
- , *Geschichte der arabischen Litteratur (2. Supplementband)*, 3 cilt, 1. bs., Leiden: E.J. Brill, 1938.
- , *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, 2. bs., München: Verlag von R. Oldenbourg, 1943.
- , “Gibst es einen hamitischen Sprachstamm?”, *Anthropos*, c. 27, sy. 5/6 (1932), ss. 797-818.
- , *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, 2 cilt, Berlin: Reuther&Reichard, 1908.
- , *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, 2 cilt, Berlin: Reuther&Reichard, 1913.
- , “Ġauharî und die Anordnung des arabischen Alphabets”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 69 (1915), ss. 383-84.
- , “Haplologische Silbenellipse im Semitischen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 59 (1905), ss. 629-32.
- , “İbn Ginnî über das weibliche Demonstrativpronomen”, *Islamica*, c. 3 (1929), ss. 319-24.

- , “İbn Ğauzî’s Kitâb al-Wafâ fi fadâ’il al-Mustafa, nach der Leidener Handschrift untersucht”, *Beiträge zur Assyriologie und vergleichende semitische Sprachwissenschaft*, c. 3 (1895), ss. 1-59.
- , *İbn Qutaiba’s Ujun Al-Ahbâr, Nach den Handschriften zu Constantinopel und St. Petersburg (Teil 1)*, Berlin: Emil Felber, 1900.
- , *İbn Saad, Biographien Muhammed’s seiner Gefährten und der späteren Träger des Islam*, Leiden: E.J. Brill, 1904.
- , “İqâmat as-salât”, *Archiv für Religionswissenschaft*, t.y.
- , “İslam”, *Jahresbericht der Geschichtswissenschaften*, 3, c. 15 (1894), ss. 288-90.
- , *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, 2. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- , *Katalog der Orientalischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg*, New Jersey: Georgias Press LLC, 2015.
- , *Kurzgefaßte Grammatik der vergleichenden semitischen Sprachen*, Berlin: Reuther&Reichard, 1908.
- , “Mahmûd al-Kâsgharîs Darstellung des türkischen Verbalbaus”, *Keleti Szemle*, c. 18 (1919), ss. 29-49.
- , “Mohammedanische Weissagungen im Alten Testament”, *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft*, c. 15 (1895), ss. 138-42.
- , “Mohammed-Mehmed”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 71 (1917), ss. 269-70.
- , “Nasr ibn Muzâhim, der älteste Geschichtsschreiber der Schia”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 4 (1926), ss. 1-23.
- , “Neue Agyptisch-Semitische Etymologien”, *Scritti in Onore di Alfredo Trombet*, 1938, 143-54.
- , “Neuere Theorien zur Geschichte des Akzents und des Vokalismus im Hebräischen und Aramäischen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 94 (1940), ss. 332-71.
- , “Nochmals die Endungen û und ût”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 18 (1904), ss. 99-100.
- , “Nochmals Landauer”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 52 (1898), s. 282.
- , “Semitische Analogiebildung”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 67 (1913), ss. 107-12.
- , “Semitische Reimwortbildung”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 5 (1927), ss. 6-38.
- , *Semitische Sprachwissenschaft*, 2. bs., Leipzig: Göschen’sche Verlagshandlung G.m.b.H., 1916.
- , “Superglossen zu Schleifer’s Randglossen zum Lexicon Syriacum”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 7 (1929), ss. 307-10.

- , “Syriaca”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 6 (1928), ss. 1-4.
- , *Syrische Grammatik*, 6. bs., Leipzig: Otto Harrasowitz, 1951.
- , “Textkritische Bemerkungen zu Al-Balâdurî’s Ansâb al-Asrâf”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 91 (1937), ss. 373-75.
- , “Turkologische Studien”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 74 (1920), ss. 212-15.
- , *Verzeichnis der Arabischen, Persischen, Türkischen und Hebräischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Breslau*, Breslau: Verlag von M. und H. Marcus, 1903.
- , “Volkskundliches aus Alturkestan”, *Asia Major*, c. 2 (1925), ss. 110-24.
- , “Wesen und Ursprung des Eponymats in Assyrien”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 16 (1902), ss. 389-401.
- , *Wiederaufbau*, Halle: Verlag von Max Niemeyer, 1919.
- , “Zu al-Ğahsijârîs Wezirgeschichte”, *İslamica*, c. 3 (1927), ss. 32-38.
- , “Zu dem syrischen Kaufvertrag aus Edessa”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 10 (1935), s. 163.
- , “Zu den Gedichten des Hudailiten Mulaih b. el-Hakem”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 6 (1928), ss. 5-9.
- , “Zu den rhetorischen Schriften des İbn al-Muqaffa”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 53 (1899), ss. 231-32.
- , “Zum Leben des Mar Benjamin”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 12 (1897), ss. 270-71.
- , “Zur Ägyptisch-Semitischen Etymologie”, *Mélanges Maspéro*, Le care, c. 1 (1934), ss. 379-83.
- , “Zur arabischen Handschriftenkunde”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 10 (1935), ss. 230-33.
- , “Zur assyrischen Lautlehre”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 16 (1902), ss. 402-3.
- , “Zur Aussprache des arabischen Ğim”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 13 (1898), s. 126.
- , “Zur Grammatik des Osmanisch-Türkischen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 70 (1916), ss. 185-215.
- , “Zur Haplogischen Silbenellipse im Semitischen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 60 (1906), s. 326.
- , “Zur hebräischen Lautlehre”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 58 (1904), ss. 518-24.
- , “Zur Kritik der traditionellen Aussprache des Äthiopischen”, *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, c. 7 (1929), ss. 205-13.
- , “Zur Syntax der Sprache von Ugarit”, *Orientalia (Nova Series)*, c. 20 (1941), ss. 223-40.

- , “Zur syrischen Betonungs- und Verslehre”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 52 (1898), ss. 401-8.
- , “Zur Theorie der assyrischen Gutturale”, *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, c. 17 (1903), ss. 258-61.
- BROCKELMANN Carl, Anton HUBER, *Die Gedichte des Lebîd, nach der Wiener Ausgabe übersetzt und mit Anmerkungen versehen. Aus dem Nachlasse des Dr. A. Huber.*, Leiden, 1891.
- BULUT Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, 6. bs., İstanbul: Küre Yayınları, 2016.
- CZEGLEDY Karoly, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. 7, sy. 1 (1957), ss. 105-8.
- DEMIRCAN Adnan, *Siyer*, 2. bs., İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- DERİN Süleyman, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- DİLÂÇAR Agop, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, *Türk Dili Dergisi*, c. 5, sy. 58 (1956), ss. 621-24.
- DURMUŞ İsmail, “İbnü’l-Mukaffa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c. 21, ss. 130-34.
- , “Uyûnü’l-Ahbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, c. 42, ss. 247-48.
- ENDRESS Gerhard, *An Introduction To İslam*, çev. Carole Hillenbrand, 2. bs., Trowbridge: Edinburg University Press, 1994.
- , *Einführung in die islamische Geschichte*, 1. bs., Münih: Beck, 1982.
- FAYDA Mustafa, “Belâzüri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, c. 5, ss. 392-93.
- , “Cehşiyârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, c. 7, ss. 236-37.
- , “Ensâbü’l-Eşrâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, c. 11, ss. 249-51.
- FÜCK Johann, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 108, sy. 1 (1958), ss. 1-13.
- GOTTSCALK Hans, “Carl Brockelmann”, *Archiv für Orientforschung*, sy. 18 (1957), ss. 226-27.
- GÖREGEN Mustafa, “Yuhanna ed-Dimeşkî’nin” Bir Hristiyan İle Bir Müslüman Arasında Diyalog” İsimli Risalesinin Değerlendirilmesi”, *KÜSBD*, sy. 16 (2015), ss. 111-26.
- GÜNALTA Y Mehmed Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihleri*, 1. bs., İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

- GÜNDÜZÖZ Soner, “Tenûhî, Ebû Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, c. 40, ss. 470-71.
- HAMIDULLAH Muhammed, “Carl Brockelmann (1868-1956)”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, ed. Bekir Kütükoğlu, c. 8, sy. 1-4 (1984), ss. 243-48.
- , *İslâm Peygamberi*, 2 cilt, çev. Yazgan Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- HARMAN Ömer Faruk, “Bel’am b. BÂÛRÂ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, c. 5, ss. 389-90.
- HOURLANI Albert, *Batı Düşüncesinde İslam*, çev. Celal A. Kanat, 1. bs., İstanbul: Doruk Yayınları, 2010.
- HÜSEYİN Asaf, *Batı’nın İslam’la Kavgası*, çev. Metin Karaşahan, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- IRWIN Robert, *Oryantalistler ve Düşmanları*, çev. Bahar Tırnakçı, 1. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- İBN HİŞAM, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, ed. Mutafta es-Sekkâ- İbrahim el Ebyârî - Abdulhafız eş-Şelebî, 3. bs., Beyrut, 1971.
- KANAR Mehmet, “Geschichte der Arabischen Litteratur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, c. 14, ss. 35-37.
- KARAARSLAN Nauhi Ünal, “İbnü’n-Nedîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c. 21, ss. 171-73.
- KARAISMAILOĞLU Adnan, “Kelîle ve Dimne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 25, ss. 210-12.
- KILIÇ Hulusi, “Ebü’l-Ferec el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, c. 10, ss. 316-18.
- , “Tâcu’l-Luga”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 39, ss. 356-57.
- KUT Günay, “Ahmedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, c. 2, ss. 165-67.
- KUT Günay, Ahmet Yaşar OCAK, “Âşık Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, c. 4, ss. 1-3.
- LASZLO R. Nagy, “İsmertetesek”, *Körösi Csoma Archivum*, c. 1 (1921), s. 158.
- MEYER Rudolf, “Hebräische Syntax”, *Theologische Literaturzeitung*, sy. 83/5 (1958), ss. 346-47.

- NADIR ÖZKUYUMCU, “Nadîr (Benî Nadîr)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 32, ss. 275-76.
- NÖLDEKE Theodor, *Das Leben Muhammed's*, Hanover: Carl Rümpler, 1863.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Bûrînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, c. 6, s. 439.
- , “İbn Hallikân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, c. 20, ss. 17-19.
- , “İbnü'l-Esîr İzzeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, c. 21, ss. 26-27.
- RODINSON Maxime, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, çev. Cemil Meriç, İstanbul: Pinar Yayınları, 1983.
- SAID Edward, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, çev. Nezih Uzel, 1. bs., İstanbul: Pinar Yayınları, 1982.
- SIBAI Mustafa, *Oryantalizm ve Oryentalistler*, çev. Mücteba Uğur, 1. bs., İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.
- SPIESS Otto, *Verzeichnis der Schriften von Carl Brockelmann*, 1938. bs., Otto Harrasowitz, 1938.
- STRACK Hermann L., “Lexicon Syriacum”, *Theologische Literaturzeitung*, sy. 15 (1894), s. 548.
- TERZI Mustafa Zeki, “Nasr b. Müzâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, c. 32, s. 415.
- TUNA Korkut, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, 1. bs., İstanbul: Da Yayıncılık, 2005.
- TÜCCAR Zülfikar, “İbn Sellâm el-Cumahî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, c. 20, ss. 312-13.
- , “Ümeyye b. Ebü's-Salt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, c. 42, ss. 303-5.
- TÜLÜCÜ Süleyman, “Lebîd b. Rebîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, c. 27, ss. 121-22.
- WATT Montgomery, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, çev. Hulusi Yavuz, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986.
- YAVUZ Mehmet, “İbn Cinnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, c. 19, ss. 397-400.

YILDIZ Hakkı dursun, “Fazl b. Yahya el-Bermekî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, c. 12, s. 276.

YÜCE Nuri, “Brockelmann, Carl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 44 cilt, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, c. 6, ss. 335-36.

ZAKZÛK Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*, çev. Abdülaziz Hatip, İzmir: Işık Yayınları, 1993.